

4888

Պուշկին

Կարգադատի աղբիկ

1825

891.71

Պ-97

Ալեքսանդրապոլ

1895

0199

20/5. 32

Ա. ՊՈՒՇԿԻՆ

891.71

Պ-97

Կ Ա Պ Ի Տ Ա Ն Ի

Ա Ղ Ջ Ի Կ Ը

2003

ԹԱՐԳԱՐԱՆՆԵՐ

ՅԵՐՈՒԹԻՒՆ ԿԵՐԵՊԵՏԵԼՆ

[Handwritten signature]

Ա Ղ Է Ք Ս Ա Ն Դ Ր Ա Պ Օ Լ

ՏՊԱՐԱՆ ԳԵՈՐԳ Ս. ՍԱՆՈՅԱՆՑԻ

пография К. С. Саноянца. Бебутовск. ул., собственн. домъ

1895

36242-4.2.

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 6 Марта 1895 года.

20081-59 9

ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԱՂՋԻԿԸ.

Մանկութիւնից անադարտ պահիր պատիւդ

Ա. Կ. Ե.

I

ԹԻՒՆՈՒՄԸ ԶՕՐՔԻ ՍԵՐԺԱՆՏ

Հէնց վաղըն և եթ հարող էր լինել
Թիկնապահ զօրքում նա մի կապիտան,
„Հարկ չկայ, Թող դեռ զօրքում ծառայէ“
Այ գեղեցիկ խօսք, Թող քիչ ամենջուր...:

Բայց ո՞չ է նրա հայրը:

Կնէսէին

Իմ հայրս, Անգրեյ Պետրովիչ Գրինեվը, իւր երիտա-
սարգուծեան ժամանակ ծառայել է կոմս Մինիխի մօտ և
ծառայութիւնից դուրս է եկել 17.. Թւին պրեմիօր-մայեօրի
աստիճանով: Այնուհետև ապրել է Սիմբիրսկի նահանգում
գտնուած իւր մի գիւղում, ուր և ամուսնացել է նոյն
տեղի մի աղքատ ազնուականի աղջկայ, Աւդոտեա Վասի-
լեվնա Ի.-ի հետ: Այս ամուսնութիւնից նոքա ունեցել
են ինն սրգիներ: Իմ բոլոր եղբայրներս ու քոյրերս մե-
ռել են դեռ մանուկ հասակում: Ես, մեր մօտիկ ազգակից,
Թիկնապահ զօրքի մայեօր իշխան Բ.-ի շնորհով, ընդգր-

նուած էի Սիմեօնովսկի գնդի մէջ սերժանտի աստիճանով, բայց մինչև ամեն գիտութիւն սովորել պրծնելս, համարում էի արձակուրդով հեռացած: Այն ժամանակները մենք դաստիարակում էինք ոչ այնպէս, ինչպէս այժմ: Հինգ տարեկան հասակիցս ինձ յանձնած են եղել ձիապան Սովելիչին, որ իւր ժուժկալ բարքի պատճառով արժանացել էր ինձ գաստիարակ նշանակուելու պատուին: Տասներկու տարեկան հասակումս, նրա հսկողութեան տակ, ես արդէն սովորել էի ռուսերէն կարգալ—գրել և կարող էի առողջ կերպով գատել քերծէ-շան բոլոր յատկութիւնների մասին: Այս ժամանակ հայրս Մոսկուայից ինձ ուսուցիչ բերել տուեց մի ֆրանսիացի, Բուպրէ, կամ մուսիօ Բուպրէ անունով, որի հետ բերուեց նաև գինու և ձիթենու իւղի տարեկան պաշար: Նրա գալուստը սաստիկ դուր չեկաւ Սովելիչին:

— Փնօք Աստծոյ, մըրթմըրթում էր նա. տղան մաքուր լուացուած է, սանտրուած ու փորը կուշտ. էլ բնչին էր պէտք աւելորդ փողեր ծախսել ու վարձել մի ինչ որ մուսիւ, կարծես մեզանում էլ մարդ չկար:

Բուպրէն իւր հայրենիքում եղել էր վարսավիր, յետոյ գինուոր էր մտել Պրուսիայում, ապա եկել էր Ռուսաստան *pour être outchitel* (ուսուցչութիւն անելու համար) շատ էլ չհասկանալով այս խօսքերի նշանակութիւնը: Նա լաւ մարդ էր, բայց քամիգլուխ ու չափազանց անառակ էր: Նրա բնաւորութեան գլխաւոր թուլութիւնն էր—սաստիկ միտումը գէպի գեղեցիկ սեռը. իւր սիրային քնքշութիւնների պատճառով ստէպ նա ստանում էր հարուածներ, որոնցից տքում էր ամբողջ օրեր: Սրանից գատ (ինչպէս ինքն էր ասում) շշի թշնամի էլ չէր, այսինքն (պարզ իսկ սելով) սիրում էր չափից քիչ աւելի կոնծել: Բայց քան մեր տան մէջ գինի տրուում էր միմիայն ճաշերին, այն էլ մի մի բաժակ, և ծառաներն էլ ուսուցչին սովորաբար

անուշադիր թողնելով անցնում էին, ուստի և իմ Բուպրէն շատ շուտ բնակացաւ ռուսական պողաճրին և մինչև անգամ սկսեց գերադասել նրան իւր հայրենիքի գինիներից, որպէս ստամոքսի անհամեմատ առաւել օգտակար խմիչք: Մենք շատ շուտով իրար հետ համաձայնութիւն կայացրինք, և թէև պայմանագրի զօրութեամբ նա պարտաւոր էր սովորեցնել ինձ ֆրանսիերէն, գերմաներէն և այլ լեզուներ, որոնք իւր ժամանակներս, բայց նա աւելի նախապատիւ համարեց ինձնից շուտափոխթ քիչ-միչ ռուսերէն կոտրտել սովորիլ, և այնուհետև մեզանից իւրաքանչիւրը զբաղում էր արդէն իւր գործով: Մենք ապրում էինք հաշտութեամբ ու սիրով: Ես մի այլ մենտոր ունենալ չէի ցանկանում, բայց բաղդը շուտով մեզ անջատեց և ահա ինչ առիթով:

Լուացարար Պալաշան, գիրուկ ու չեչաւ մի աղջիկ, և միակնանի կովտած Ակուլկան մի անգամ, ինչպէս է լինում, որոշում են միաժամանակ ընկնել մօրս ոտքերը, խոստովանելով իւրեանց լանցաւոր թուլութիւնը, և արտառաքն աչքերին գանգատում են իւրեանց անփորձութիւնը հրապուրող մուսիօյի վրայ: Մայրս այս տեսակ գործերի մէջ կատակ անել չէր սիրում, ուստի գանգատում է հօրս: Հօրս գատավճիռը կտրուկ էր: Նա իսկույն հրամայեց կանչել վատշուէր ֆրանսիացուն: Իմաց տուին, որ մուսիօն ինձ դաս է տալիս: Հայրս եկաւ իմ սենեակը: Այդ պահուն Բուպրէն անմեղ կերպով քնած էր մահճակալի վրայ: Ես գործով էի զբաղում: Պէտք է ասել, որ Մոսկուայից ինձ համար բերել էր տրուած աշխարհագրական մի քարտէզ: Այդ քարտէզը երկար ժամանակ առանց գործածութեան լայն էր ընկած պատից և գալթակեցնում էր ինձ իւր լայնութեամբ և թղթի հաստութեամբ: Ես վճռեցի նրանի մի թուղթիկ շինել և Բուպրէի քնելուց օգտուելով, գործի եղաւ: Հայրս ներս մտաւ հէնց այն ժամանակ, երբ ես փսիւթեայ պոչը կապում էի Բարեյուսոյ հրուանդանին:

— Է՛, չէ՞ որ Պետրուշայի մեծաւորը իշխան Բ.-ն է՛: Նա նշանակուած է Սեմեօնովսկի գնդի մէջ:

— Նշանակուած է: Իմ թնչ գործն է, որ նա նշանակուած է: Պետրուշան Պետերբուրգ չի գնալ: Ի՞նչ պիտի սովորի նա Պետերբուրգում ծառայելով. վատնել ու ստահակել: Ո՛չ, թող զօրքի մէջ ծառայէ, քաշ տալ ծանր լուծը, թող մի վառօդի հոտն առնի ու իսկական զինուոր դառնայ և ոչ դատարկագորտի մէկը: Ո՛ւր է նրա անցագիրը. բեր այտեղ:

Մայրս գտաւ իմ անցագիրը, որ պահուում էր արկղիկի մէջ այն լաթի հետ, որի մէջ ինձ կնքել էին, և դողդոջուն ձեռքով տուեց հօրս: Հայրս ուշադիր կարգաց, դրեց իւր առաջ սեղանի վրայ ու սկսեց իւր զրութիւնը: Հետաքրքրութիւնը տանջում էր ինձ: Հապա ո՛ւր են ուղարկում ինձ, եթէ՛ ոչ Պետերբուրգ: Ես անթարթ նայում էի հօրս գրչին, որը բաւական դանդաղ էր շարժւում: Վերջապէս նա պրծաւ, նամակը անցագրի հետ փակեց մի ծրարի մէջ, վար առաւ ակնոցները, ինձ կանչեց ու ասաց. «Ահա քեզ մի նամակ իմ հին ընկեր ու բարեկամ Անդրէյ Պարլովիչ Բ.-ի վրայ: Դու կ'գնաս Օրենբուրգ նրա հրամանատարութեան ներքոյ ծառայելու:»

Այդպէս ուրեմն, իմ բոլոր յոյսերս խորտակուեցին: Պետերբուրգի զուարճալից կեանքի փոխանակ, ինձ սպասում էր տաղտկութիւնը մի հեռաւոր ու խուլ կողմում: Ծառայութիւնը, որի մասին մի քամի ընդէ առաջ մտածում էի այնպիսի ցնծութեամբ, այժմ ինձ պատկերանում էր որպէս մի ծանր գոյադրութիւն: Բայց հակառակուիլը աւելորդ էր: Միւս օրը առաւօտեան պատշգամբի մօտ եկաւ ճանապարհորդական սալակը: Նրա մէջ տեղաւորեցին պալուսակս, մի արկղիկ թէյի սարքով, և կապոցներով բլիթներ ու կարկանդակներ — տնային փափկասուն կեանքի նշանայայտ վերջին անուշեղէնները: Ծնողներս օրհնեցին

ինձ: Հայրս ասաց. «Երթե՛ս բարով, Պետր: Հաւատարմութեամբ ծառայիր նրան, որին կերգուիս. հնազանդ եղիր հրամանատարներիդ, նոցա փալիպանքների ետեւից մի վազիր, ծառայակատարութիւնների համար վրայ մի ընկներ, ծառայութիւնից մի խուսափիր, և լիշեր այն առածը, որ ասում է. պահպանիր շորերդ նոր կարած օրից և պատիւը անաղարտ մանկութիւնից:»

Մայրս, արցունքն աչքերին, ինձ պատուիրում էր առողջութիւնս լաւ պահպանել, իսկ Սափելիչին, որ ինձ լաւ նայէ: Տակից ինձ հազցրին նապաստակի մորթուց մաշկեակ, իսկ վրայից աղուէսի մորթուց մի մուշտակ: Ես Սափելիչի հետ սալակ նստայ և ճանապարհ ընկայ, աչքերիցս արտասուք թափելով:

Նոյն գիշերն և եթ ես հասայ Սիմբիրսկ, ուր պիտի մնայի մի գիշերառիւ մի քանի հարկաւոր իրեր գնելու, որ և յանձնուած էր Սափելիչին: Ես իջայ մի պանդոկ: Սափելիչը գնաց խանութները: Պատուհանից անմաքուր փողոցը նայելուց ձանձրացած, ես սկսեցի շրջել միւս սենեակները: Բիլեարդի սենեակը ներս մտնելով՝ ես տեսայ խալթ հագած, մօտ երեսուն տարեկան բարձրահասակ մի մարդ, խաղափայտը ձեռքին և ծխամորճը ատամների մէջ: Նա խաղում էր մարկերի հետ, որը տանելիս խմում էր մի բաժակ օղի, իսկ տարուելիս պարտաւոր էր, չորքոտանի ձեռնալով, մտնել բիլեարդի տակ: Ես սկսեցի նայել նոցա խաղին: Որքան խաղը շարունակուում էր, այնքան լաճախ էր կրկնում չորեքոտանեայ գրօսանքը բիլեարդի տակ, մինչև որ վերջապէս մարկերը մնաց այնտեղ: Պարոնը դամբանականի ձևով արտասանեց նրա վրայ մի քանի կծու դարձուածներ և ինձ խաղալ առաջարկեց: Ես հրաժարուեցի՝ խաղալ չգիտնալս առարկելով: Ըստ երևույթին այս բանը նրան տարօրինակ երևեց. նա մի տեսակ անակցութեամբ նայեց ինձ վրայ: Մենք խօսքի բռնուե-

ցինք: Ես իմացայ, որ նա անուանում է Իվան Իվանիչ Զուրին, հուսարների բոտմիտոր է, Սիմբիրսկ է եկած գու-
գաղներին բնգուներու համար և իջեանած է պանդուկում:
Զուրինը ինձ առաջարկեց ճաշել իւր հետ, բաւականանա-
լով նրանով, ինչ որ տուել է Աստուած, ինչպէս այդ վա-
յել է գինուորին: Մենք սեղան նստանք: Զուրինը շատ էր
խմում և ինձ էլ պատիւ էր անում ասելով, թէ պէտք է
ծառայութեան վարժուիլ: Նա ինձ պատմում էր գինու-
բական անեկդոտներ, որոնց լսելով, ես թուլանում էի ծի-
ծաղելուց: Սեղանից վեր կացանք կատարեալ բարեկամներ
դարձած: Նա ինքը առաջարկեց ինձ բիլլեարդ խաղալ սո-
փոբեցներ: «Մեզ, ծառայողներս համար, այդ անհրաժեշտ
է, ասում էր նա: Օրինակ, պատերազմի ժամանակ գալիս ես
մի աւան. ինչ բանով զբաղուիլ կհրամայես. խօսմ միշտ
ջհուգներ ծեծելով չալիսի՞ անցնես օրերդ: Ակամայ կգնաս
պանդուկ և կսկսես բիլլեարդ խաղալ. իսկ դրա համար պէտք է
խաղալ գիտնալ:» Ես կատարելապէս համոզուեցի և մեծ
եռանդով սկսեցի իմ խաղի դասը: Զուրինը բարձրաձայն
բաջալերում էր ինձ, զարմանում էր իմ յաջողութեան
փրայ: Մի քանի դաս տալուց յետոյ, նա առաջարկեց փո-
զով խաղալ, ոչ շահուելու, այլ միայն դատարկ խաղացած
չլինելու համար, որ, նրա կարծիքով, ամենավատ սովորու-
թիւնն է: Ես այդ բանին էլ համաձայնեցի, իսկ Զուրինը
հրամայեց փունձ բերել, և ինձ համոզում էր համը տես-
նել, կրկնելով՝ թէ պէտք է վարժուիլ ծառայութեան.
իսկ առանց փունձ ինչ ծառայութիւն: Ես ականջ դրի
նրան: Մեր խաղը շարունակւում էր: Որքան փնճից աւե-
լի ու աւելի էի կլանում, այնքան առաւել բաջարի էի
դառնում: Գնդակները եզրներից անդադար դուրս էին
թռչում: Ես տաքանում էի, հայտնում էի մարկերին, որը,
Աստուած գիտէ, թէ ինչպէս էր համարում, ժամ առ
ժամ բարդում էի խաղը, մի խօսքով ինձ այնպէս էի պա-

հում, ինչպէս թուից պրծած մի «գետտա»: Մինչդեռ ժա-
մանակը աննշմարելի կերպով անցնում էր: Զուրինը նախ
ժամացուցին, վաղը դրեց խաղափայտը և չալանեց, որ ես
տարուել էմ 100 ռուբլի: Այս բանը ինձ քիչ շփոթեց: Իմ
փողերս Սափելիչի մօտ էին: Ես սկսեցի ներդառ թիւն խընդ-
րել: Զուրինը խօսքս կարեց. «Աստուած ոիրես, ամենեւին
անհանգիստ մի լինիր. ես սպասել կարող եմ: Իսկ առ
այժմ գնանք Արինուշկայի մօտ:»

Ինչ կհրամայէք: Այդ օրը նոյնքան տնկարդ վերջացրի,
որքան տնկարդ սկսել էի: Մենք ընթերցեցինք Արինուշկայի
մօտ: Բոպէ չէր անցնում, որ Զուրինը չլցնէր իմ բաժակը,
կրկնելով՝ թէ պէտք է ծառայութեան վարժուիլ: Սեղանից
վեր կենալիս ես հագիւ էի ոտքի վրայ կանգնում: Կէս
գիշերուան մօտ Զուրինը տարաւ ինձ պանդուկ:

Սափելիչը մեզ հանդիպեց պատշգամբի վրայ: Նա բա-
րացած մնաց, տեսնելով դէպի ծառայութիւնն ունեցածս ե-
ռանդի անհերքելի նշանները:

— Այս ինչ պատահեց քեզ, պարոն, ասաց նա սրորմա-
գին ձայնով. այդ սրտեղ ես այդպէս ծանրաբեռնուել: Վաղ-
մէ, Տէր Աստուած, ով էր երբէք այսպիսի պատիժ տեսել:

— Զայնդ, քտլթառ, կակաղելով պատասխանեցի նրան.
երևի դու հարբած ես: Կորիր քնելու.... ինձ էլ պառկեցուր:

Միւս օրը ես զարթնեցի գլխացաւով, սղոտապէս չիշե-
լով նոխիւն օրուայ անցքերը: Իմ խորհրդածութիւններն
ընդմիջեց Սափելիչը, որ ներս մտաւ մի բաժակ թէյը ձեռ-
քին:

— Շատ վաղ, Պետր Անդրեյիչ, շատ վաղ սկսեցիր
զուարճութիւնների ետեւից ընկնել: Եւ մի առա՛. ո՛ւմ քա-
շեցիր: Ոչ հայրդ, ոչ պապդ հարբեցող չեն եղել. մայրիկիդ
մասին խօսելն անգամ աւելորդ է. ծնուած օրից ի վեր,
բացի կւասից, մի այլ խմիչք բերանն առնել չէ բարեհա-
ճել: Իսկ մեղաւորն ով է. — անիծից արմատ մուսիւն: Ել

բան ու գործ չունէր, անգագար վազում էր Անտիպեփնայի մօտ. «Մագամ, ժը վու պրի օղի» (Տիկին, խնդրում եմ, տուէք ինձ օղի): Ա՛յ քեզ ժը վու պրի: Եւ ինչերէս էր պէտք չնչհաւատ դատարարակը: Կարծես մեր տիրոջ մարդիկ վար էին անցել:

Ես ամաչելուց երեսս շուռ տուի ու ասացի. «Դուքս գնա, Սավելիչ, ես թէյ չեմ ուզում:» Բայց հեշտ բան չէր Սավելիչին լռեցնել, երբ մի անգամ իւր քարոզներն սկսէր. «Ահա տեսնում ես, Պետր Անգրեյիչ, ինչ կնշանակէ զուարճութեան ետեւից ըկնել. գլուխդ էլ ցաւում է, ուտել էլ չէ ուզում: Խմող մարդը մի բանի էլ պէտքը չէ: Փորձիր խմել վարունգի աղաջուր մեղրի հետ միասին, իսկ առաւել լաւ—կէս բաժակ պտղաջուր, ոգու ոյժը կտրելու համար: Կհրամայես բերել:»

Նոյն րոպէին ներս մտաւ մի մանուկ և ինձ մի տոմսակ տուեց Ի. Ի. Զուրինից: Ես բաց արի և կարդացի հետեւեալը.

«Սիրելի Պետր Անգրեյիչ, խնդրեմ այս մանուկի հետ ուղարկէք 100 րուբլի, որ երեկ ինձ տարուեցիք: Ես փողի մեծ կարիք ունիմ:»

Պատրաստ ծառայելու՝

Իվան Զուրին:

Ի՞նչ կարող էի անել, Անտարբեր կերպարանք ընդունելով, ես դարձայ Սավելիչին, որ իմ փողերի, սպիտակեղէնների ու այլ գործերի խնամարկուն էր, ու հրամայեցի 100 րուբլի տալ մանուկին:

— Ի՛նչպէս, ինչո՞ւ, հարցրեց ապշած Սավելիչը:

— Ես նոյա պարտ եմ այդքան, պատասխանեցի ես ամենայն սառնութեամբ:

— Պարտ ես, բացականչեց Սավելիչը, աւելի ու աւելի ապշելով. բայց երբ, պարոն, կարողացար այդքան պարտք անել: Այստեղ մի ինչ որ բան կայ: Ինչպէս կամենաս,

պարոն, բայց ես փող տուողը չեմ:

Ես մտածեցի, որ եթէ սոյն վճռական րոպէին չկոտրեմ ծերունու յամառութիւնը, ապագայում էլ դժուար կլինի ազատուիլ նրա խնամքից, ուստի խրոխտաբար վրան նայելով ասացի.

— Ես քո տէրն եմ, իսկ դու իմ ծառան: Փողերը իմն են: Ես տարուել եմ, որովհետեւ այդպէս եմ ուզեցել, իսկ քեզ հիմայ խորհուրդ եմ տալիս խելքիդ զօռ չտալ ու անել այն, ինչ որ քեզ հրամայում են:

Սավելիչը այնպէս սարսափահար եղաւ իմ խօսքերից, որ ձեռքերը թափահարեց ու քար կտրած մնաց:

— Ի՛նչ ես տնկուել, գոչեցի ես բարկութեամբ:

Սավելիչը սկսեց լալ:

— Տէ՛ր իմ, Պետր Անգրեյիչ, արտատանեց նա գողգոջուն ձայնով. մի տանջիր ինձ ցաւերով: Աչքիս լոյս, ահա՛նջ դիր ծերունուս. գրիր այդ աւագակին, որ դու կատակ ես արել, որ այդքան փող մեր մօտ ամենեւին չէ էլ լինում: 100 րուբլի՛, Տէ՛ր ողորմած Աստուած: Ասան, որ ծնողներդ խստապէս արգելել են քեզ կողին խաղալուց դատ, մի այլ խաղ: ...

— Հերիք դուրս տաս, կտրեցի ես խստութեամբ. բեր փողերը, թէ ոչ վզիդ խփելով դուրս կանեմ:

Սավելիչը խորին ցաւով նայեց ինձ վրայ ու գնաց պարտքս բերելու: Ես ափսոսում էի խեղճ ծերուկին, բայց ուզում էի ազատուիլ խնամքի ամեն կապանքներից և ցոյց տալ, որ էլ երեխայ չեմ:

Փողերը ուղարկուեցան Զուրինին: Սավելիչը շտապում էր շուտով դուրս բերել ինձ անիծեալ պանդուկից: Նա յայտնեց, որ ձիերը պատրաստ են: Սիմբիրսկից դուրս եկայ անհանգիստ խղճով և լուռ զղջումով, մինչև անգամ մնաս բարով չասելով իմ ուսուցիչն և միտք էլ չունենալով երբ և իցէ տեսնուիլ նրա հետ:

II

ՈՒՂԵՑՈՅՑ

Արևուն գուռ երկիր, անձանի՞թ երկիր,
Իմ կամքով չեկայ ես քեզ, ա՛յլ երկիր,
Կայտառ ձեռ չբերեց ինձ այս կողմերը:
Քաջորդի աղին բերել է այստեղ
Կրակը, աւելնը պատանեկական
Եւ գորշիքն ու հոտը օդեւան:
Հի՛նք երբ.

Նանապարհին ինձ գբաղեցնում էին անհաճոյ մտածու-
թիւններ: Տարուածս փողի գումարը, այն ժամանակի համար,
չնչին չէր կարելի համարել: Ես չէի կարողանում չիսստո-
վանել ի ներքուստ, որ իմ վարմունքը Սիմբիրսկի պանդո-
կում լիմարական էր, և ինձ մեղաւոր էի գգում Սափելիչի
առաջ: Ծերուկը երեսը ինձնից դարձրած, մռայլագէմ նըս-
տած էր սալլիտի վրայ և լուռ էր. միայն երբեմն ինչ որ
փրնթփրնթում էր: Ես ուզում էի անպատճառ հաշտուիլ
նրա հետ, բայց չգիտէի, ինչպէս սկսեմ: Վերջապէս ես ա-
սացի.

— Ե՛, է, Սափելիչ, բաւական է, հաշտուինք: Ես մե-
ղաւոր եմ, ինքս տեսնում եմ, որ մեղաւոր եմ: Ես երէկ
օլիններ հանեցի ու քեզ իզուր տեղը նեղացրի: Խոստանում
եմ այսուհետեւ աւելի խելօք լինել և քեզ ականջ դնել:
Դէ, մի բարկանար ու եկ հաշտուինք:
— Ե՛յ տէր իմ, Պետր Անդրեյիչ, պատասխանեց նա,

խոր ոգոց հանելով. ես այս ինձ վրայ եմ բարկանում.
Չուրջ ինքս եմ մեղաւորը: Ի՞նչպէս ես քեզ մենակ թողի
պանդոկում: Բայց ի՛նչ արած: Իմ մեղքից, խելքիս փչեց
սարկաւազուհուն երթալ, սանամօրս հետ տեսնուիլ: Այդպէս
ահա, գնացի սանամօրս տուն ու փակուեցի ինչպէս բանդում:
Փորձանք էր, էլի: Եւ ի՞նչպէս երևիմ ես իմ տէրերի աչ-
քին: Ի՞նչ կասեն, թէ իմանան, որ երեխան խմում է ու խաղում:

Խղճուկ Սափելիչին սփոփելու համար, ես խօսք տուի
այլ ևս մի կողէկ անգամ չծախսել, առանց նրա համա-
ձայնութեան: Նա կամաց կամաց հանգստացաւ, թէև դեռ
էլի գլուխը տարուբերելով երբեմն փրնթփրնթում էր. «100
րուբլի՛, ի՛նչ հեշտ է ասել»:

Ես մօտենում էի իմ ծառայութեանս նշանակուած տե-
ղին: Իմ շուրջս տարածւում էին տխրատեսիլ հարթավայ-
րեր, բլուրներով ու ձորերով կտրուած: Ամեն ինչ ծած-
կուած էր ձիւնով: Արեգակը մայր էր մտնում: Սալլակը
գնում էր նեղլիկ ուղիով կամ, աւելի ճիշտ ասած, գիւ-
ղական սահնակների թողած հետքերով: Յանկարծ սալլա-
պանը աչքը տնկեց մի կողմ և վերջապէս գլխարկը հանելով՝
դարձաւ ինձ ու ասաց.

— Պարոն, չէ՞ք հրամայիլ վերադառնալ:

— Ա՛յ քեզ բան: Ի՞նչ պատճառով:

— Եղանակը անյուսալի է. թեթև բարձրանում է ար-
դէն քամին, տես ի՛նչպէս քշում է նա մանրիկ ձիւնը:

— Ե՛, ի՛նչ անենք:

— Իսկ այնտեղ տեսնում ես:

Կառապանը մտրակով ցոյց տուեց արևելքը:

— Ես ոչինչ չեմ տեսնում, բացի սպիտակ հարթավայ-
րից ու կապոյտ երկնքից:

— Իսկ այ՛, այ՛. այն ամպիկը:

Յիրաւի, հորիզոնի մօտ ես տեսայ սպիտակ ամպի մի
կտոր, որը սկզբում հեռաւոր բլրի տեղ էի ընդունել: Սայ-

լսալանք բացատրեց ինձ, որ ամպիկը բքի նախանիշն է:

Ես լսել էի այդ տեղի փոթորկալույզ բքերի մասին, և գիտէի, որ ամբողջ սալլախմբեր ծածկուել — թաղուել են նրանց մէջ: Սաղեւիչը, սալլապանին համակարծիք, ինձ խորհուրդ էր տալիս լետ դառնալ: Բայց քամին ինձ չնչին երևեց. ես յոյս ունէի կանխապէս հետևեալ իջևանը հասնել, ուստի հրամայեցի աւելի արագ գնալ:

Սալլապանը բշեց ձիերին, բայց շարունակ նայում էր դէպի արևելք: Ձիերը վազում էին միահամուռ: Ամպիկը փոխարկուեց սպիտակ մի ամպի, որ ծանր ծանր բարձրանում էր, մեծանում և աստիճանաբար պարփակում էր երկինքը: Ձիւնը վրայ արաւ սկիզբը մտնր, սպա մեծ մեծ քուլաներով: Քամին ունաց մռնչելով, բուքն սկսուեց: Մի վայրկենում մթապատ երկինքը խառնուեց ձիւնալից դաշտերի հետ: Ամեն ինչ կորաւ աչքիցս:

— Դէհ, պարոն, գոչեց սալլապանը. բաներս բռնաւ, բնւք է անում....

Ես գուրս նայեցի սալլակից: Չորս կողմը տիրում էին խաւարն ու փոթորիկը: Քամին մռնչում էր ալիպիսի կատաղի ելևէջներով, որ շնչաւորի նմանութիւն էր բերում: Ձիւնը ծածկեց ինձ ու Սաղեւիչին: Ձիերը գնում էին քալլ առ քալլ և շուտով կանգնեցին:

— Ինչո՞ւ չես գնում, անհանրերութեամբ հարցրի սալլապանին:

— Էլ թնչ գնալ, պատասխանեց նա, սալլիտից վայր իջնելով. առանց այն էլ, Աստուած գիտէ, թէ ո՞ւր ենք եկել: Նանապարհ չկայ և խաւարած է չորս կողմը:

Ես ուզում էի բարկանալ նրա վրայ: Սաղեւիչը տէր ելաւ նրան: «Ի՞նչ կլինէր ականջ դնէիր, ասում էր. նա բարկացած, վերագառնայիւր իջևանը, թէյ անուշ անէիր ու հանգիստ քնէիր մինչև առաւօտ: Փոթորիկը կգագարէր ու մենք կգնայինք մեր ճանապարհը: Եւ ինչո՞ւ շտապել:

Ո՛ւր է, թէ հարսանիք գնալիս լինէինք:» Սաղեւիչը իրաւունք ունէր, բայց էլ թնչ արած: Ձիւնը թափւում էր ու թափւում: Սալլակի մօտ մի զանգուած կազմուեց: Ձիերը գլուխները քաշ արած, կանգնել էին և երբեմն սարսուռում էին: Սալլապանը պտոյտ էր գալիս սալլակի շուրջը և անգործութիւնից ձիերի սարքն էր ուղղոտում: Սաղեւիչը փրնթփրնթում էր: Ես աչքերս դարձնում էի չորս կողմ՝ ճանապարհի կամ բնակութեան մի նշան տեսնելու յուսով, բայց բոլքի խաւարային ոլորապտոյտներից զատ, ուրիշ ոչինչ տեսնել չկարողացայ:

Յանկարծ աչքիս ընկաւ սևագոյն մի բան:

— Է՛յ, սալլապան, կանչեցի ես. նայիր թնչ է այնտեղ սևին տալիս:

Սալլապանը գիտել սկսեց:

— Ո՛վ է իմանում, պարոն, ասաց նա իւր տեղը նշտելով. սալլ ասես — սալլ չէ, ծառ ասես — ծառ չէ, բայց կարծես շարժւում է: Կամ գալլ է երևի կամ մարդ:

Ես հրամայեցի գնալ դէպի անձանթ առարկան, որը և իսկոյն սկսեց շարժուիլ դէպի մեզ: Երկու րոպէ լետոյ մեզ մօտ կանգ առաւ մի մարդ:

— Է՛յ, բարի մարդ, կանչեց նրան սալլապանը. չգիտէս ուր է ճանապարհը:

— Նանապարհն այնտեղ է, ես կանգնած եմ հաստատուն շերտի վրայ, պատասխանեց անցորդը. բայց դրանից թնչ օգուտ:

— Ինձ լսիր, գեղջուկդ, ասացի ես նրան. ծանօթ ես դու այս կողմերին. լանձն չես առնիլ արգետք ինձ մինչև իջևանը առաջնորդել:

— Ծանօթը, ծանօթ ենք, պատասխանեց անցորդը. փնռք Աստծոյ, երկայնութեամբ ու լայնութեամբ չափել չափչփել ենք. բայց տեսնում ես ինչ եղանակ է: Հեշտութեամբ կարելի է մոլորուիլ ճանապարհից: Լաւ է այնտեղ կանգնել ու սպասել. գոյն չկար, հանգարտի ու երկինք:

քը պարզէ, այն ժամանակ աստղերով կգտնենք ճանապարհը:

Նրա սառնարիւնութիւնը քաջալերեց ինձ: Ես արդէն որոշում էի, Աստուած ապաւինելով, գիշերել դաշտի մէջ, երբ լանկարձ անցորդը հասկնալով նստաւ սալլիտի վրայ ու ասաց սալլապանին.

— Է՛հ, փառք Աստծոյ, բնակութիւնը հեռու չէ. դարձրո՛ւ գէպի աջ ու գնա՛:

— Իսկ ինչո՞ւ աջ գնամ, անբաւականութեամբ հարցրեց սալլապանը: Եւ որտեղից տեսար ճանապարհը: Զրկինք, մտածում ես. լուծը ուրիշի, ձիերն օտարի. քշիր, որքան որ քո սիրտը ուզի:

Սալլապանը ինձ իրաւացի թուեց:

— Իրաւ որ, ասացի ես. ինչո՞ւ դու կարծում ես, որ բնակութիւնը հեռու չէ:

— Այն պատճառով, որ քամին այն կողմից փչեց, պատասխանեց անցորդը, և ես ծխի հոտ եմ առնում. կնշանակէ գիւղը մօտ է:

Նրա խոհունակութիւնն ու հոտառութեան նրբութիւնը ինձ զարմացրին: Ես հրամայեցի սալլապանին երթալ: Զիերը ծանրաքալ ընթանում էին խոր ձեան միջով: Դանդաղ յառաջանում էր սալլակը, երբեմն ձեան հիւսերի վրայ բարձրանալով, երբեմն գլորուելով փոսերի մէջ և շարունակ անգաղար իմ կողքերիս գիպելով, ախ ու վախ էր անում: Ես քաշեցի փսիաթեայ ծածկոցը, փաթաթուեցի մուշտակիս մէջ և նիրհեցի, սալլակի հանդարտ գնացքի տարուբերելով ու մրրկի երաժշտութեամբ օրօրուած:

Ես տեսայ մի երազ, որը երբէք չկարողացայ մոռանալ և որի մէջ մինչև հիմա էլ նկատում եմ մի ինչ որ մարդարէական իմաստ, երբ նրան կշռադատում եմ իմ կեանքի

արտասովոր պատահարների հետ: Ընթերցողը թող ներէ ինձ, փոսն զի ինքն էլ երեւի փորձով գիտէ, թէ ինչպէս յատուկ է մարդուն սնոտիապաշտութիւնների ետեւից ընկնել, թէև սրտով արհամարելիս էլ լինի ամեն մի նախապաշարմունք:

Ես գտնւում էի զգացմունքների և հոգու այն դրութեան մէջ, երբ էութիւնը, տեղի տալով պատրանքին, նորաքնի աղօտաջահ տեսիլներում խառնւում է նրա հետ: Թւում էր ինձ, թէ բուքը դեռ շահատուկում էր կատաղութեամբ և մենք դեռ շրջում էինք մոլորական՝ ձիւնատապա հարթավայրում: Յանկարձ ես տեսայ դարպասներ ու ներս մտայ մեր կալուածատան սրահը: Առաջին զգացմունքը, որ ծագեց իմ մէջ, էր երկիւղը, թէ չլինք հայրս բարկանայ ծնողական լորկի տակ իմ ականայ վերադարձիս և այս չհամարէ որպէս մի նախամտածած անհնազանդութիւն: Անհանգստութեամբ ես դուրս թռայ սալլակից և տեսնում եմ — մայրս գիմաւորում է ինձ պատշգամբի մօտ՝ դէմքի վրայ խորին վշտի արտայայտութեամբ: «Հանդարտ, ստում է նա. հայրդ մերձիմահ հիւանդ է և ուզում է քեզ իւր վերջին հրաժեշտը տալ:» Ահից սարսափած, ես նրա ետեւից գնում եմ ննջարան: Տեսնում եմ — աղօտ լուսաւորուած է սենեակը, տխրադէմ մարդիկ կանգնած են մահճի մօտ: Ես մեղմիկ մօտենում եմ անկողնուն: Մայրս բարձրացնում է վարագոյրը ու ասում է. «Անգրե՛յ Պետրովիչ, Պետրուշան եկել է. նա վերադարձել է, լսելով քո հիւանդութիւնը. օրհնիր նրան:» Ես ծունկ չօքեցի և աչքերս ուղղեցի հիւանդի վրայ և ինչ... Տեսնում եմ, հօրս փոխարէն անկողնի մէջ պառկած է սև մօրուքով մի գեղջուկ և ուրախ-ուրախ ինձ է նայում: Տարակուսած ես գառնում եմ մօրս ու ասում. «Ի՞նչ կնշանակէ այս. սա հայրս չէ: Ի՞նչ պատճառով ես պէտք է մի գեղջուկի օրհնութիւնը խնդրեմ:» — Միեւնոյն է, Պետրուշա, պատաս-

խանութ է մայրս. սա քո հոգեւոր հայրդ է, համբուրիւր ձեռ-
քը, թող նա քեզ օրհնէ....: Ես չեի համաձայնում: Այն
ժամանակ գեղջուկը վեր թռաւ անկողնուց, կռնատակից
դուրս քաշեց կացինը և սկսեց թափահարել ամեն կողմ:
Ես ուզում էի փախչել.... բայց չկարողացայ: Սենեակը
լցուեց գիտկներով: Ոտքերս դէմ էին առնում մարդկային
մարմիններին և ես սալթաքո մ էի արիւնի լճակներում.. :
Ահաւելի գեղջուկը կանչում էր ինձ քնքջօրէն ու առում.
«Ծի՛ր վախենար, եկ ա՛ռ իմ օրհնութիւնը. . .» Սարսափն
ու տատամսութիւնը ինձ պատել էին. . . Հէնց այդ ը-
պէին զարթնեցի: Զիերը կանգնած էին: Սավելիչը ձեռքս
բռնած ասում էր.

— Դ՛ուրս եկ, պարոն, հասել եմք:

— Ո՞ւր եմք հասել, հարցրի ես աչքերս տրորելով:

— Իջևանը: Աստուած օգնեց, ուղիդ ցանկապատի գէմ
եկանք: Վա՛ր իջիր շուտով, պարոն, ու տաքացիր:

Ես դուրս եկայ սալակից: Բուքը դեռ շարունակում էր, թէև պակաս ուժգնութեամբ: Անհնարին խաւար էր տիրում չորս կողմում: Իջևանատէրը լապտերը փէշի տակ բռնած, դռների մօտ գիմաւորեց մեզ և ինձ ներս տարաւ մի նեղլիկ, բայց բաւականին մաքուր սենեակ, որ լուսաւորում էր մարիխի լուսով: Պատից կախուած էր մի հրացան և կողակի մի բարձրագիր գլխարկ: Իջևանատէրը, ծագումով եաիցիկ կողակ, վաթսուս տարեկան մի գեղջողումով ետիցիկ կողակ, վաթսուս տարեկան մի գեղջուկ էր, դեռևս թարմ ու առողջ մարմնով: Սովեւիջը իմ ետեից ներս բերեց արկղիկը, կրակ պահանջեց թէյ իմ ետեից ներս բերեց արկղիկը, կրակ պահանջեց թէյ պատրաստելու համար, որը երբէք ինձ այնպէս անհրաժեշտ չէր թուացել: Իջևանատէրը դուրս գնաց հարկաւորը հողալու:

— Ո՛ւր է ուղեցոյցը, Հարցրի ես Սպիւնիչին:

— Այստեղ եմ, Զերդ ազնւոթիւն, լսուեց զերկից մի
ձայն:

Ես վեր նայեցի և տախտի վրայ թեստայ մի սև մօրուք
և երկու փայլատակոյ աչքեր:

— Հը, եղբայր, երևի մրտէ՛լ ես:

— Ի՞նչպես չմտեղ միմիտի ցանցառ բաճկոնով: Մի մուշտակ ունե՛իր, բաց մեղքս ի՛նչ պահեմ, երեկ դբաւ դրի օղեկաճառի մօտ. սառնամանիքն ինձ չնչին երևեց:

Նորն պահունն ներս մտաւ իջևանատէրը՝ եփած ինքնա-
լեռը ձեռքին: Եւ ուղեցոյցիս առաջարկեցի մի բաժակ թէյ
խմել: Նա վար իջաւ տախտի վրայից: Նրա արտաքինը ինձ
նշանաւոր երեւեց: Քառասուն տարեկան էր նա, նիհար,
ուռամիջակ ու թիկնեղ: Նրա մօրուքը ալեխառն էր ար-
դէն, մեծ կենդանի աչքերը պսպղալով խաղում էին երե-
սի վրայ: Դէմքի արտայայտութիւնը հաճելի էր, բայց
խորդաւանական: Մազերը կտրուած էին բոլորակաձև: Հա-
զին ունէր պատառոտած մի բաճկոն և թաթարական
վարտիք: Եւ տուի նրան մի բաժակ թէյ. նա համին նա-
լեց ու երեսը թթուեցրեց. «Ձերդ ազնուութիւն, մի լա-
ւութիւն արեք. հրամայեցէք տալ ինձ մի բաժակ գինի,
թէյը կողակի յարմար խմիչք չէ:» Եւ յօժարութեամբ
կատարեցի նրա ցանկութիւնը: Իջևանատէրը հանեց ան-
թից շնշն ու բաժակը, մօտեցաւ նրան ու երեսին նայելով՝
«Եհէ, տաաց. էլի՞ մեր կողմերն ընկար, ուստի՞ է գալուստդ:»
Ուղեցոյցս խորանիշ կերպով աչքով արաւ ու ասացուածքի
ձևով պատասխանեց. «Քանջարանոցում թռչում, կանեփ
էի կացում. մամիկս քար թալեց, բայց չբ՛ալաւ: Ե՛, ձե-
րոնք ինչպէս են:» — Մերոնք խնչ պիտի լինին, պատասխա-
նեց իջևանատէրը՝ ալլաբանական սճը շարունակելով. ու-
ղում էին զանգ զարկել իրիկուայ ժամի, բայց իրիցկիներ
չէ հրամայում. աէր բաբան հիւր է գնացել, գեները
շրջում են գերեզմանատանը:

— Լուիր, պապի, վրայ բերեց իմ թափառաշրջիկը, թէ անձրև լինի, սուսկ էլ կլինի, իսկ թէ սուսկ լինի, զամբ

բիւլ էլ կլինի. իսկ այժմ (նա կրկին աչքով արաւ) կայինք
գօտիք խրիւր, անտառապահը գալիս է: Զեր կենացը, Զեր
ազնուութիւն:»

Սոյն խօսքերն ասելով, նա վերցրեց բաժակը, երեսը
խաչակնքեց ու մի ումպով խմեց. լետոյ ինձ գլուխ տուեց
ու հեռացաւ իւր տեղը: Այն ժամանակ ես ոչինչ չկարողա-
ցայ հասկանալ այս աւազակային խօսակցութիւնից, բայց
լետոյ գլխի ընկալ, որ խօսքը ետիցկի զօրքերի մասին էր,
որոնք նոր էին խաղաղեցրած 1772-ի խռովութիւնից լետոյ:
Մեծ տհաճութեամբ ականջ էր դնում նոցա Սովելիչը:
Կատկածանքով նայում էր նա երբեմն իջևանատիրոջ, եր-
բեմն ուղեցոյցի վրայ: Իջևանը, կամ աեղացի բարբառով
«ումետը» ընկած էր ճանապարհից դուրս, հարթավայրի
մէջ, գիւղերից հեռու, և աւելի աւազակային որջի էր
նմանում, բայց թնչ արած: Ճանապարհը շարունակելու մա-
սին մտածել անգամ չէր կարելի: Ինձ շատ էր զուար-
ճացնում Սովելիչի անհանգստութիւնը: Ես պատրաստուե-
ցի այդտեղ գիշերելու և պառկեցի տախտի վրայ: Սովելի-
չը վառարանի վրայ բարձրանալ որոշեց: Իջևանատէրը
պառկեց յատակի վրայ: Շուտով ողջ խրճիթը խրմփացրեց
և ես քնեցի խոր քնով: Առաւօտեան բաւականին ուշ
զարթնելով ես տեսայ, որ բութը գաղարեւ էր: Արեգակը
շողշուղում էր: Պսպղուն սփռոցի հանգունակ՝ ձիւնը պառ-
կել էր անյաւ հարթավայրի վրայ: Զիերը լծուած էին:
Ես վճարեցի իջևանատիրոջը, որը այնպիսի մի չափաւոր
պահանջ ցոյց տուեց, որ մինչև իսկ Սովելիչը նրա հետ
վէճի չմտաւ և ըստ իւր սովորութեան սակարկութիւն
չսկսեց ու առաջին օրուայ կտակածներն էլ իսպառ փարա-
տուեցին նրա մտքից: Ես կանչեցի ուղեցոյցին, շնորհակալ
եղայ ցոյց տուած օգնութեան համար ու Սովելիչին պա-
տուիրեցի ընծայել նրան 50 կոպէկ: Սովելիչը յօնքերը
կիտեց:

— Յիսուն կոպէկ ընծայ, ասաց նա. այդ ինչի՞ համար:
Արդեօք նրա համար, որ ինքդ բարեհաճեցիր քո սալա-
կով նրան իջևան հասցնել: Ինչպէս կամենաս, պարոն,
մենք աւելորդ յիսուն կոպէկներ չունինք: Ամեն պատա-
հողի որ ընծաներ տանք, մենք ինքներս քաղցած կը
մնանք:

Սովելիչին հակառակուիլ ես չէի կարող. իմ խոստման
համաձայն փողերը լիովին նրա տրամադրութեան տակ
պիտի լինէին: Սակայն իմ գալրոյթս էր գալիս, որ չկարո-
ղացայ շնորհակալ լինել այն մարդուց, որը ինձ, եթէ ոչ
աղէտից, գոնէ շատ անախորժ գրութիւնից ազատեց:

— Լաւ, ասացի ես սառնարիւն կերպով. եթէ չես
ուզում յիսուն կոպէկ տալ, տո՛ւր նրան իմ շորերից մէկը:
Նա շատ թեթեւ է հագնուած: Տո՛ւր նրան նապաստակի
մորթուց մաշկեակս:

— Ի սէր Աստծոյ, սիրելի՛ Պետր Անդրեյիչ, ասաց
Սովելիչը. թնչին է հարկաւոր քո նապաստակի մաշկեակը:
Առաջին օղետանն իսկ կծախէ ու կխմէ, անիծուածը:

— Եդ, ծերուկդ, քո գլխի ցաւը չէ, ասաց իմ թափա-
ռաշըջիկը. կիսմեմ թէ ոչ: Նորին ազնուութիւնը իւր սեփա-
կան մաշկեակը ընծայում է ինձ — այդ նրա ազնուական
կամեցողութիւնն է: Իսկ քեզ, ճորտիդ, վայել է հնազանդիլ
ու չհակառակուիլ:

— Աստծուց չես վախենում, գո՛ղ — աւազակ, բար-
կութեամբ պատասխանեց Սովելիչը: Տեսնում ես, որ ե-
րեսայի խելքը չէ կտրում, ուզում ես կողոպտե՞լ նրան,
նրա միամտութիւնից օգտուելով: Ախր ինչի՞դ է պէտք ա-
ղայական մաշկեակը: Քո անիծեալ թիկունքդ նրա մէջ չի
էլ տեղաւորուիլ:

— Խնդրեմ խելք մի թափիր, ասացի ես դաստիարա-
կիս. բէր այստեղ մաշկեակը իսկոյն և եթ:

— Տէ՛ր ողորմած Աստուած, հեծծեց Սովելիչը. նա-

պատակի մաշկեակը գրեթէ նիւթ - նոյն է: Գեռնուր է, թէ մի կարգին մարդու տալիր, այլ ոչ թէ այս գծուծ հարբեցողին:

Սակայն մաշկեակը բերուեց: Գեղջուկը իսկոյն և եթ սկսեց չափել իւր վրայ: Իրաւ որ մաշկեակը, որը ինձ հա. մար էլ արդէն փոքր էր, նրա վրայ նեղ էր դալիս, բայց նա այդ անյարմարութեանն էլ չաղթեց մի կերպով՝ ու հազաւ, կարերի տեղերը պատառելով: Թելերի ճրկճրկոյնը լսելով, Սավելիչը քիչ մնաց լացակոծուէր: Թափառաշրջիկը չափազանց գոհ էր իմ տուած ընծայով: Նա ինձ ուղեկցեց մինչև սալակը և խոնարհ գլուխ տալով ա. սաց. «Շնորհակալ եմ, Ձերդ աղնուլթիւն: Թող Աստուած վարձատրէ Ձեր առաքինութիւնը: Յաւիտեան չեմ մոռա. նալ Ձեր ինձ արած բարիքները:» Նա գնաց իւր ճանա. պարհով, ես էլ շարունակեցի իմս, ուշք չդարձնելով Սավելիչի վրայ և շուտով մոռացայ թէ առաջին օրուայ բուքը, թէ ուղեցոյցիս և թէ մաշկեակը:

Օրենբուրգ հասնելուս պէս իսկոյն ներկայացայ գեղեղա. ին: Նստեալ բարձրահասակ մի տղամարդ, որ արդէն կրծ. կուել էր ծերութիւնից: Նրա երկայն մագերը իսպառ սպիտա. կած էին: Հին, գոյնը թափած նշանազգեստը լիշեցնում էր Սննա Իվանովնայի ժամանակուայ գինուորներին, իսկ նրա խօսակցութեան մէջ խիստ զգալի էր գերմանական արտասո. նութիւնը: «Պօժէ մօյ (Աստուած իմ) ասաց նա, երեկ միւս. օրն էր, որ Անդրեյ Պետրովիչը քո հասակին էր, իսկ այժմ տես ի՞նչ պարման տղայ ունի: Ախ, շամանակ, շամանակ:» Նա քանդեց ծրարի կնիքը և սկսեց կիսաձայն կարդալ, հետն էլ իւր նկատողութիւններն անելով. «Ողորմած հետն էլ իւր նկատողութիւններն անելով. «Ողորմած պարսն, Անդրեյ Կարլովիչ, յոյս ունիմ, որ Ձերդ պայծա. ռափալուլթիւնը...» Այս քիչ ձեականութիւն: Փնւ, քնչպէս չէ ամաչում: Իհարկէ, կարգապահութիւնը ամենից գլուխը, բայց այսպէս են գրում միթէ հին կամբատին (ընկերին) .

«Ձերդ պայծառափալուլթիւնը չէ մոռացել...» Հըմ.... «Եւ երբ. . հանգուցեալ Ֆելքմարշալ Մինիխի... պատե. ռազմի... նոյնպէս և... Կարոյնկին . .» Ե՛խ, բըռեքը (եղբայր), ուրեմն նա դեռ լիշում է մեր հին խեռու. թիւններ: «Այժմ խօսինք գործի մասին... Ձեզ մօտ իմ ստա. հակին. .» Հը՛մ... «Միտը քեզ, ոսկորն ինձ...» Ի՞նչ կը նշանակէ միտը քեզ, ոսկորն ինձ: Երևի ռուսական մի ա. ռած է: Ի՞նչ կնշանակէ այդ, կրկնեց նա հարցը, ինձ գի. մեկով:

— Այդ կնշանակէ, պատասխանեցի ես հնարաւոր եղածի չափ անմեղ կերպարանքով, որ քաղցր վարուիք ինձ հետ, խստութիւն գործ չդնէք, ազատութիւնս չճնշէք. ա՛յ ինչ է «միտը քեզ, ոսկորն ինձ»-ի միտքը:

— Հըմ, հասկանում եմ.... «Նաեւ երես չտալ...» Ո՛չ, երևում է միտը քեզ, ոսկորն ինձ, այդ չէ նշանակում.... «ընդ սմին ... նրա անցագիրը ...» Ո՛ւր է: Հա՛, այստեղ է.... «Յայտնել Սեմեոնովսկի ...» Շատ լաւ, ամեն ինչ կա. նենք. . «Պատուաստիճանները մի կողմ, թող տուր գըր. վերջապէս միտքն ընկաւ... և այլն և այլն...»

— Դէ՛հ, իմ սիրելի, ասաց նա նամակը կարդալուց ու անցագիրս մի կողմ դնելուց լետոյ. ամեն ինչ կ'կարգա. դրենք. դու սալայ կնշանակուիս ***գնդում և որպէս զի ժամանակը իզուր չկորցնես, հէնց վաղը գնա Բելոգորսկի ժամանակը իզուր չկորցնես, հէնց վաղը գնա Բելոգորսկի բերդը, ուր կծառայես կապիտան Միրօնովի, մի բարի ու ազնիւ մարդու գործարմբի մէջ: Այնտեղ դու իսկական ծառայութեան միջ կլինիս և կարգապահութեան կսովու. րիս: Օրենբուրգում այնպիսի գործ չկայ. մտացրութիւնը վնասակար է երիտասարդ մարդուն: Իսկ այսօր շնորհ բե. րէք մեզ մօտ ճաշի:

«Ժամ առ ժամ գործս աւելի վատանում է, մտածում էի ինքնիրենս. քիչ օգուտ, որ դեռ մօրս արգանտում գվար.

դիպի սերժանտ էի համարում: Դրա հետևանքն էնչ եղաւ: Այն, որ ես ընկայ *** գունդը, մի խուլ բերդի մէջ, Կիրգիզ — Կայսակ հարթավայրերի սահմանի վրայ:» Ճաշեցինք երեքով միասին. Անգրեյ Կարլովիչը, նրա աղիւտանտը և ես: Գերմանական խիստ չափաւորութիւնը տիրում էր նրա սեղանին, և ես կարծում եմ, որ բերդապահ զօրքի մէջ իմ շուտափույթ ուղարկուելը մասամբ հետևանք էր իւր ո՛չ փարթամ սեղանի վրայ երբեմն աւելորդ հիւր ունենալու վախին: Միւս օրը մնաս բարով ասացի զենեւրալին և ուղևորուեցի իմ նշանակուած տեղը:

III

Բ Ե Ր Դ Ը

Մէկը սպրում էնք ամբողջում,
Զուր էնք խմում ու հաց ուտում:
Խալ էրը կտաղած թշնամին
Գայ աչք ձգէ մեր հացին,
Նրան կընդունենք երգ ու սրբերով,
Թնդանովը կըյնենք մանրադեղերով:

Ջրհոսարան երգ:

Բերդօրսկիյ բերդը գտնւում էր Օրենբուրգից 40 վերստ հեռաւորութեան վրայ: Ճանապարհը ձգւում էր Եաիկի զառիվայր ավերի վրայով: Գետը դեռ չէր պատած սառուցով և նրա կապարագոյն, տխրատեսիլ կոհակները սևին էին տալիս ձիւնածածք, միատեսակ եզրների մէջ: Նոցա այն կողմը տարածւում էին Կիրգիզ հարթավայրերը: Ես խորասուզուած էի մեծ մասամբ տխրայուղ մտածութիւնների մէջ: Քիչ գրաւչութիւն ունէր ինձ համար բերդապահ զինուորի կեսնքը: Ես աշխատում էի պատկերացնել ինձ իմ ապագայ հրամանատար կապիտան Միքոնովին և երևակայում էի նրան որպէս մի խիստ, զայրացկոտ ծերունի, որ բացի ծառայական դորձերից ուրիշ ոչինչ չգիտէ, և որ ամեն չնչին բանի համար պատրաստ է մարդու բանդարգելութեան ենթարկել, լոկ հացով ու ջրով օրերն անցնելու դատապարտելով: Մինչդեռ մութն ընկնում էր:

Մենք գնում էինք բաւականին արագ:

— Շատ է մնում բերդին, հարցրի ես սալապանին:

— Շատ չէ մնում, պատասխանեց նա. այ, արդէն երևում է:

Ես նայում էի չորս կողմս, ահարկու ամբարտակներ, աշտարակներ ու պարիսպներ տեսնելու, բայց գերանի պատնէշով չորսպատուած մի գիւղից զատ, ուրիշ ոչինչ չտեսայ: Մի կողմից բարձրանում էին երեք, չորս խոտի դէզեր, կիսով չափ ձիւնով ծածկուած, միւս կողմից մի կողմ թեքուած մի հողմաղաց, յուլաբար կախ ընկած կեղեւայ թւերով:

— Հապա ո՛ւր է բերդը, հարցրի ես զարմացած:

— Այ, այս է, ասաց սալապանը, գիւղը մտանացոյց անելով և այս խօսքերի վրայ մենք մտանք գիւղ: Գրանդի մօտ ես տեսայ չուգունեայ մի հին թնդանօթ: Փողոցները նեղլիկ էին և ծուռումուռ, խրճիթները ցածլիկ և մասամբ ծղնոտով ծածկուած: Ես հրամայեցի բերդապետի մօտ գնալ: Մի ըրպէից լետոյ սալակը կանգ առաւ մի փայտաշէն տնակի առաջ, որ շինուած էր բարձրադիր տեղում, նոյնալիսի փայտաշէն մի եկեղեցու մօտ: Ոչ ոք չհանդիպեց ինձ: Ես մտայ բակը և բացի նախասենեակի դուռը: Աթոռի վրայ նստած մի հին գինուոր Կանաչ նշանադրեւոր արմուկին կարում էր մի կապտագոյն կարկատան: Ես հրամայեցի գեկուցանել իմ մօտին:

— Ներս մօտէք, պարոն, մերոնք տանն են, պատասխանեց հին գինուորը:

Ես մտայ հին ձևով կահաւորուած մի կոկիկ սենեակ: Անկիւնում գրուած էր ամանեղէնների պահարան: Պատի վրայ, չորսանակի մէջ, ապակէծածք կախուած էր սպալի մի մրցանակադիր: Նրա մօտ աչքի էին ընկնում վարնոց պատկերներ, որոնք ներկայացնում էին Կիստրինի և Օչակովի առումները նա՝ հարսնացուի ընտրութիւնը և կատուի

թաղումը: Պատուհանի մօտ, բաճկոնակը հագին և աղլուխը գլուխը կապած, նստած էր մի պառաւ: Նա թել էր դուրս տալիս, որի կաժը ձեռքերին ձգած բռնում էր միակնանի մի ծերուկ՝ սպալի նշանադրեւորով:

— Ի՞նչ էք ուզում, սիրելի պարոն, հարցրեց պառաւը, իւր զբաղմունքը շարունակելով:

Ես պատասխանեցի, որ եկել եմ ծառայութեան և կամենում եմ ներկայանալ պարոն կապիտանին ծառայական պարտաւորութեամբ և այն է, ուզում էի գիմել միակնանի ծերունուն, նրան կապիտանի տեղ ընդունելով, երբ տանտիկինը կորեց իմ բերան սերտած ճառը:

— Իվան Կուզմիչը տանը չէ, նա հիւր է գնացել հայր Գերասիմի մօտ. բայց բոլորը մէկ է, սիրելի պարոն, ես նրա տանտիկինն եմ, խնդրեմ ծանօթանաք: Համեցէք, նստեցէք:

Նա ձայն տուեց աղախնուն և հրամայեց կանչել ուրեաղնիկին: Ծերուկը իւր միմիակ աչքով հետաքրքրութեամբ նայում էր ինձ վրայ: «Համարձակու՞մ եմ հարցնել, ասաց նա. դուք ո՞ր գնդի մէջ բարեհաճում էիք ծառայել:» Ես բաւականութիւն տուի նրա հետաքրքրութեանը: «Բայց ինչո՞ւ բարեհաճեցիք, համարձակու՞մ եմ հարցնել, թիկնապահ զօրքից պահակազօրաց մէջ մտնել:» Ես պատասխանեցի, որ այդպէս էր իշխանութեան կամքը: «Ննթագրել կարելի է, որ թիկնապահ զօրաց սպային տնվայել վարմունքների համար» շարունակում էր անխոնջ հարցասէրը: «Հերիք է դատարկ խօսիս, ասաց նրան կապիտանի կինը. տեսնումես երկոտտարդը յոգնած է ճանապարհից, նա քո գլուխ չունի... ձեռքերդ ուղիղ բռնիր... իսկ դու, սիրելի պարոն, ինձ դառնալով շարունակեց նա. մի տըխրիր, որ քեզ քչեցին մեր խուլ անկիւնը: Ոչ առաջինն ես դու և ոչ վերջինը: Կմնաս, կ'ընտելանաս: Շվաբրին Ալեքսէյ Իվանիչը արդէն հինգ տարի է, որ այստեղ է տեղափոխուած մարդասպանութեան պատճառով: Աստուած գիտէ,

Թէ ինչ մեղք է խելքն առել. նա, կրարեհաճիք լսել, մի պորուչիկի հետ գնում է քաղաքից դուրս, ու վերցնում են իրանց հետ սրեր և տուր որ կտաս — սկում են իրար ծակտակել: Ալեքսէյ Իվանիչն էլ սպանում է պորուչիկին, այն էլ երկու վիաների առաջ: Ինչ կհրամայես. ամեն մարդ մեղանշական է:»

Նոյն րոպէին ներս մտաւ ուրեաղնիկը, մի նորատի ու վայելչակազմ կողակ:

— Մաքսիմիչ, ասաց նրան կապիտանի կինը, պարոն սպայի համար մի մաքուր բնակարան գտիր:

— Աչքիս վրայ, Վասիլիսա Եգորովնա, պատասխանեց ուրեաղնիկը. նորին ազնուութեանը չտեղաւորեմ Իվան Պոլեթակովի տանը:

— Զուր էս խօսում, Մաքսիմիչ, ասաց կապիտանի կինը. Պոլեթակովի տանը առանց այն էլ նեղուածք է. բացի դրանից նա իմ քուռորն է և չէ մոռանում, որ մենք նրա մեծաւորներն ենք: Պարոն սպային... ինչպէս է ձեր առունը, սիրելի պարոն:

— Պետր Անդրեյիչ:

— Պետր Անդրեյիչին տար Սեմեօն Կուզովի տունը: Այն աւազակը իւր ձին իմ բանջարանոցն էր բաց թողել: Ի՛նչ, ինչ կայ, Մակսիմիչ, ամեն ինչ բարեխաջող է:

— Փառք Աստծոյ, հանդարտութիւն է, պատասխանեց կողակը. միայն Կապրալ Պրոխորովը մի թաս տաք ջրի համար բաղանիքի մէջ կռուել է Ուստինա Նեգուլինայի հետ:

— Իվան Իգնատիչ, ասաց կապիտանի կինը միակնանի ծերունուն. քննիր Պրոխորովին ու Ուստինային, տես ո՞վ է արդար, ո՞վ մեղաւոր, ու երկուսին էլ պատժիր: Տէ, Մաքսիմիչ, Աստուած հետգ, գնա: Պետր Անդրեյիչ, Մաքսիմիչը Զեզ կտանի Զեր բնակարանը:

Ես գլուխ տուի ու դուրս եկայ:

Ուրեաղնիկը տարաւ ինձ բերդի ծայրում, գետի դա-
րաւանդ ափի վրայ կանգնած մի խրճիթ: Խրճիթի կէսը
բռնել էր Սեմեօն Կուզովի ընտանիքը, միւս կէսը յատկա-
ցրին ինձ: Այդ մի բաւականին մաքրատեսիլ սրսկապան էր,
միջնորմով երկու մաս բաժանուած: Սովելիչը տեղաւո-
րուիլ սկսեց: Ես դուրս էի նայում նեղլիկ լուսամուտից: Իմ
առաջ տարածւում էր տխրամած դաշտավայրը: Մի կողմի
վրայ թեքուած՝ կանգնած էին միքանի խրճիթներ, փողո-
ցի մէջ շրջում էին մի քանի հաւեր: Տաշտը ձեռքին մի
պառաւ, պատշգամբի վրայ կանգնած, կանչոտում էր խո-
զերին, որոնք պատասխանում էին նրան միահամուռ
խանչիւնով: Եւ ահա Բնչալիսի տեղում գատապարտուած
էի էս անցնել իմ երիտասարդութիւնս: Վիշտը հոգիս ըն-
կաւ: Ես հեռացայ լուսամուտից և քնելու պառկեցի ա-
ռանց ընթերելու, տկոնջ չգնելով Սովելիչի յորդորներին,
որ կրկնում էր ցաւագին. «Տէր երկնաւոր Աստուած, ո-
չինչ ուտել չէ բարեհաճում: Ի՞նչ կասէ տիկինը, եթէ որ-
դին տկարանայ:» Միւս օր առաւօտեան, ես, այն է, սկսել
էի հագնուիլ, երբ դուռը բացուեց և սենեակս մտաւ մի
միջահասակ երիտասարդ սպայ, թխագոյն և առանձնապէս
տգեղ՝ բայց կենսալից դէմքով. «Ներեցէք ինձ, ասաց նա
ֆրանսիերէն, որ էս առանց ձեռնալուծեան եկայ Զեզ
հետ ծանօթանալու: Վերջապէս մարդու երես տեսնելու
ցանկութիւնն այնպէս տիրապետեց ինձ, որ էլ չկարողացայ
հանգուրժել: Դուք այդ կհասկանաք, երբ մի քանի ժա-
մանակ այստեղ ապրիք:» Ես հասկացայ, որ նա մենամար-
տի պատճառով թիկնապահ զօրքից հեռացրած սպան է:
Դենք իսկոյն և եթ ծանօթացանք. Շվաբրինը բաւական
խելացի էր: Նրա խօսակցութիւնը սրիմաստ էր ու զբա-
ղեցնող: Նա ուրախ — ուրախ նկարագրեց կապիտանի ընտա-
նիքը, նրան շրջապատող հասարակութիւնը և այն կողմե-
րը, ուր ձգել էր ինձ բաղդը: Ես սրտանց ծիծաղում էի,

երբ ներս մտաւ բերդապետի նախասենեակում նշանազգեստ կարկատող ծեր գինուորը և Վասիլիսա Եգորովնայի կողմից ինձ ճաշի հրաւիրեց: Եվաբրինը պատրաստականութիւն յայտնեց ինձ հետ միասին գնալու:

Բերդապետի տանը մօտենալով, հրապարակի վրայ կարգ կանգնած տեսանք քսանի չափ հին գինուորներ, երկար հիւսերով ու եռանկիւնի գլխարկներով: Առաջներին կանգնած էր մի առույգ ու բարձրահասակ ծերունի, սրածայր գդակը գլխին ու խալածը հագին: Մեզ տեսնելով, նա մօտեցաւ, մի քանի քաղցր խօսքեր ասաց ինձ և նորից սկսեց հրամանատարել (КОМАНДОВАТЬ) իւր գինուորներին: Մենք ուզում էինք կանգնել — նայել մարզանքներին, բայց նա խնդրեց մեզ գնալ Վասիլիսա Եգորովնայի մօտ. «Իսկ այստեղ, աւելացրեց նա, ձեզ նայելու բան չկալ:»

Վասիլիսա Եգորովնան մեզ ընդունեց սիրալիր պարզութեամբ և ինձ հետ վարւում էր աչնալէս, կարճես տարիներով իրար հետ ծանօթ էինք: Ծերունի գինուորն ու Պալաշան պատրաստեցին սեղանը: «Ի՞նչ է ախոր իմ Իվան Կուզմիչը մարզանքներին անձնատուր եղել, ասաց կապիտանի կինը. Պալաշկա, պարոնին ճաշի կանչիր: Այս ուր է Մաշան:» Նույն րոպէին ներս մտաւ բոլորակերես, կարմրաթուշ, շիկահեր, մազերը՝ կրակի նման բոբբոբուող տկանջների ետև սանտրած, տառնուկով տարու մի աղջիկ: Առաջին տեսքից նա ինձ շատ դուր չեկաւ: Ես նախապաշարուածը էի նայում նրա վրայ. Եվաբրինը ինձ նկարագրել էր Մաշային, կապիտանի աղջկան, որպէս մի լիմարամիտ աղջիկ: Մարիա Իվանովնան նստեց մի անկիւն և սկսեց կարտնէլ: Սեղանի վրայ բերուեց շէին (шашлык): Վասիլիսա Եգորովնան ամուսնուն չտեսնելով, Պալաշկային երկրորդ անգամ զրկեց նրա ետևից. «Աստ պարոնին, հիւրերն սպասում են, շէին կ'ապրի: Փառք Աստծոյ, մարզանքները փախչեւն, շէին կ'ապրի: Փառք Աստծոյ, մարզանքները փախչեւն, իսկ կոկորդը ցաւեցնելու չափ բղաւելու

ժամանակ շատ կուենայ:» Շուտով եկաւ կապիտանը, միակնանի ծերունու հետ միասին:

— Էս քնչ բան է, աչ մարդ, որ կերակուրը վաղուց բերուած է, իսկ դու չկաս ու չկաս:

— Ի՞նչ լսիր, Վասիլիսա Եգորովնա, պատասխանեց Իվան Կուզմիչը. ծառայութեամբ էի զբաղուած, գինուորներս էի մարզում:

— Ե՛հ, թող է, պատասխանեց տիկինը. անո՛ւն է, թէ գինուոր ես մարզում: Ոչ նոցա գլխի բանն է ծառայութիւնը և ոչ դու նրանից մի բան հասկանում ես: Տո՛ւն նստէիր, փառք տալիր Աստծոյ, էդ աւելի լաւ կլինէր: Թանկագին հիւրեր, խնդրեմ սեղան նստէք:

Մենք նստանք ճաշելու: Վասիլիսա Եգորովնան մի րոպէ էլ լուռ չէր մնում ու հարցեր էր, որ տալիս էր ինձ. ո՞վքեր են իմ ծնողներս, կենդանի՞ են արդեօք, ո՞րտեղ են ապրում, քնչ կարողութեան տէր են: Լսելով, որ հայրս երեք հարիւր զիւղացի ունի, «Հէշտ է ասելը, բացականչեց նա. իրաւ որ հարուստ մարդիկ կան եղել աշխարհում: Իսկ մենք, սիրելի պարոն, ունինք չունինք մի աղախին, Պալաշկան, բայց, փառք Աստծոյ, ապրում ենք մեզ համար: Մէկ ցաւ միայն ունինք. Մաշայի մարդու գնալու ժամանակն է, բայց ո՛ւր է օժիտ. մի նօսր սանտր, մի փընջաւել (вѣшкет) ու 15 կոպէկ փող (Տէ՛ր Աստուած, դո՛ւ չբարկանաս) բաղանիք գնալու համար: Լաւ է, թէ մի բարի մարդ գտնուի, թէ ոչ լաւիտեան նշանուկու աղջիկ էլ կեցիր:» Ես նայեցի Մարիա Իվանովնային. նա սաստիկ շիկնել էր և մինչև անգամ արտասուքի կաթիլներ ընկան նրա ափսէի մէջ: Ես ափսոսացի նրան և շտապեցի փոխել խօսակցութիւնը:

— Լսեցի, որ բաշկիրները պատրաստուում են ձեր բերդի վրայ յարձակում գործել, ասացի ես բաւականին անճաշկերպով:

— Ուժեք ես բարեհաճել լսել այդ լուրը, հարցրեց
Իվան Կուզմիշը

— Այդպէս ասացին ինձ Սրենբուրգում, պատասխանեց
ցի ես:

— Դատարկ խօսքեր են, ասաց բերդապետը. այստեղ
վաղուց է ոչինչ չէ լսուած: Բաշկիրներն աչքը վախեցած
է, կիրգիզներն էլ առած դասերը դեռ չեն մոռացել: Մի
վախենար չեն վրայ տալ: Իսկ թէ վրայ տուին, այնպիսի
մի սարսափ կազդեմ նոցա, որ տասն տարի հերիք լինի:

— Եւ դուք չէք վախենում, շարունակեցի ես՝ դառնա-
լով կապիտանի կնոջը, մնալ այսպիսի վտանգների ենթա-
կալ բերգում:

— Սովորել ենք, իմ սիրելիս, պատասխանեց նա. քսան
տարի սրանից յառաջ զօրագնդից մեզ այստեղ տեղափոխե-
ցին և Աստուած միայն գիտէ, թէ ինչպէս էի վախենում
այդ անիծեալ անհաւատներէ: Որ չէի տեսնում քաւ-
թառի մորթու գտակը ու լսում նոցա ճիչը, հաւատում
էս, սիրելիս, սիրտս մարէմբում էր: Իսկ հիմալ այնպէս
ընտելացել եմ, որ տեղիցս էլ չեմ շարժուիլ, եթէ գան
տան, որ չարագործները բերդի չորս կողմը չափչփում են:

— Վասիլիսա Եգորովնան ամենաքաջսիրտ կին է, ծան-
րութեամբ նկատեց Շվարինը. Իվան Կուզմիշը կարող է
այդ վկայել:

— Հա, ինձ լսիր, ասաց Իվան Կուզմիշը. վախկոտ տե-
սակի կանանցից չէ:

— Իսկ Մարիա Իվանովնան, հարցրի ես. նա էլ Ձեզ
նման սրտոտ է, թէ ոչ:

— Սրտոտ, պատասխանեց մայրը. ոչ, նա վախկոտ է:
Մինչև հիմալ հրացանի թնդիւնը առանց սարսափի լսել
չէ կարող. իսկոյն դողդողում է: Իսկ երբ սրանից երկու
տարի յառաջ, իմ տօնի օրը, Իվան Կուզմիշի խելքին փչեց
արձակել մեր թնդանոթը, իմ խեղճ հոգեակս քիչ մնաց

վախից միւս աշխարհը փոխուէր: Այն ժամանակուա-
նից հետէ, էլ չենք կրակում անիծեալ թնդանոթը:

Մենք սեղանից վեր կեցանք: Կապիտանը իւր կնոջ
հետ զնաց ննջելու, իսկ ես գնացի Շվարինի մօտ, որի
հետ և անցրի ամբողջ երեկոն:

IV

ՄԵՆԱՄԱՐՏ

Դէ՛հ, հրամայեց, կանգնիր դու կարգին,
Կանանեա լինչպէս ծակեմքս մարմին:

Կաշաճին:

Անցաւ մի քանի շաբաթ և իմ կեանքը Բելոգորսկի
բերդի մէջ ոչ միայն տանելի, այլ և դուրեկան դարձաւ:
Բերդապետի տանը ինձ ընդունում էին, որպէս մի ազգա-
կից-բարեկամ: Այլ և կին ամենալարգոյ մարդիկ էին: Զի-
նուորի մի որդի, սպայի աստիճանի հասած, Իվան Կուզմի-
շը, թէև անկիրթ ու հասարակ, բայց ամենաազնիւ ու բա-
րի մի մարդ էր: Կինը, համաձայն նրա անհոգ բնաւորու-
թեան, իշխում էր նրա վրայ: Վասիլիսա Եգորովնան ծա-
ռայական գործերի վրայ ևս նայում էր այնպէս, ինչպէս
իւր տնական գործերի վրայ, և ինչպէս իւր տնակը, կա-
ռավարում էր նոյնպէս և բերդը: Մարիա Իվանովնան շու-
տով էլ չէր քաշուում ինձնից: Մենք ծանօթացանք: Նա

մի խոհեմ ու զգայուն աղջիկ էր: Աննկատելի կերպով ես կապուեցի այդ բարի ընտանիքին, մինչև անգամ պահա-
կազօր պորուչիկ միակնանի Իվան Իգնատիչին, որի մասին
Շվաբրինը հնարել էր, որպէս թէ նա աններելի կապեր
ուներ Վասիլիսա Եգօրովնայի հետ, որի մէջ սակայն ճշ-
մարտութեան նշույլ անգամ չկար: Բայց Շվաբրինի համար
այդ միևնոյն էր: Ես ստացայ սպայի աստիճան: Ծառայու-
թիւնը ինձ չէր ծանրաբեռնում: Աստուածախնամ բերդի
մէջ ոչ զննուեք (ОСМОТРЕ) կար, ոչ մարզանք, ոչ պահ-
նորդութիւն: Բերդապետը իւր ցանկացած ժամանակ եր-
բեմն մարզում էր զինուորներին, բայց դեռ չէր կարողա-
ցել հասնել այն կէտին, որ նոքա բոլորն էլ զանազանէին
թէ որն է աջ կողմը, որը ձախը: Շվաբրինը ուներ մի քա-
նի ֆրանսիերէն գրքեր: Ես սկսեցի կարդալ և իմ մէջ ծա-
գեց սէր դէպի գրականութիւնը: Առաւօտները ես կար-
դում էի, վարժում էի թարգմանութեան, երբեմն և ո-
տանաւոր գրելու մէջ, ճաշում էի համարեա միշտ բերդա-
պետի տանը, ուր և անցնում էի օրուայ մնացորդը: Այն-
տեղ երբեմն գալիս էր և հայր Գերասիմը իւր կնոջ, Ա-
կուլինա Պանֆիլովնայի հետ, որ շրջականների առաջին
համբաւաբերն էր: Ալեքսէյ Իվանիչ Շվաբրինի հետ ես, Իհար-
կէ, տեսնում էի ամեն օր, բայց նրա խօսակցութիւնը քա-
նի գնում, այնքան անգուր էր դառնում ինձ: Նրա մշտա-
կան կատակաբանութիւնները բերդապետի ընտանիքի վրայ՝
ինձ չէին դուր գալիս, ևս առաւել՝ Մարիա Իվանովնայի
մասին արած կծու նկատողութիւնները: Ուրիշ շրջան չկար
բերդի մէջ և ես չէի էլ ցանկանում մի ալլը:

Նախագուշակութիւնների հակառակ, բաշկիրները խռո-
վութիւն չէին բարձրացնում: Հանգարտութիւնը թագաւո-
րում էր մեր բերդի չորս կողմը, բայց խաղաղութիւնը
խանգարուեց ներքին յանկարծակի երկպառակութեամբ:

Ես արդէն ասացի, որ գրականութեամբ էի պարա-

պում: Իմ առաջին փորձերը այն ժամանակուայ համար
բաւական չաջող էին և Ալեքսանդր Պետրովիչ Սումարո-
կովը մի քանի տարի յետոյ շատ գովում էր նրանց: Մի
անգամ ինձ յաջողուեց դրել մի ոտանաւոր, որին ես հաւա-
նում էի: Յայտնի է, որ հեղինակները, երբեմն իւրեանց
գրուածների մասին խորհուրդ հարցնելու պատրուակով,
խսկապէս բարեհաճ ունկնդիր են որոնում: Ես արտագրեցի
իմ ոտանաւորը ու տարայ Շվաբրինին, սր բերդում եղած-
ների մէջ միայն և եթ կարող է գնահատել քերթողի եր-
կը: Փոքրիկ յառաջաբանից յետոյ ես գրպանիցս հանեցի
տետրակս ու կարդացի հետեւեալ տողերը.

Սիրային միտքը ոչընչացնելով,
Զգտում եմ մոռնալ ես գեղեցկուհուն,
Եւ, ախ, Մաշայից հեռու փախչելով,
Ազատ կեանք ստանալ եմ նորից յուսում:

Բայց այն աչքերը, որ ինձ գրաւեցին,
Ամեն մի ըուպէ իմ առաջին են.
Նոքա խռովեցին իմ անդորր հոգին,
Խաղաղութիւնս ոչընչացրին:

Դժբաղդութեանս տեղեակ լինելով՝
Խղճս, ո՞վ Մաշա, իմ մատաղ կեանքին.
Դառն վիճակս անտես չառնելով,
Նոյնպէս, որ ես եմ քո սիրույդ գերին:

— Ինչպէս ես գտնում, հարցրի ես Շվաբրինին, սպա-
սելով գովասանք լսել, որին արժանի լինելուս մասին
չէի կասկածում: Բայց ի մեծ զայրոյթ սրտիս, սովո-
րաբար ներողամիտ Շվաբրինը վճռական կերպով յայտնեց,
որ իմ դրածը ոչինչ բանի պէտքը չէ:

— Ինչո՞ւ, հարցրի ես, զայրոյթս թագցնելով:

— Որովհետեւ, պատասխանեց նա, այդպիսի ոտանաւորները վայել են իմ ուսուցիչ Վասիլիի Կիրիլովիչ Տրետեակովսկուն և ինձ լաւ յիշեցնում են նրա սիրային կտորները:

Այնուհետեւ նա վեր առաւ տետրակս և սկսեց իւրաքանչիւր տող, իւրաքանչիւր բառ անողորմաբար քննութեան ենթարկել, ինձ ամենադաժան կերպով ծաղրելով: Ես չկարողացայ համբերել, խլեցի նրա ձեռքից տետրակս և ասացի, որ էլ յաւիտեան չեմ ցոյց տալ նրան իմ երկերը: Շվաբրինը այս սպառնալիքիս վրայ էլ ծիծաղեց:

— Տեսնենք, կ'կարողանաս խօսքդ պահել: Ոտանաւոր թխոգներին նոյնքան անհրաժեշտ է ունկնդիրը, որքան Իվան Կուզմիչին մի շիշ օղին ճաշից յառաջ: Իսկ ո՞վ է այդ Մաշան, որին յայտնում ես քո քնքոյշ զգացմունքներդ ու սիրային վշտերդ: Զլինի՞ Մարիա Իվանովնան է:

— Քո գործը չէ, ով է այդ Մաշան, խոժոռագէմ պատասխանեցի ես. ոչ քս կարծիքն է ինձ հարկաւոր և ոչ քո ենթադրութիւնները:

— Օհ, անձնասէր ոտանաւոր թխոգ և հեղաբարոյ տարփածու, շարունակում էր Շվաբրինը, առաւել ու առաւել ինձ զայրացնելով. միայն ականջ դիր իմ բարեկամական խորհրդին. եթէ ուզում ես յաջողութիւն ունենալ, խորհուրդ եմ տալիս միայն ոտանաւորներով չգործել:

— Ի՞նչ կ'նշանակէ այդ, պարոն, խնդրեմ բացատրէք:

— Համեցէք: Այդ կ'նշանակէ, որ եթէ ուզում ես Մարիա Իվանովնան երեկոներին մթնելիս քեզ մօտ գալ, քրնքշիկ ոտանաւորների տեղ ընծայիր նրան մի գոյգ օղ:

Արիւնս եռ եկաւ:

— Իսկ ի՞նչ պատճառով դու այդ կարծիքին ես նրա մասին, հարցրի ես, հազիւ զսպելով իմ զայրոյթն ու անբաւականութիւնը:

— Այն պատճառով, պատասխանեց նա զժոխային ծաղրածութեամբ, որ փորձով գիտեմ նրա բարքն ու սովորու-

թիւնները:

— Սո՛ւտ ես խօսում. լիբրեդ դու, գոչեցի ես կատաղութեամբ. ամենաանամօթ կերպով սուտ ես խօսում:

— Ես այդ խօսքերը քեզ չեմ ուտեցնիլ, ասաց նա, ձեռքս ճմլելով. Դուք ինձ սատիսֆակցիա (բաւականութիւն)՝ կտաք:

— Պատրաստ եմ, երբ կամենաս, ուրախութեամբ պատասխանեցի ես:

Նոյն րոպէին ես պատրաստ էի նրան պատառ պատառ անելու: Ես խօսյն գնացի Իվան Իգնատիչի մօտ և գտայ նրան ասեղը ձեռքին աշխատելիս: Բերդապետուհու պատուէրի համաձայն, նա թելի վրայ սոկոններ էր շարում ձմրան համար չորացնելու:

— Ա՛յ, Պետր Անդրեյիչ, ասաց նա, ինձ տեսնելով. բարի եկաք: Ո՞ր խաչիցն է, ի՞նչ գործով, հարցնել համարձակուում եմ:

Կարճ խօսքերով յայտնեցի նրան, որ ես կուռել եմ Ալեքսէյ Իվանիչի հետ, իսկ իրան, Իվան Իգնատիչին, խրնդրում եմ իմ մարտավան լինել: Իվան Իգնատիչը իւր միակ տէքը ինձ վրայ չռած, ուշադիր լսում էր ինձ:

— Դուք բարեհաճում էք ասել, պատասխանեց նա, որ ուզում էք Ալեքսէյ Իվանիչին սրտխողխող անել և ցանկանում էք, որ ես այդ բանին վկայ լինիմ: Այդպէս է մի, հարցնել համարձակուում եմ:

— Իսկ և ի՞նչ այդպէս:

— Ի տէր Աստծոյ, Պետր Անդրեյիչ, ինչ օրիւններ էք սարքում. Դուք և Ալեքսէյ Իվանիչը նախատական խօսքեր էք տալ իրար: Տեսար գժբաղդութիւնը: Նախատինքը մարդուն չի կաշիլ: Նա Զեզ նախատել է, Դուք էլ հայտնեցէք նրան. նա Զեր երեսին է խփել. Դուք նրա ականջին կպցրէք մէկ, երկու, երեք անգամ, յետոյ գործերիդ գնացէք. իսկ մենք կհաշտեցնենք ձեզ: Թէ ոչ, ի՞նչ մի

բարի գործ է իւր մերձաւորին սրախողխող անել, հարցնել համարձակում եմ: Դեռ ուր է, թէ Դուք նրան խողխողէիք. գլուխը քարը, ես ինքս էլ Ալեքսէյ Իվանիչին շատ սիրողներեցը չեմ: Բայց եթէ նա Զեզ սրի բաժին անէ, ինչք նման կլինի այդ, հարցնել համարձակում եմ:

Խելահաս պորուչիկի դատողութիւնները չխախտեցին իմ որոշումը: Իմ դիտաւորութիւնը մնաց նոյնը:

— Ինչպէս Զեր կամքն է, ասաց Իվան Իգնատիչը. արէք, ինչպէս կամենաք: Ել ես ինչո՞ւ այդտեղ վկայ լինեմ: Ի՞նչ կայ. երկու մարդ կուռում են. ի՞նչ մի չտեսնուած բան է, հարցնել համարձակում եմ: Փառք Աստծոյ, շվեդացւոց վրայ էլ ենք գնացել, թուրքերի վրայ էլ, ամեն բան էլ տեսել ենք աշխարհում:

Ես փորձեցի մի կերպով բացատրել նրան մարտավկայի պաշտօնը, բայց Իվան Իգնատիչը բոլորովին չկարողացաւ հասկանալ ինձ:

— Դուք գիտէք, ասաց նա. բայց եթէ ես այդ գործի մէջ խառնուելու լինիմ, ապա այսպէս միայն, որ երթամ Իվան Կուզմիչի մօտ ու, որպէս ծառայական պարտք, յայտարարեմ նրան, թէ բերդի մէջ նիւթում է չարագործութիւն, որ հակառակ է պետութեան շահերին. չի՞ բարեհաճիլ արդեօք պարոն բերդապետը հարկաւոր միջոցներ ձեռք առնել.....:

Ես վախեցայ ու սկսեցի խնդրել Իվան Իգնատիչին, որ բերդապետին ոչինչ չյայտնէ և հազիւ համոզեցի նրան: Նա խօսք տուեց լռելու և ես վճռեցի ձեռք քաշել նրանից:

Սովորութեանս համաձայն երեկոն ես անցրի բերդապետի տանը: Ես աշխատում էի ուրախ ու անտարբեր երեւիլ, որպէս զի ոչ կասկածի և ոչ ձանձրալի հարցովորձի տեղիք տամ, բայց խոստովանում եմ, որ ես չունէի այն սառնարիւնութիւնը, որով միշտ պարծենում են իմ

դրութեան մէջ եղածները: Այդ երեկոյ ես հակուած էի քնքշութեան ու գորովի: Մարիա Իվանովնան սովորականից աւելի էր դուր գալիս ինձ: Այն միտքը, որ նրան գուցէ վերջին անգամ էի տեսնում, խանդաղատանքով լըցնում էր սիրտս դէպի նա: Եկաւ նոյնպէս և Շվաբրինը: Ես նրան մի կողմ տարայ ու յայտնեցի Իվան Իգնատիչի հետ ունեցածս խօսակցութիւնը: «Ինչերի՞ս է պէտք մարտավկան, չոր-չոր ասաց նա. առանց նրան էլ կտեսնենք մեր գործը:» Պայման դրինք մենամարտել բերդի մօտ գտնուող դէզերի ետեւ, հետեւեալ օրը առաւօտեան եօթը ժամին: Մենք խօսակցում էինք ըստ երեւոյթին այնպէս բարեկամաբար, որ Իվան Իգնատիչը ուրախութիւնից ակամայ գոչեց. «Վաղուց պէտք էիք այդ արած, գոհ դէմքով ասաց նա ինձ. վատ խաղաղութիւնը գերազանց է լաւագոյն կռուից. իսկ եթէ պատուաբեր էլ չէ, գոնէ աւելի առողջարար է:»

— Ի՞նչ, ի՞նչ, Իվան Իգնատիչ, ասաց բերդապետուհին, որ մի անկիւնում խաղաթղթերով վիճակ էր բաց անում. ես լաւ չլսեցի:

Իվան Իգնատիչը ինձ վրայ դժգոհութեան նշաններ տեսնելով ու լիշէլով իւր տուած խոստումը, շփոթուեց ու չգիտէր ինչ պատասխանել: Շվաբրինը նրան օգնութեան հասաւ:

— Իվան Իգնատիչը, ասաց նա, իւր հաւանութիւնն է յայտնում մեր հաշտութեան վերաբերութեամբ:

— Իսկ այդ ո՞ւմ հետ ես գժտութիւն ունեցել, սիրելի պարոն:

— Մենք բաւական տաք վիճաբանութիւն ունեցանք Պետր Անդրեյիչի հետ:

— Այդ ի՞նչ պատճառով:

— Ամենաչնչին բանի, Վասիլիսա Եգօրովնա. մի ոտանաւորի պատճառով:

— Բան էք գտել վիճելու, Ոսանաւորի պատճառով ... Այդ թնչպէս պատահեց:

— Այ ինչպէս. Պետոր Անդրեւիչը մօտեցաւ մի երգ էր յորինել և աչսօր երգեց ինձ մօտ: Ես էլ սկսեցի իմ սիրելի երգը:

Կապիտանի աղջիկ, զբօսնելու

Մի դուրս գալ կէս գիշերին:

Աններգաշնակութիւն յառաջ եկաւ: Պետոր Անդրեւիչը մէկ բարկանալ ուղեց, բայց յետոյ մտածեց հասկացաւ, որ ամեն մարդ ազատ է երգել այն, ինչ ուզենայ: Գործը զրանով էլ վերջացաւ:

Շվաբրինի անամօթութիւնը քիչ մնաց ինձ կատաղեցնէր, բայց ինձնից զատ ոչ ոք չհասկացաւ նրա կապիտ շրջաբանութիւնը:

Դոնէ ոչ ոք նրա վրայ ուշք չգտնէր: Երգերից՝ խօսակցութիւնը անցաւ ոտանաւոր զրոյներէ վրայ և բերդապետը նկատեց, որ նոքա բոլորը անառակ ու արբեցութիւնից աչք չբացող հարբեցողներ են և բարեկամաբար խորհուրդ տուեց ինձ թողնել ոտանաւոր գրելը, որպէս ծառայութեան ներհակ ու ոչ մի բարի հետեւանքի չհասցնող մի գործ:

Շվաբրինի ներկայութիւնը անտանելի էր ինձ համար: Ես մնաս բարով ասացի բերդապետին ու նրա ընտանիքին, գնացի տուն, գնեցի սուրս, փորձեցի նրա ծալրի սրութիւնը ու պառկեցի քնելու, հրամայելով Սավելիչին զարթեցնել ինձ ժամը 7-ին:

Միւս օրը նշանակեալ ժամին ես գէգերի ետեւ սպասում էի իմ ախօյեանին: Ծուռով նա էլ եկաւ: «Կարող են վրայ գալ, ասաց նա ինձ. պէտք է շտապել:» Մենք հանեցինք նշանագրեստներս, մնացինք միայն բաճկոններով ու մերկացրինք սրերս: Նոյն րոպէին վրայ հասաւ Իվան Իգնատիչը հինգ հատ ծերուկ զինուորներով: Նա ստիպմամբ

կանչեց մեզ բերդապետի մօտ: Մենք թէև զայրացանք, բայց հնազանդուեցինք: Զինուորները շրջապատեցին մեզ և մենք հետեւեցինք Իվան Իգնատիչին, որը մեզ տանում էր հանդիսաւոր կերպով, առաջից զարմանալի վսեմութեամբ քայլելով:

Մենք ներս մտանք բերդապետի տունը: Իվան Իգնատիչը բացեց դռները ու հանդիսաւոր ձայնով յայտարարեց. «Բերի:» Մեզ գիմաւորեց Վասիլիսա Եգօրովնան: «Ախ, սիրելի պարոններ, ինչք նման է ձեր արածը: Ինչպէս, ինչու: Մեր բերդի մէջ մարդասպանութիւն նիւթել: Իվան Կուզմիչ, բանտարկեցէք նոյս: Պետոր Անդրեւիչ, Ալեքսէյ Իվանիչ, տուէք այտուկ ձեր սրերը, տուէք, տուէք: Պալաշկա, տա՛ր այս սրերը նկուղը: Պետոր Անդրեւիչ, քեզնից այսպիսի բան չէի սպասում. թնչպէս չես խղճահարոււմ: Ուրիշ բան է Ալեքսէյ Իվանիչը. նա հէնց մարդասպանութեան համար թիկնապահների միջից հեռացուած է: Նա Ասածոյ էլ չէ հաւատում, իսկ դո՛ւ ինչ: Դու էլ ուզում ես նրան հետեւել:»

Իվան Կուզմիչը բոլորովին համաձայն էր իւր ամուսնու հետ ու ասում էր. «Ինձ լսիր, Վասիլիսա Եգօրովնան իրաւ է ասում մենամարտը օրինական կարգով արգելուած է զինուորական արտիկուլի (պարտագրի) մէջ:» Նոյն միջոցին Պալաշան առաւ մեր սրերը ու տարաւ նկուղը: Ես չկարողացայ ծիծաղս բռնել: Շվաբրինը պահում էր իւր վսեմ կերպարանքը: «Չնայելով իմ խորին յարգանքին դէպի Ձեզ, ասաց նա բերդապետուհուն սառնարիւնութեամբ. չեմ կարող չնկատել, որ Դուք իզուր էք բարեհաճում անհանգիստ լինել, մեզ Ձեր դատաստանին ենթարկելով: Թողէք այդ Իվան Կուզմիչին. այդ նրա գործն է:» — Ախ, սիրելի պարոն, բաց սկանչեց բերդապետուհին. միթէ այր եւ կին մի հողի ու մի մարմին չեն: Իվան Կուզմիչ, ինչ ես մոլորակել, իսկայն փախիր նոյս զանազան անկիւններ:

րում, հրամայիր տալ միայն հաց ու ջուր, որպէս զի այդ անմտութիւնը դուրս գալ գլուխներէր: Բացի դրանից, հայր Գերասիմը թող նոցա վրայ ապաշխարանք դնէ, որ մեղաւ գան Աստծոյ և մարդկանց առաջ զղջան:»

Իվան Կուզմիչը չգիտէր, ինչ որոշում անէր: Մարիա Իվանովնան չափազանց գունաթափ էր: Կամաց կամաց փոթորիկը մեղմացաւ. բերդապետուհին հանդարտուեց և մեզ ստիպեց իրար համբուրելու: Պալաշկան յետ բերեց մեր սրերը: Մենք բերդապետի տնից դուրս ելանք, առերևոյթս հաշտուած: Իվան Իգնատիչը ուղեկցում էր մեզ: «Ի՞նչպէս չամաչեցիք, բարկութեամբ ասացի ես նրան, մոտենել մեզ բերդապետին, երբ խօսք տուիք չանել այդ:» «Վկայ է Աստուած, որ Իվան Կուզմիչին ես ոչինչ չեմ ասել, պատասխանեց նա. Վասիլիսա Եգորովնան դուրս քաշեց ինձնից այդ գաղտնիքը և ամեն բան կարգադրեց առանց բերդա ետի գիտութեան: Սակայն, փառք Աստծոյ, որ բանն այսպէս վերջացաւ:» Այս ասելով, նա տուն դարձաւ: Ես և Շվաբրինը մնացինք միայնակ:

— Մեր գործը սրանով վերջանալ չէ կարող, ասացի ես նրան:

— Իհարկէ, պատասխանեց Շվաբրինը. Դուք Ձեր արիւնով պիտի պատասխան տաք ինձ, Ձեր լանդգնութեան համար: Բայց հաւանական է, որ մեզ վրայ շարունակ հսկեն: Մի քանի օր մեզ հարկաւոր կլինի բարեկամութիւն կեղծել: Յետստութիւն:

Եւ մենք բաժանուեցինք այնպէս, որպէս թէ ոչինչ չէր պատահած: Վերադառնալով բերդապետի տունը, ես նստայ Մարիա Իվանովնայի մօտ: Իվան Կուզմիչը տանը չէր, Վասիլիսա Եգորովնան զբաղուած էր տնային գործերով: Մենք սկսեցինք ցած ձայնով խօսակցիլ: Մարիա Իվանովնան քնքշաբար յանդիմանում էր ինձ այն անհամբուստութեան համար, որ Շվաբրինի հետ ունեցածս գիտութիւնը

պատճառել էր բոլորին էլ:

— Ես սարսափեցի, ասում էր նա, երբ մեզ ասացին, որ պէտք է սրերով մենամարտիք: Ի՞նչ տարօրինակ են այս տղամարդիկ: Միմիակ խօսքի պատճառով, որը մի շաբաթ յետոյ անշուշտ կմոռացուէր, նոքա պատրաստ են իրար խողխողել, զոհ բերելով ոչ միայն կեանքերը, այլ և խղճերը ու բարօրութիւնը այն մարդկանց, որոնք... Բայց ես հաւատացած եմ, որ գիտութեան սկսողը Դուք չէք:

— Իսկ ինչո՞ւ էք Դուք այդպէս կարծում, Մարիա Իվանովնա:

— Ի՞նչ ասեմ... Նա այնպիսի ծաղրաբանն է: Ես չեմ սիրում Ալեքսէյ Իվանիչին: Նա ինձ սաստիկ դուր չէ գալիս. բայց, տարօրինակ բան, ես երբեք չէի ցանկանալ, որ ինքս էլ նրան այդպէս դուր չգամ:

— Իսկ ի՞նչ էք կարծում, Մարիա Իվանովնա, դուր գալիս էք Դուք նրան, թէ ոչ:

Մարիա Իվանովնան կախալեց ու կարմրեց:

— Ինձ այդպէս է թւում ասաց նա. ես կարծում եմ, որ դուր գալիս եմ նրան:

— Ինչո՞ւ է Ձեզ այդպէս թւում:

— Որովհետեւ նա ինձ ուզում էր:

— Ուզում էր, նա Ձեզ ուզում էր: Այդ երբ:

— Սնցեալ տարի, Ձեր գալուց երկու ամիս յառաջ:

— Եւ Դուք չուզեցիք նրան առնել:

— Ինչպէս տեսնում էք, այն: Իհարկէ, Ալեքսէյ Իվանիչը խելացի մարդ է, լաւ տոհմից ու հարուստ, բայց երբ մտածում եմ, որ պսակի ժամանակ բոլորի ներկայութեամբ պարտաւորուած կլինիմ համբուրուել նրա հետ... Ո՛չ երբեք, աշխարհային ո՛չ մի բարօրութեան համար:

Մարիա Իվանովնայի խօսքերը բացին իմ աչքերը և շատ բաներ պարզեցին ինձ: Ես հասկացայ պատճառը այն ժամառ չարախօսութեան, որով Շվաբրինը հալածում էր

— Ելի նոյն վիճակին է, և զոյն հանելով պատասխանեց Սավելիչը. ահա հինգերորդ գիշերատիւն է, որ շարունակ ուշաթափ դբութեան մէջ է:

Ես ուզում էի շուռ գալ, բայց չկարողացայ: «Ո՞րտեղ եմ ես, ո՞վ կայ այստեղ» ճիգ անելով ասացի ես: Մարիա Իվանովնան մօտեցաւ դարգիճիս և կռացաւ գէպի ինձ: «Է՛, քնչպէս էք զգում Ձեզ,» ասաց նա: — «Փառք Աստծոյ, թող ձայնով պատասխանեցի ես. այդ Դո՛ւք էք, Մարիա Իվանովնա: Ասացէք խնդրեմ ...» Ես ոյժ չունէի այլ ևս շարունակելու ու լռեցի: Սավելիչը ցնծութեան մի ճիչ հանեց. ուրախութիւնը փայլեց նրա դէմքի վրայ: «Ուշքի՛ եկաւ, ուշքի՛ եկաւ, կրկնում էր նա. փառք քեզ, Ամենակարող Տէր: Է՛, տէր իմ, Պետր Անդրեւիչ, լաւ վախեցրիր ինձ: Հեջտ է ասելը, հինգերորդ գիշերատիւն է....» Մարիա Իվանովնան կտրեց նրա խօսքը: «Շատ մի խօսիր նրա հետ, Սավելիչ, նա դեռ թող է:» Նա դուրս ելաւ և յուշիկ ծածկեց դուռը: Իմ մտքերս ալէկոծւում էին: Այդպէս ուրեմն, ես բերդապետի տանն էի. Մարիա Իվանովնան գալիս էր ինձ մօտ: Ես ուզում էի մի քանի հարցեր տալ Սավելիչին, բայց ծերուկը գլուխը թօթուեց ու ահանջները փակեց: Զայրացած ես փակեցի աչքերս ու շուտով խոր քնեցի:

Երբ գարթների, ինձ մօտ կանչեցի Սավելիչին, բայց նրա փոխարէն իմ առաջ տեսայ Մարիա Իվանովնային: Նրա հրեշտակային ձայնը ողջունում էր ինձ: Ձեմ կարող նկարագրել այն քաղցրունակ զգացմունքը, որ տիրապետեց ինձ նոյն րոպէին: Ես բռնեցի նրա ձեռքը, կայրի շրթունքներին, նրան գորովալից արցունքներով ողողելով: Մաշան չէր հեռացնում ձեռքը..... և յանկարծ նրա շըրթունքները կպան իմ այտին և ես զգացի նոցա ջերմ ու թարմ համբույրը: Կարծես հուր վազեց երակներովս: «Սիրտսն, բարի Մարեա Իվանովնա, ընդունիր իմ ձեռքս,

Համաձայնիր ինձ բաղդաւոր անելու:» Նա սթափուեց: «Ի սէր Աստծոյ, հանգստացէք, ասաց նա, ձեռքը ինձնից հեռացնելով վտանգը դեռ չէ անցել, վերքը կարող է բացուել. պահպանեցէք Ձեզ գոնէ ինձ համար:» Այս ասելով, նա հեռացաւ, թողնելով ինձ խանդաղական բերկրութեան մէջ: Բաղդը վերակենդանացրեց ինձ: Նա Խմս կլինի, նա սիրում է ինձ: Այս միտքը ցնծութեամբ լցնում էր իմ ամբողջ եութիւնը:

Այն օրից սկսած իմ առողջութիւնս ժամ առ ժամ լաւանում էր: Ինձ բժշկում էր զօրագնդի վարսավիրը, որովհետեւ բերդում ուրիշ բժիշկ չկար, և փառք Աստծոյ, որ խելքին զօռ չէր անում: Բնութիւնն ու երիտասարդական հասակս փութացրին իմ առողջութեան վերականգնումը: Բերդապետի ողջ ընտանիքը հոգում էր իմ մասին: Մարիա Իվանովնան ինձնից չէր հեռանում: Իհարկէ, հէնց առաջին պատեհ րոպէին ես նորից սկսեցի ընդմիջուած խօսակցութիւնը և այս անգամ Մարիա Իվանովնան առաջունից աւելի համբերութեամբ ահանջ դրեց ինձ: Առանց ոչիւէ սեթեւեթանքի նա խօստովանեց, որ սրտով կապուած է ինձ հետ, և ասաց, որ ծնողները իհարկէ ուրախ կլինին իւր բաղդաւորութեան: «Բայց լաւ մտածիր, աւելացրեց նա. արդէք չի՞ լինիլ արդեօք քո ծնողների կողմից:»

Միտքն ինձ առաւ: Մօրս գէպի ինձ ունեցած քնքոյշ սիրով վրայ չէի կասկածում, բայց հօրս բարբն ու մտածողութեան կերպը լաւ գիտնալով, ես զգում էի, որ իմ սէրս շատ էլ չի շարժիլ նրա սիրտը, և որ նա իմ սիրուն վրայ պիտի նայէ, որպէս երիտասարդական մի քմահաճութեան վրայ: Ես պարզօրէն լայտնեցի իմ մտքերս Մարիա Իվանովնային և սակայն վճռեցի հնարաւոր եղածի չափ մի պերճախօս նամակ գրել հօրս, և խնդրել նրա ծնողական օրհնութիւնը: Ես նամակը ցոյց տուի Մարիա Իվանովնային, որը այնքան համոզիչ ու սրտաշարժ գտաւ

և այժմ պառկած է: Ի՞նչ կլինի քո վերջը: Աղօթում եմ առ Աստուած, որ դու ուղղուիս, թէև չեմ համարձակում լուսալ նրա անչափ ողորմութեան վրայ:»

«Քո հայր Ա. Գ.»

Սույն նամակի ընթերցումը իմ մէջ զանազան զգացումներ զարթեցրեց: Խառակից դարձուածները, որ հայրս այնպէս առատօրէն շռայլել էր, խոր կերպով վիրաւորեցին ինձ: Այն արհամարական ձևը, որով նա լիջում էր Մարիա Իվանովնային, ինձ երևեց նույնքան անվայել, որքան և անարդար: Բեկդորսկի բերդից տեղափոխուելու միտքը սարսափեցնում էր ինձ, բայց ամենից աւելի ինձ վշտացնում էր մօրս հիւանդանոցում լուրը: Ես մտքիս մէջ զայրանում էի Սավելիչի վրայ՝ ամենևին չ'երկբայելով, որ իմ մենամարտը ծնողներիս ականջն է հասել նրա միջոցով: Նեղիկ սենեակիս մէջ լեռ ու լառաջ քայլելով, ես կանգնեցի նրա հանգէպ ու խոժոռագէմ երեսին նայելով ասացի.

— Երևի դեռ չես բաւականացել, որ քո շնորհով վիրաւորուեցի և մի ամբողջ ամիս կանգնած էի գերեզմանիս դռանը. դու մօրս էլ ուզում ես սպանել:

Սավելիչը կայծակնահարի նման սարսափեց:

— Ի սէր Աստծոյ, պարոն, համարեա արտասուտիսուն ձայնով ասաց նա. այդ թնչ էք բարեհաճում ասել: Ե՞ս քո վիրաւորուելուդ պատճառն եմ եղել: Աստուած գիտէ, որ ես գալիս էի Ալեքսէյ Իվանիչի սրից քեզ իմ կրծքով պաշտպանելու: Անիծեալ ծերութիւնը արդեւ բեղաւ: Իսկ քո մօրն թնչ եմ արել ես:

— Ինչ ես արել, պատասխանեցի ես. ո՞վ քեզ խնդրեց ինձ վրայ մատնութիւններ գրել: Միթէ լրատես ես կարդուած ինձ մօտ:

— Ես քեզ վրայ մատնութիւններ եմ գրել, արտասուած խառն պատասխանեց Սավելիչը. ո՞վ Տէր Աստուած: Դէհ,

որ այդպէս է, համեցէք կարդա, թէ ինչ է գրուի ինձ Պարոնը. կտեսնես ինչպէս եմ մատնել քեզ:

Նա գրպանից հանեց մի նամակ և կարդաց հետեւեալը.

«Ամօթ է քեզ, հին գամբու, որ դու, ուշք չդարձնելով իմ խիստ հրամանների վրայ, տեղեկութիւն չտուիր ինձ իմ որդի Պետր Անդրեյիչի մասին, ուստի և կողմնակի մարդիկ ստիպուած են յայտնել ինձ նրա ստամբակութիւնները: Այդպէս ես կատարում դու քո պարտաւորութիւնը և տիրական կամքը: Ես քեզ, հին գամբուիդ, ճշմարտութիւնը պահելուդ ու գէպի երիտասարդն ունեցածդ հաճոյակատար վարմունքներիդ համար, խողեր արածացնելու կ'ուղարկեմ: Սույն գիրս ստանալուդ պէս հրամայում եմ անյապաղ գրել ինձ, թէ ինչպէս է այժմ նրա առողջութիւնը, որի մասին դու եմ ինձ, թէ վերականգնել է, և իսկապէս որտեղն էր նա վերք ստացել, և արդեօք լաւ առողջացրին վերքը:»

Ակնյայտնի էր, որ Սավելիչը անմեղ էր և ես իմ կասկածով ու արածս յանդիմանութեամբ իզուր վիրաւորեցի նրան: Ես նրանից ներողութիւն խնդրեցի, բայց ձերուկը իմ խօսքերից չէր մխիթարւում:

— Ահա ի՞նչ օրեր տեսնելու արժանացայ, կրկնում էր նա. ահա ի՞նչ վարձատրութիւն եմ ստանում իմ տէրերից՝ երկարամեայ ծառայութիւններիս փոխարէն: Ես թէ լից՝ երկարամեայ ծառայութիւններիս փոխարէն: Ես թէ հին գամբու եմ, թէ խողարած, և թէ նաև ես եմ պատհանում քո վիրաւորուելուդ, Ո՛չ, տէր իմ, Պետր Անդրեյիչ, ճառը քո վիրաւորուելուդ, Ո՛չ, տէր իմ, Պետր Անդրեյիչ, ո՛չ ես, այլ անիծեալ մուսիօն է մեղաւորը. նա էր, որ քեզ երկաթէ շամփուրնելով ծակծկաւի ու ոտքերով դեռ տինը դոփել սովորեցրեց. կարծես ծակոտելով ու դոփելով ազատուելի կարելի է չար մարդուց: Ինչերէս էր պէտք մուսիօ վարձել ու աւելորդ փողեր ծախսել:

Բայց ո՞վ էր այն մարդը, որ լանձն էր առել իմ վար-

մունքների մասին հօրս տեղեկութիւն տալու դժուարութիւնը: Միթէ գէներալը: Բայց նա, ըստ երևոյթին, շատ էլ չէր հոգում իմ մասին: Իսկ Իվան Կուզմիշը հարկաւոր չհամարեց ծանուցադրել նրան իմ մենամարտը: Ենթադրութիւններ էր, որ անում էի: Վերջապէս իմ կասկածներն եկան կանգ առան Շվաբրինի վրայ: Միայն նա շահ տւնէր մատնութիւններ գրելու իմ մասին, որի հետեւանքը կարող էր լինել իմ հեռանալը բերդից և բերդապետի ընտանիքից անջատուիլը: Ես գնացի ամեն բան Մարիա Իվանովնային յայտնելու: Նա ինձ հանգիստից պատշգամբի վրայ: «Ինչ է եղել Ձեզ, ասաց նա՝ ինձ տեսնելով. ինչպէս գուհատուած էք:» — «Ամեն ինչ վերջացած է,» պատասխանեցի ես և տուի նրան հօրս նամակը: Նա նոյնպէս գոյնը թօցրեց: Կարգալուց յետոյ նա երերուն ձեռքով յետ տուեց ինձ նամակը ու գողգոջուն ձայնով ասաց.

— Երևի այդպէս է իմ ճակատագիրս ... քո ծնողներդ չեն ուզում ընդունել ինձ իւրեանց ընտանիքի մէջ: Թող ամեն բանում Աստծոյ կամքը լինի: Աստուած մեզնից լաւ գիտէ, թէ ինչ է հարկաւոր մեզ: Ել ինչ արած, Պետր Անդրեյիչ, գոնէ Դուք երջանիկ եղէք...»

— Ո՛չ երբէք, գոչեցի ես, բռնելով նրա ձեռքը. դու սիրում ես ինձ, ես ամեն բանի պատրաստ եմ: Գնանք ընկնենք քո ծնողների ոտքերը. նոքա պարզ մարդիկ են և ոչ խստասիրտ գոռոզամիտներ... Նոքա կ'օրհնեն մեզ, մենք կ'պսակուինք... Իսկ այնուհետեւ ժամանակին, ես հաւատացած եմ, պաղատանքով կ'շարժենք իմ հօր գուլթը: Մայրս մեր կողմից կ'լինի և հայրս կ'ներէ ինձ:

— Ոչ, Պետր Անդրեյիչ, պատասխանեց Մաշան. առանց քո ծնողների օրհնութեան ես քեզ ամուսին չեմ լինիլ: Առանց նոցա օրհնութեան դու բաղդաւոր լինել չես կարող: Հնազանդուինք Աստծոյ կամքին: Եթէ նոր հաւանադու գտնես, եթէ ուրիշին սիրես, դուն ու քո Աստուածդ,

իսկ ես ձեր երկուսիդ համար էլ...:

Նա լացեց ու հեռացաւ ինձնից: Ես ուզում էի նրա ետեւից սենեակը մտնել, բայց զգում էի, որ ինքս ինձ տիրապետել չպիտի կարողանայի, ուստի և տուն դարձայ:

Ես նստել էի մտահոգութիւնների մէջ խորատու զոռած, երբ Սավելիչը յանկարծ ընդհատեց իմ խորհրդածութիւնները: «Ահա, պարոն, ասաց նա, գրոտած թղթի մի թերթ տալով. նայիր տես, մատնիչ եմ ես իմ տիրոջ և կամ աշխատում եմ հայր ու որդի իրար ձգել:»

Ես առայ նրա ձեռքից թուղթը: Այդ իւր ստացած նամակի պատասխանն էր: Ահա այդ պատասխանը բռն առ բռն:

«Մեծարգոյ և ողորմած Տէր մեր, Անդրեյ Պետրովիչ:»

«Ստացայ Ձեր ողորմած գրութիւնը, որի մէջ շնորհ ես անում բարկանալ ինձ, քո ճորտի վրայ, ի մասին թէ ամօթ է ինձ տիրական հրամաններ չկատարելս: Եւ ես հին դամբա չեմ, այլ ձեր հաւատարիմ ծառան, տիրական հրամաններին հնազանդուած եմ և միշտ սրտանց Ձեզ ծառայել եմ և հասել եմ այս ծերութեան հասակին: Նաեւ Պետր Անդրեյիչի վերջի մասին չգրեցի, իզուր տեղը ձեզ չվսիւեցնելու մտքով, և լսում ենք, մեր տիրուհին, առանց այն էլ, վախից հիւանդացել է և նրա առողջութեան համար պիտի ագօթք անեմ առ Աստուած: Իսկ Պետր Անդրեյիչը վերք էր ստացել աջ ուսի տակ, մի վերջով ու կէս խորութեամբ և պաւկում էր բերդապետի տանը, ուր բերինք նրան գետեզրից և բժշկում էր նրան տեղիս վարսովի Ստեփան Պարամոնովը և այժմ Պետր Անդրեյիչը, փառք Աստծոյ, ողջ առողջ է և նրա լաւութեան մասին միայն կարելի է գրել և այլ ոչինչ: Ասում են, որ հրամանատարները գոհ են նրանից, իսկ Վասիլիսա Եգորովնան հարազատ աղի պէս սիրում է նրան: Իսկ թէ նրան այնպիսի մի փորձանք պատահեց, այդ էլ երիտասարդին

երեսճեծանք անել չէ կարելի. ձին չորս ոտք ունի, բայց էլի սույթաքում է: Նաև բարեհաճում էք գրել, որ ինձ խողեր արածացնելու կ'ուղարկէք և այդ էլ Ձեր իշխանական կամքը գիտէ: Վերջացնելով գրութիւնս, ամենախոնարհորար բարեւում եմ Ձեզ:

«Ձեր հաւատարիմ ճորտ»

Արխիպ Սավելեւ:

Բարի ծերունու թուղթը կարդալիս ես չկարողացայ մի քանի անգամ չժպտալ: Հորս պատասխան գրել ես անկարող էի, իսկ մօրս հանգստացնելու համար Սավելիչի նամակը ինձ բաւական թուեց:

Այդ ժամանակից իմ դրութիւնս փոխուեց: Մարիա Իվանովնան ինձ հետ համարեա չէր խօսում և ամեն կերպ աշխատում էր խօյս տալ ինձնից: Բերդապետի տունը կորցրեց ինձ համար իւր գրաւչութիւնը: Սակաւ առ սակաւ ես ընտելացայ տան միայնակ նստողական կեանքին: Այս բանի համար սկիզբը Վասիլիսա Եգորովնան յանգիմանում էր ինձ, բայց տեսնելով իմ յամառութիւնը, էլ հանգիստ թողեց ինձ: Իվան Կուզմիչի հետ տեսնում էի միմիայն այն ժամանակ, երբ այդ պահանջում էր ծառայութիւնը: Շվարրիին հանդիպում էի ակամայ և հազիւ երբեմն, մանաւանդ այն պատճառով, որ նրա մէջ նկատում էի ծածուկ թշնամութիւն զէպի ինձ, և այս բանը առաւել ևս հաստատում էր ինձ իմ կատկածանքների մէջ:

Անտանելի դարձաւ ինձ իմ կեանքը: Ես անձնատուր եղայ տխրայույզ մատճութիւնների, որոնք աւելի բորբոքում էին անգարժութիւնից ու միայնութիւնից: Իմ սէրս միայնութեան մէջ առաւել ևս հրահրւում էր և քանի գնում, այնքան առաւել ծանրաբերձ էր գառնում ինձ համար: Ես կորցրի զէպի ընթերցումն ու գպրութիւնն ունեցածս սէրը և թուլացայ հոգեպէս: Ես վախե-

նում էի կամ խելադարուիլ, կամ անաւակութեան անձնատուր լինել: Իմ ամբողջ կեանքի վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցող անսպասելի պատահարներ յանկարծ ուժգին ու բարերար կերպով ցնցեցին հոգիս:

IV

ПУГАЧЕВЩИНА

Դուք, նորատի աղէք, լսեցէք,

ինչ որ մենք, ծերունեքս, պիտի պատմենք:

Երէ.

Նախ քան իմ աչքի առաջ կատարուած տարօրինակ պատահարները նկարագրելու, ես պարտաւորուած եմ մի քանի խօսք ասել այն մասին, թէ ինչ դրութեան էր Օրենբուրգի նահանգը 1773 թւականի վերջերին:

Սոյն ընդարձակ ու հարուստ նահանգը բնակաւորուած էր բազմաթիւ կիսավայրերի ցեղերով, որոնք գեռ նոր էին ընդունել ռուսական թագաւորների գերիշխանութիւնը: Նոցա անընդհատ ապստամբութիւնները, օրէնքների ու քաղաքական կեանքի անընտել բարքը, թեթեւամտութիւնն ու խտաբարոյութիւնը՝ կառավարութեանը ստիպում էին անխոնջ հսկողութիւն ունենալ՝ նոցա հնազանդութեան մէջ պահելու համար: Բերդերը շինուած

էին յարմարաւոր համարուած տեղերում և նոցա շուրջը բնակեցրած էին եաիցկի ափերի հինաւորաց բնիկ կողակներին: Բայց կողակները, փոխանակ սոյն երկրի հանգստութեան ու ապահովութեան գլուխ քաշելու, քանի մի ժամանակից ի վեր իրանք դարձել էին կառավարութեան անհանգիստ ու վտանգաւոր հպատակներ: 1772 թւին նոցա գլխաւոր քաղաքում խռովութիւն տեղի ունեցաւ, գետներաւ մայեօր Տրաուբենբերգի՝ զօրքին օրինական հնազանդութեան բերելու համար գործ դրած խիստ միջոցների պատճառով: Խռովութեան հետեւանքն եղաւ Տրաուբենբերգի բարբարոսական սպասումը, կառավարչական ձևի ինքնակամ փոփոխումը և վերջապէս մանրագնդերով ու խստագոյն պատիժներով ապստամբութեան ճնշումը:

Այս ամենը կատարուել էր իմ՝ Բելոգորսկի բերդը գալուց մի քանի ժամանակ յառաջ: Բերդի շուրջը ամեն տեղ խաղաղութիւն էր տիրում, կամ գոնէ թուում էր, թէ տիրում է: Իշխանութիւնը շատ հեշտութեամբ հաւատաց նենգամիտ խռովարարների առերևութ գղջմանը: Նոքա գաղտնի չորամտութիւններ նիւթելով, անկարգութիւնները վերսկսելու համար յարմար ըռպէի էին սպասում:

Դառնում եմ իմ պատմութեանը:

Մի անգամ երեկոյեան (1773 թւի հոկտեմբերի սկզբներին էր) ես միայնակ տանը նստած, տկանջ էի դնում աշնանային քամու զվուռոցին և լուսամուտից դիտում էի լուսնակի մօտով թռչող ամպերը, երբ եկան ու բերդապետի կողմից ինձ կանչեցին: Ես իսկոյն գնացի: Բերդապետի մօտ կային Շվաբրինը, Իվան Իգնատիչը և կողակների ուրեաղնիկը: Սենեակում ոչ Վասիլիսա Եփօրովնան կար և ոչ Մարիա Իվանովնան: Բերդապետը ինձ բարեկց մտահոգ դէմքով: Նա փակեց դռները, ամենքին էլ նստեցրեց—բացի ուրեաղնիկից, որ կանգնած մնաց դռան մօտ—գրպանից մի թուղթ հանեց ու ասաց. «Պարոնայք սպաներ, մի կարեւոր

նորութիւն. լսեցէք, ինչ է գրում գետներաւը:» Նա ակնոցները աչքերին դրեց և կարդաց հետեւեալը.

«Բելոգորսկի բերդի հրամանատար կապիտան Սիրոնովին:

Գաղտնի:

«Սրանով տեղեկացնում եմ Ձեզ, որ պահնորդների հսկողութիւնից փախած Դոնի կողակ՝ աղանդաւոր Էմելեան Պուգաչեվը, աններելի յանդգնութեամբ իւր վրայ առնելով հանգուցեալ կայսր Պետր III-ի անունը, հաւաքել է ոճրագործների մի հրոսակ, խռովութիւն է բարձրացրել եաիցկի գիւղերում և արգէն տիրել ու քանդել է մի քանի բերդեր, ամեն տեղ աւարառութիւն ու սպանութիւններ գործելով: Սոյն պատճառով, այս թուղթը ստանալու պէս, Դուք, պարոն կապիտան, պէտք է անյապաղ կարեւոր միջոցներ ձեռք առնէք լիշեալ չարագործին ու ինքնակոչին դէմ դնելու և, եթէ կարելի եղաւ, նաև բոլորովին ոչնչացնելու համար, եթէ նա դիմէ Ձեր խնամատարութեան յանձնուած բերդի վերայ:»

— Կարեւոր միջոցներ ձեռք առնել, ասաց բերդապետը, ակնոցները վար առնելով ու թուղթը ծալելով ինձ լսիր, ասելն է հեշտ: Չարագործը, ինչպէս երևում է, գորեղ է, իսկ մենք ունինք ոչ աւելի, քան 130 մարդ, չը հաշուելով կողակներին, որոնց վրայ յոյս դնել չէ կարելի. երեսիդ ասել չլինի, Մաքսիմիչ (ուրեաղնիկը ժպտաց): Բայց ինչ և լինի, պարոն սպաներ, կանոնապահ եղէք, պահնորդներ սւ գիշերային խուզակներ նշանակեցէք, յարձակում գործելու դէպքում դռները փակեցէք ու զինուորսներին դուրս բերէք: Դու, Մաքսիմիչ, լաւ նախը քո կողակների վրայ: Թնդանօթը տեսէք ու մի լաւ մաքրել տուէք: Նա մանաւանդ այս ամենը գաղտնի պահեցէք, որ անժամանակ նրա մասին բերդում ոչ ոք ոչինչ չիմանայ:

Սոյն հրամանները տալուց յետոյ Իվան Կուզմիչը ար-

Վասիլիսա Եգորովնան տնտեսութեան վերաբերեալ մի քանի նկատողութիւններ է անում նրան, նման մի դատաւորի, որ քննութիւնը սկսում է կողմնակի հարցմունքներով, որ-պէսզի նախ և յառաջ թուլացնէ պատասխանատուի զգուշութիւնը: Ապա քիչ լռութիւն պահելուց յետոյ, նա ծանր ախ է քաշում և գլուխը շարժելով ասում է. «Տէր երկնաւոր Աստուած, ի՞նչ չլսումս նորութիւններ:»

— Է՛հ, սանամայր, պատասխանում է Իվան Իգնատիչը. Աստուած ողորմած է. զինուոր տես, կայ բաւականին, վառուղ շատ ունինք, թնդանօթն էլ մաքրեցի: Գուցէ թէ կարողանանք Պուգաչեւին դիմադրել: Աստծոյ պահած ոչ խարը գալլը չի տանիլ:

— Ո՞վ է, ի՞նչ մարդ է այդ Պուգաչեւի ասածդ, հարցնում է բերդապետուհին:

Իվան Իգնատիչը նոր նկատում է, որ բերնից խօսք է թռուցել, ու լեզուն կծում է, բայց արդէն ուշ էր: Վասիլիսա Եգորովնան ստիպում է նրան ամեն բան խօստովանել, խօսք տալով ոչ ոքի չասել այդ մասին:

Վասիլիսա Եգորովնան պահեց իւր խօսքը և ոչ ոքի ոչինչ չասաց, բացի իցիցկինօջից, և այն էլ այն պատճառով, որ նրա կովը դեռ շարունակում էր դաշտ գնալ, ուստի և կարող էր չարագործների ձեռքն ընկնել:

Շուտով ամեն տեղ սկսեցին խօսել Պուգաչեւի մասին: Պտրտուող լուրերը շատ տարբեր տարբեր էին: Բերդապետը ուրեաղնիկին զրկեց՝ հարեան գիւղերում ու բերդերում հիմնաւոր տեղեկութիւններ հաւաքելու: Ուրեաղնիկը վերադարձաւ երկու օրից յետոյ ու յայտնեց, որ հարթավայրում, բերդից մօտ վաթսուհն վերստ հեռաւորութեամբ, տեսել է բազմաթիւ կրակներ և բաշկիրներից լսել է, որ մօտենում է մի ինչ որ անծանօթ զօրութիւն: Սակայն նա դրական ոչինչ չէր կարող ասել, որովհետեւ աւելի հեռու գնալ վախեցել էր:

Բերդում, կողակների մէջ, նկատուում էր մի անսովոր իրարանցում: Նոքա խումբ — խումբ հաւաքուում էին ամեն մի փողոցի վրայ, լռիկ խօսակցում էին միմեանց հետ և ցրւում էին, երբ դրագուն կամ բերդապահ զինուոր էին տեսնում: Նոցա մէջ լրտեսներ ուղարկուեցան: Քրիստոնէութիւն ընդունած ու մկրտուած մի կալմիկ, Իւլայ տնու-նով, բերդապետին հաղորդեց մի կարեւոր տեղեկութիւն: Նրա խօսքերով՝ ուրեաղնիկի ցուցումները բոլորն էլ սուտ էին: Նենգաւոր կողակը վերադառնալով յայտնել էր իւր ընկերներին, որ ինքը եղել է խռովարարների մօտ, ներկայացել է նոցա առաջնորդին, որը թօյլ է տուել նրան համբուրելու իւր ձեռքը և խօսակցել է նրա հետ: Բերդապետը անմիջապէս ձեռքակալի տուեց ուրեաղնիկին, և նրա տեղ նշանակեց Իւլային: Այս նորութիւնը կողակները ընդունեցին յայտնի անբաւականութեամբ: Նոքա բարձրաձայն արանջում էին և բերդապետի կարգադրութիւնները գործադրող Իվան Իգնատիչը իւր խիստ ականջներով լսել էր, թէ ինչպէս նոքա ասում էին. «Սպասիր, մենք քո ապուրդ կ'եփենք, բերդի՛ դու մուկ:» Բերդապետը դիտաւորութիւն ունէր հէնց նոյն օրը հարցաքննել իւր կալանաւորին, բայց նա փախաւ պահնորդների ձեռքից, երեւի իւր համախոհների օգնութեամբ:

Մի նոր դէպք սաստկացրեց բերդապետի անհանգստութիւնը: Բռնուեց վրդովեցուցիչ թղթեր տարածող մի բաշկիր: Սոյն դէպքի առիթով, բերդապետը մտածեց նորից ժողովել իւր սպաներին, ուստի և կրկին կամենում էր հեռացնել Վասիլիսա Եգորովնային արժանահաւատ մի պատճառաբանութեամբ, բայց ամենամիամիտ ու ճշմարտասէր մարդ լինելով՝ իւր մի անգամ արդէն գործ դրած միջոցից զատ մի ուրիշ միջոց չգտաւ:

— Ի՛նչ լսիր, Վասիլիսա Եգորովնա, ստահազ անելով ասաց նա կնոջը. հայր Գերասիմը քաղաքից, ասում են,

ստացել է. . .

— Հերիք է ստեր մոկոնես, Իվան Կուզմիչ, խօսքը կտրեց բերդապետուհին. դու երևի ուզում ես խորհուրդ կազմել ու առանց ինձ զրուցել Էմելեան Պուզաչեվի վրայ, բայց ներիր, էլ չես խաբիլ:

Իվան Կուզմիչը աչքերը լայն լայն բաց արեց:

— Ե՛, ա՛յ կնիկ, ասաց նա. եթե դու արդէն ամեն ինչ գիտես, ի՞նչ արած, մնա՛. մենք քո ներկայութեամբ էլ կարող ենք խօսել:

— Տեսնում ես, ա՛յ մարդ. քո ի՞նչ գործն է խորամանկութիւն բանեցնել: Դէ՛հ, մարդ ուղարկիր սպանների ետեւից:

Մենք կրկին հաւաքուեցինք: Իվան Կուզմիչը իւր կնոջ ներկայութեամբ կարգաց մեզ Պուզաչեվի հրովարտակը, որ գրուած պէտք է լինէր որ և է կիսագրագետ կողմի ձեռքով: Աւագակը յայտնում էր՝ անմիջապէս մեր բերդի վրայ գալու դիտաւորութիւնը, կոզակներին ու զինուորներին հրաւիրում էր իւր հրոսակին միանալ, իսկ հրամանատարներին յորդորում էր դէմ չգնել, հակառակ դէպքում մահուան պատիժ սպառնալով: Հրովարտակը գրուած էր կոպիտ, բայց հուժկու դարձուածներով և հասարակ մարդկանց ուղեղի վրա կարող էր վտանգաւոր ազդեցութիւն ունենալ:

— Ա՛յ քեզ կապ կարած սրիկայ, բացականչեց բերդապետուհին: Դեռ համարձակում է առաջարկութիւններ առնել: Դուրս գալ նրան ընդ առաջ ու ոտքերի տակ գնել դրօշակ. . . Ախ դու, շան գաւակ: Միթէ նա չգիտէ, որ մենք քառասուն տարի է ծառայութեան մէջ ենք և, փնաք Աստծոյ, ամեն բան անցել է գլխներովս: Միթէ եղե՛կ են այնպիսի հրամանատարներ, որոնք հնազանդուել են աւագակին:

— Պէտք է որ այդպիսիները չլինին, պատասխանեց Իվան Կուզմիչը. բայց ասում են, որ չարագործը արդէն

տիրել է շատ բերդերի:

— Երևի իսկապէս նա զօրեղ է, ասաց Շվարինը:

— Այ, հէնց հիմա կիմանանք նրա զօրութեան իսկական չափը, ասաց բերդապետը. Վասիլիսա Եգորովնա, տուր ինձ շտեմարանի բանալին: Իվան Իգնատիչ, բեր այստեղ բաշկիրին, և Իւլային էլ հրամայիր ձաղկոց բերել:

— Սպասիր, Իվան Կուզմիչ, ասաց բերդապետուհին՝ տեղից վեր կենալով. քիչ ժամանակ տուր՝ Մաշային դուրս տանիմ տնից, թէ ոչ աղաղակը կլսէ ու կվախենայ: Ես ինքս էլ քննախուզութիւնների ականատես լինելու շատ սիրահարը չեմ: Մնաք բարով:

Հին ժամանակներում տանջանքի գործադրութիւնը այնպէս էր արմատացած դատաւարական սովորութիւնների մէջ, որ նրան ոչնչացնող բարեբեր հրամանը երկար ժամանակ մնում էր առանց գործադրութեան: Կարծում էին, որ մեղադրեալի սեփական խոստովանութիւնը անհրաժեշտ է նրա լանցաւորութիւնը բացարձակապէս ապացուցանելու համար—մի միտք, որ ոչ միայն անհիմն, այլ և ներհակական է իրաւական առողջ իմաստի. պատճառ, եթէ մեղադրեալի հերքումը չէ ընդունւում որպէս ապացոյց նրա անմեղութեան, ապա ևս առաւել նրա խոստովանութիւնը չպէտք է համարուի որպէս ապացոյց նրա մեղապարտութեան: Մինչև այժմ էլ դեռ ինձ պատահում է գանգատներ լսել հին դատաւորներից՝ բարբարոսական սովորութեան վերացնելու առիթով: Իսկ մեր ժամանակները տանջանքների անհրաժեշտութեան մասին՝ ոչ ոք չէր կասկածում. ոչ դատաւորները և ոչ մեղադրեալները: Եւ այսպէս, Իվան Կուզմիչի հրամանը մեզնից ոչ ոքի ոչ զարմացրեց և ոչ անհանգստացրեց: Իվան Իգնատիչը գնաց բաշկիրի ետեւից, որը պահւում էր բերդապետուհու փականքի տակ, շտեմարանի մէջ: Մի քանի րոպէից յետոյ բանդարիկեալին բերին նախասենեակը: Բերդապետը հրամայեց բերել նրան

իւր առաջ:

Բաշկիրը դժուարութեամբ ոտքը շէմքից ներս փոխեց (նրա ոտքերը կոճղերի մէջ էին), հանեց բարձրագիր գլխարկը ու կանգնեց դռան մօտ: Ես նայեցի նրա վրայ ու սարսուցի: Երբէք չեմ մոռանալ ես այն մարդուն: Տարիքով, ըստ երևոյթին, նա եօթանասունից աւել պիտի լինէր: Նա ոչ քիթ ունէր, ոչ ականջներ: Գլուխը սափրած էր, մօրուքի տեղ տնկուած էին մի քանի սպիտակած մազեր: Նա փոքրահասակ էր, նիհար ու կուչ եկած, բայց նեղլիկ աչքերը դեռ պսպղում էին կրակի պէս: «Եհէ, ասաց բերդապետը, զարհուրելի նշաններից ճանաչելով, որ 1741 թւին պատժուած խռովարարներից մէկն է նա. դու, ծերունի գալլ, ինչպէս երևում է, էլի ես ընկած եղել մեր թակարգը: Անկասկած, առաջին անգամը չէ որ դու մասնակցում ես խռովութեան, եթէ այդպէս յստակ ողորկած է գլուխդ: Հապա, մի մօտ արի ու ասա, ո՞վ է քեզ ուղարկել:»

Ծերուկ բաշկիրը լռում ու նայում էր բերդապետի վրայ կատարեալ անմտութիւն արտայայտող գէմքով: «Ի՞նչ ես լռում, շարունակեց Իվան Առաքինը. թէ՞ ռուսերէնի հոտն անգամ առած չունիս: Իւլայ, հարցրու նրան ձեր լեզուով, թէ ո՞վ է ուղարկել նրան մեր բերդը:» Իւլայը թաթարերէն կրկնեց Իվան Առաքինի հարցը, բայց բաշկիրը նայում էր նրա վրայ գէմքի նույն արտայայտութեամբ և ոչ մի բառ չէր արտասանում:

— Եակշի (լաւ), ասաց բերդապետը. ես քո լեզուդ բաց կանեմ: Տղերք, հանեցէք նրա վրայից անճոռնի շերտաւոր խալաթը ու կռնակին մի լաւ հասցրէք: Քեզ տեսնեմ, Իւլայ, մի լաւ ուտեցնես:

Երկու հին զինուորներ սկսեցին հանուեցնել նրան: Դժբաղդի կերպարանքի վրայ անհանգստութեան նշաններ երևեցին: Նա իւր չորս կողմն էր նայում, ինչպէս երեսա-

ների ձեռքն ընկած մի գազանիկ: Իսկ երբ զինուորներից մէկը բռնեց նրա ձեռքերը, բաշեց վզի վրայ ու բարձրացրեց նրան իւր ուսերին և երբ Իւլայը շարժեց իւր մտրակը, բաշկիրը հեկեկաց թույլ, աղերսալից ձայնով և գլուխը թափահարելով, բացեց բերանը, որի մէջ, լեզուի փոխարէն, շարժւում էր մսի մի կտոր:

Երբ լիշում եմ, որ այս բանը պատահել է իմ օրերով, և որ ես այժմ հասայ Աղէքսանդր կայսեր հեզաբարոյ թագաւորութեան, չեմ կարող չզարմանալ լուսաւորութեան արագասահ յառաջադիմութեան և մարգասէր օրէնքների տարածման վրայ: Ո՞վ երիտասարդ, եթէ իմ այս գրութիւններն ընկնեն քո ձեռքը, ապա լիշիր, որ ամենալաւ ու ամենահիմնաւոր բարեփոխումները նրանք են, որոնք ծագում են բարքերի ազնուանալուց, առանց որւէ բռնի գործողութեան:

Ամենքս էլ սարսափահար էինք եղած:

— Ի՛հ, ասաց բերդապետը. երևում է, դրանից օգուտ չկայ: Իւլայ, տար բաշկիրին շտեմարանը: Իսկ մենք, պարոններ, դեռ էլի մի քիչ կխօսակցենք:

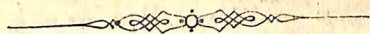
Մենք սկսեցինք մեր գրութեան մասին խորհրդակցել, երբ յանկարծ ներս մտաւ Վասիլիսա Եգօրովնան շունչը կտրած, և չափազանց ալլալուած գէմքով:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, հարցրեց զարմացած բերդապետը:

— Եղբայրներ, դժբաղդութիւն, պատասխանեց Վասիլիսա Եգօրովնան. Նիժնե-ազեօրնայա բերդը առնուած է այսօր առաւօտ: Հալը Գերասիմի մշակը հէնց նոր այնտեղից վերադարձաւ: Նա տեսել է, թէ ինչպէս են առել բերդը: Բերդապետն ու բոլոր սպաները կախ են տրուած: Բոլոր զինուորները գերի են առնուած: Խօսք չկայ, որ չարագործներն այստեղ էլ կգան:

Այս անսպասելի լուրը սարսափեցրեց ինձ: Նիժնե-ազեօր-

վորականից վաղ վեր կացանք սեղանից: Ողջ ընտանիքին հրաժեշտ տալուց յետոյ, մենք ուղևորուեցինք մեր տները: Բայց ես դիտմամբ այնտեղ թողի սուրս և յետ դարձալ նրան վերցնելու: Ես նախազգուժ էի, որ Մարիա Իվանովնային միայնակ կ'գտնեմ: Եւ լիրաւի, նա հանգիպեց ինձ դռան մէջ ու տուեց ինձ սուրս: «Մնաք բարով, Պետր Անդրեյիչ, ասաց նա արտասուքն աչքերին. ինձ ուղարկում են Օրենբուրգ: Առողջ ու երջանիկ եղէք: Գուցէ Աստուած էլի արժանացնէ մեզ իրար տեսութեան. իսկ եթէ ոչ...» Այստեղ նա հեծկտալ սկսեց: Ես գրկախառնեցի նրան: «Գնաս բարով, իմ հրեշտակ, ասացի ես. գնաս բարով, սիրասունըդ իմ, անձկալի՜ք իմ: Ինչ էլ որ ինձ հետ պատահի, հաւատա, որ վերջին միտքս, վերջին աղօթքս քո մասին, քեզ համար պիտի լինի:» Մաշան կրծքիս փարելով հեկեկում էր: Ես համբուրեցի նրան ջերմաջերմ և արագութեամբ դուրս ելալ սենեակից:

VII

Գրելու էի, իմ գրելու ժամանակս զուլս. Ծառայեց զուլսս երեսուն տարի
Ու երեք տարի, ու վարձ չստացաւ
Ոչ հարստութիւն, ոչ ուրախութիւն,
Ոչ բարե մի խօսք, ոչ բարձր աստիճան:
Լոկ խեղճ՝ զուլսս ընծայ բոտացաւ
Երկու բարձրաբերձ ու ամուր սիւներ,
Չինարի ծառայ շինուած միջնասիւն,
Նաեւ մի սլարան մետաքսից հիւսած:
Ժողովրդական էրք:

Այն գիշերը ես շորերս չհանեցի և չքնեցի: Ես մտա-
գիր էի արեւծագին գնալ բերդի դռների մօտ, որտեղից
դուրս գալով պիտի մեկնէր Մարիա Իվանովնան, նրան
վերջին հրաժեշտ տալու համար: Ես գգում էի իմ մէջ
մի մեծանիշ փոփոխութիւն: Դեռ մի քանի օր յառաջ սրտիս
տիրող վհատութիւնը ինձ համար աւելի դժուարաբեռն էր,
քան իմ հոգւոյս ներկայ յուզեալ գրութիւնը: Անջատման
վշտի հետ, սրտիս մէջ միախառնուած էին նաեւ աղօտ՝
բայց քաղցրագին յոյսեր, փառնգի անհամբեր սպասումն և
աղնուալոյզ փառասիրութեան զգացումներ: Անզգալի կեր-
պով անցաւ գիշերը: Ես, այն է, ուզում էի դուրս գալ
տնից, երբ ներս մտաւ կապրալը և յայտնեց, որ կողակնե-

ըր գիշերը բերդից դուրս եկել գնացել են, իւրեանց հետ բռնի տանելով նաև Իւլային, և որ բերդի շրջակայքում արշաւում են ինչ որ օտարոտի մարդիկ: Ինչ սարսափեցրեց այն միտքը, որ Մարիա Իվանովնան չափի կարողանայ հեռանալ բերդից: Ես շտապով մի քանի պատուէրներ տուի կապրալին և խսկոյն վազեցի բերդապետի մօտ:

Լոյսը արդէն բացւում էր: Ես սրտնում էի փողոցով, երբ լսեցի, որ մէկը կանչում է ինձ: Ես կանգնեցի:

— Ո՛ւր էք գնում, ասաց Իվան Իգնատիչը, ետեիցս հասնելով. Իվան Կուզմիչը ամբարտակի վրայ է և ինձ դըրկեց Ձեր ետեից: Պուզաչն եկել է:

— Ինձ արդեօք Մարիա Իվանովնան, հարցրի ես՝ սիրտս դող ելած:

— Չկարողացաւ երթալ, պատասխանեց Իվան Իգնատիչը. Օրենբուրգ տանող ճանապարհը կտրուած ու բերդը պաշարուած է: Բանը վատ է գնում, Պետր Անդրեիչ:

Մենք բարձրացանք բնութիւնից կառուցուած ու ցանկապատով ամրացրած ամբարտակի վրայ: Այնտեղ արդէն խռնուած էին բերդի բոլոր բնակիչները: Բերդապաշտորքը կանգնած էր՝ հրացանը ձեռքին: Թնդանօթը դեռ առաջին օրից քաշ տրուած, բերուած էր: Բերդապետը լետ ու լառաջ ման էր գալիս իւր փոքրաթիւ զինուորաշարքի առաջ: Վտանգի մօտաւորութիւնը մի անսովոր աշխուժով ոգևորել էր հին զինուորականին: Բերդից ոչ հեռու, հարթավայրի վրայ, այս ու այն կողմ արշաւում էին քսանի թավայրի վրայ, այս ու այն կողմ արշաւում էին քսանի չափ ձիաւորներ: Թւում էր, թէ նոքա կողակներ էին, բայց նոցա մէջ կային նաև բաշկիրներ, որոնց հեշտութեամբ կարելի էր ճանաչել քաւթառի մորթուց կարած գտակներից, նաև կապարճներից: Բերդապետը շրջում էր իւր զօրքերի մէջ ու ասում. «Ռէհ, իմ որդիք, կռուենք այսօր մեր Մայր-թագուհու համար և ցոյց տանք ամբողջ աշխարհին, որ մենք քաջարի ու երդմնապահ մարդիկ

ենք:» Զինուորները եռանդագին արտայայտեցին իւրեանց պատրաստականութիւնը: Շվաբրինը ինձ մօտ կանգնած՝ անթարթ նայում էր թշնամու վրայ: Հարթավայրում ձիարշաւ շրջող մարդիկ բերդի մէջ շարժում նկատելով, հաւաքուեցին մի խմբի մէջ և սկսեցին խօսակցել:

Բերդապետը Իվան Իգնատիչին հրամայեց թնդանօթը ուղղել այդ խուժանի վրայ և ինքը մօտեցրեց պատրույգը: Ռումբը շաչելով թռաւ վերեւից, ոչ մի վնաս չպատճառելով նոցա: Զիաւորները ցրուելով՝ արշաւաւոր անհետացան և հարթավայրը ամայացաւ:

— Այս ժամանակ ամբարտակի վրայ բարձրացան Վասիլիսա Եգօրովնան ու Մաշան, որը չէր ուզեցել տնջատուիլ մօրից:

— Է՛, թնչ կայ, ասաց բերդապետուհին. թնչպէս է գնում բատայիւն (կռիւր): Ո՛ւր է թշնամին:

— Թշնամին հեռու չէ, պատասխանեց Իվան Կուզմիչը. Աստծով ամեն ինչ լաւ կերթայ: Ինչպէս ես, Մաշա, փախենում ես:

— Ո՛չ հայր իմ, պատասխանեց Մարիա Իվանովնան, տանը միայնակ աւելի եմ փախենում:

Նա նայեց ինձ վրայ ու ճիգ անելով ժպտաց: Ես տկամայ սեղմեցի սրիս երախակալը, լիշելով, որ դեռ երեկ նրա ձեռքից ստացայ այն՝ գոգցես իմ փարեւուս պաշտպանութեան համար: Սիրտս կրակ էր կտրել: Ես երեւակայում էի, որպէս թէ նրա պաշտպան ասպետն եմ: Ես փափաքում էի ապացուցանել, որ արժանի էի նրա վստահութեան և անհամբեր սպասում էի վճռական րոպէին:

Այդ ժամանակ բերդից կէս վերստ հեռաւորութեան վրայ գտնուած բարձրութեան ետեւից դուրս ելան ձիաւոր նոր խմբեր և շուտով հարթավայրը ծածկուեց տէգերով ու նետ—աղեղներով զինուորուած մարդկանց անհամար բազմութեամբ: Նոցա մէջ, սպիտակ երիվարի վրայ նստած,

գալիս էր մի մարդ, կարծիր վերնագգեստը Հադին և մերկացրած սուրը ձեռքին բռնած: Դա ինքը Պուգաչեվն էր: Նա կանգ առաւ: Նրան շրջապատեցին: Ապա, ըստ երևոյթիին նրա հրամանով, չորս մարդիկ բաժանուեցին միասնէրից և արշաւաստը դիմեցին ուղիղ դէպի բերդը: Դոքա մեր դաւաճաններն էին: Նոցանից մէկը գլխարկի վրայ բռնել էր մի թուղթ, միւսը տէգի վրայ ցցած բերում էր Իւլայի գլուխը, որն և թափահարելով ցանկապատի վրայից ձգեց մեր կողմը: Եղկելի կալմիկի գլուխը ընկաւ բերդապետի ոտքերի առաջ: Դաւաճանները գոչում էին.

— Կրակ մի անէք, դուրս եկէք թագաւորին ընդ առաջ: Թագաւորն այստեղ է:

— Այ՛ ձեր թագաւորն էլ ու դուք էլ, գոչեց Իվան Կուզմիչը. տղերք, կրակ արէք:

Մեր գինուորները միանուազ արձակեցին հրացանները: Նամակը բռնող կողակը տատանուեց ու վայր ընկաւ ձիուց, միւսները փախուստ տուին: Ես նայեցի Մարիա Իվանովնայի վրայ: Իւլայի արիւնաթաթաւ գլխի տեսքից սարսափած, հրացանների թնդիւնից լսողութիւնը ծանրացած, նա կարծես իրան բոլորովին կորցրել էր: Բերդապետը կանչեց կապրալին և հրամայեց բերել սպանուած կողակի ձեռքի թուղթը: Կապրալը դուրս ելաւ դաշտը ու լեռ դարձաւ, երասանակից բռնած՝ բերելով նաև սպանուածի ձին: Նամակը նա յանձնեց բերդապետին: Իվան Կուզմիչը ինքն իրան կարգաց նամակը ու լետոյ կտոր կտոր արաւ: Նոյն ժամանակ խռովայիզները յայտնի պատրաստուում էին գործ սկսելու: Շուտով գնդակները սկսեցին շւշուալ մեր ականջների շուրջը և մի քանի նետեր խրուեցին մեզ մօտ՝ գետնի ու ցանկապատի մէջ: «Վասիլիսա Եգորովնա, սոսայ բերդապետը. այստեղ կնիկ-մարդու գործ չկայ. հեռացուր այստեղից Մաշային: Չէս տեսնում, որ նա ոչ կենդանի է, ոչ մեռած:»

Վասիլիսա Եգորովնան, որ գնդակների հոսանքի տակ կարծես սակել էր, նայեց դէպի հարթավայրը, ուր ահագին իրարանցում էր տիրում, լետոյ դարձաւ բաժանուն ու ասաց. «Իվան Կուզմիչ, կեսնքն ու մահը Աստծոյ ձեռքն է. օրհնիր Մաշային: Մաշա, մօտեցիր հօրդ:»

Մաշան գունատ գէմքով ու գողգոջուն մարմնով մօտեցաւ Իվան Կուզմիչին, ծունկ չօքեց նրա առաջ ու խորը զրուխ տուեց: Ծերունի բերդապետը երեք անգամ խաչակնքեց նրան, լետոյ բարձրացրեց ու համբուրելով, փոփոխուած ձայնով ասաց.

— Դէ՛հ, Մաշա, բաղդաւոր լինիս: Դիմիր Աստծոյ, նա քեզ չի թողնիլ: Եթէ գտնուի մի բարի մարդ, որ կամենայ կապել քեզ հետ իւր բաղդը, այն ժամանակ Աստուած ձեզ սէր ու համաձայնութիւն տայ: Ապրեցէք այնպէս, ինչպէս ապրեցինք ես ու Վասիլիսա Եգորովնան: Դէ՛հ, գնաս բարով, Մաշա: Վասիլիսա Եգորովնա, ասը նրան շուտով այստեղից:

Մաշան փարուեց նրա վզին ու հեկեկաց:

— Մենք էլ համբուրուենք, լալով ասաց բերդապետուհին: Մնաս բարով, սիրելի Իվան Կուզմիչ. թէ որեւէ բանով նեղացրել եմ քեզ, ներիր ինձ:

— Գնաս բարով, գնաս բարով, ա՛յ կնիկ, ասաց բերդապետը, գրկելով իւր պառաւ կնոջը: Դէ, բաւական է, գնացէք, գնացէք շուտով տուն: Թէ կարողացար, հազցուր Մաշային իւր սարաֆանը:

Բերդապետուհին աղջկայ հետ հեռացաւ: Ես նայում էի Մարիա Իվանովնայի ետեից: Նա լեռ նայեց և զլխի շարժումով ինձ մնաս բարով էր անում: Իվան Կուզմիչը դարձաւ դէպի մեզ և նրա ողջ ուշադրութիւնը կենտրոնացաւ թշնամու վրայ: Խռովաբարները հաւաքուում էին իւրեանց պարագլխի շուրջը: Յանկարծ նոքա սկսեցն իջնել ձիերից: «Այժմ պինդ կացէք, սոսայ բերդապետը.

գրոհն սկսուում է:» Նոյն րոպէին սարսափելի ճիչ ու աղաղակ բարձրացաւ: Խռովարարները վազէվաղ սրանում էին դէպի բերդը: Մեր թնդանօթը լցուած էր մանրագնդերով: Բերդապետը սպասեց, մինչև խռովարարները բռնւրովին մօտեցան և յանկարծ նորից արձակեց: Մանրագունդը խփեց ամբօխի հէնց մէջ տեղը: Խռովարարները երկու կողմ շրջուեցին ու ընկրկեցին: Նոցա առաջ կանգնած մնաց միայն պարագլուխը: Նա շարժում էր սուրը և ըստ երևույթին, քաջալերում էր իւր ամբօխին: Մի րոպէ դադարած ճիչ ու աղաղակը նորից բարձրացան: «Պէհ, իմ քաջեր, ասաց բերդապետը. ոչոք բացէք դռները, թմբուկները խփեցէք: Ղէպի դժուրս, դէպ լառանջ իմ ետևից:»

Բերդապետը, Իվան Իգնատիչը և ես մի րոպեում գուրոթռանք ամբարտակի լայն կողմը, բայց վհատած զինուորները տեղից չշարժուեցին: «Ինչու էք, իմ որդիք, կանգնել մնացել, գոչեց բերդապետը. մեռնել, մեռնել. ծառայու-թիւն է, թնչ անենք:» Նույն րոպեին խռովարարները վրայ թափուեցին ու լցուեցին բերդը: Թմբուկի ձայնը կտրուեց, զօրքը վայր ձգեց հրացանները: Քիչ մնաց ինձ գետին գլու-րէին, բայց ես ոտքի կանգնեցի ու խռովարարների հետ մտալ բերդը: Բերդապետը, գլխի վրայ վերք ստացած, կանգնած էր չարագործների մի խմբի մէջ, որ նրանից պահանջում էր բանալիները: Ես ուզում էի նրան օգնու-թեան հասնել, բայց մի քանի հուժկու կողակներ բռնե-ցին ինձ ու զօտիներով կապեցին: «Տեսէք ի՞նչ կ'զայ գլուխ-նեքիդ, թագաւորի անհնազանդ հպատակներ», ասում էին նոքա: Մեզ քաշ տուին փողոցներով: Բնակիչները տներից գուրս էին գալիս տղ ու հացով: Զանգակներն սկսեցին խփել: Յանկարծ խուժանի մէջ ձայն ընկաւ, թէ թագա-ւորը հրապարակի վրայ սպասում է գերեալներին ու հա-ւատարմութեան երգումն է ընդունում:

Ամբոխը հրտեց զէպի հրապարակ, Մեզ էլ քաջ տուին,
տարան այնտեղ:

Պուգաչեվը նստած էր բազկաթոռի վրայ, բերդագետի տան պատշգամբին։ Նա հագած էր կողակի կարմիր վերնահագեստ, ոսկեթել ժապավեններով դարդարուած։ Ոսկեայ փունջերով, բարձրագիր սամույրի գլխարկը քաշել էր իւր փաղտաւոր աչքերի վրա։ Նրա դէմքը ինձ ծանօթ երևեց։ Նրան շրջապատել էին կողակ մեծաւորները։ Պատշգամբի մօտ, գունաթափ ու դողդողագին, կանգնած էր հայր Գերասիմը խաչը ձեռքին և կործես լուեւեայն աղաչում էր նրան՝ կատարուելիք գոհերի փրկութեան համար։ Հրապարակի վրայ փութով կանգնեցրին կախաղանը։ Երբ մենք մօտեցանք, բաշկիրները լետ քշեցին ամբողջ և մեզ հանեցին Պուգաչեվի առաջ։ Զանգահարութիւնը դադարեց, առ ժամանակ տիրապետեց խորին լուսթիւն։ «Ո՛րն է բերդագետը», հարցրեց ինքնակոչը։ Ամբոխի միջից դուրս եկաւ մեր ուրեագնիկը և ցոյց տուեց Իվան Կուզմիչին։ Պուգաչեվը մեծասաստ նայեց ծերունու վրայ ու ասաց. «Խնչալէս համարձակուեցիր հակառակել ինձ, քո թագաւորին»։ Ստացած վերքերից ուժասպառ՝ բերդագետը, հաւաքելով իւր վերջին ոյժերը, հաստատուն ձայնով պատասխանեց. «Դու իմ թագաւորը չես. ինձ լսիր, դու գոյ ես ու ինքնակոչ»։ Պուգաչեվը ռալլագին խոժուեց դէմքը և շարժեց թաշկինակը։ Մի քանի կողակներ բռնեցին ծերունկ կապիտանին ու տարան կախաղանի մօտ։ Նրա միջնասեան վրայ բարձրացաւ նախընթաց օրը մեր հարցուփորձին ենթարկուած խեղաթիւր բաշկիրը։ Զեռքին նա բռնած ուարկուած խեղաթիւր բաշկիրը։ Զեռքին նա բռնած ունէր մի պարան։ Մի բոպէ լետոյ ես տեսայ թշուառ Իվան Կուզմիչին օգի մեջ կախ տրուած։ Յետոյ Պուգաչեվի մօտ բերին Իվան Իգնատիչին։ «Երգուիր քո թագաւոր Պետր Ֆեօդորովիչին», ասաց նրան Պուգաչեվը։ «Դու մեր թագաւորը չես, իւր կապիտանի խօսքերը կրկնելով, պատասխա-

նեց Իվան Իգնատիւնը. դու, քեռի, դող ես ու ինքնակոչ:» Պուգաչեվը նորից շարժեց թաշկինակը և քաջ պորուչիկը կախուեց իւր ծերունի հրամանատարի մօտ:

Հերթն իմն էր: Ես վստահ վստահ նայում էի Պուգաչեվի երեսին, պատրաստուելով կրկնելու իմ մեծահոգի ընկերների պատասխանը: Այդ ժամանակ կոզակների մեծաւորների մէջ աննկարագրելի զարմանքով տեսայ Շվաբրինին, մագերը բոլորակաձև կտրած և կոզակի վերնագգեստ հագած: Նա մօտեցաւ Պուգաչեվին ու նրա ականջին մի քանի խօսք ասաց: «Կախել դրան», ասաց Պուգաչեվը, անգամ չնայելով ինձ վրայ: Վզիս անցրին պարանի օդակը: Ես սկսեցի ինձ ու ինձ աղօթք մրմնջալ, բոլոր գործած մեղքերի համար անկեղծ գղջմամբ Աստծոյ գիմելով և աղաչելով իմ սրտին մօտ եղողների փրկութեան համար: Ինձ տարան կախաղանի տակ: «Մի վախենար, մի վախենար», ասում էին ինձ իմ դահիճները, թերևս խկապէս ինձ սիրտ տալ ցանկանալով: Յանկարծ ես մի աղաղակ լսեցի. «Կացէք, թշուռականներ, սպասեցէք:» Դահիճները կանգ առան: Յետ եմ նայում, Սավելիչը ընկած է Պուգաչեվի ոտքերի առաջ: «Ողորմած տէր, ասում էր խեղճ դաստիարակս. քնչ օգուտ քեզ մի իշխանի որդու մահը: Թող նրան. դրա փոխարէն քեզ փրկանք կտան: Իսկ ուրիշներին օրինակ ցոյց տալու ու երկիւղ ազդելու համար, թէ կամենաս, հրամայիր ինձ, ծերուկիս կախել:» Պուգաչեվը նշան արաւ: Իմ կապանքները քանդեցին ու ազատ թողին: «Մեր հայր թագաւորը ներում է քեզ», ասում էին ինձ: Չեմ կարող ասել, որ նոյն բոլորին ես ուրախացայ փրկուելուս համար, բայց չեմ էլ ասել, որ ափսոսեցի: Իմ զգացումները շատ մոլորն ու անորոշ էին: Ինձ կրկին տարան ինքնակոչի մօտ ու ծունկ չոքեցրին նրա առաջ: Պուգաչեվը դէպի ինձ մեկնեց իւր ջղոտ ձեռքը: «Պագիր ձեռքը, պագիր», ասում էին ինձ շրջապատողները: Բայց ես

նախապատիւ կհամարէի ամենագառն մահը այդպիսի տնարգ ստորութեան: «Տէր իմ, Պետր Անդրեյիչ, ետևս կանգնած ինձ դրդում ու շըշնջում էր Սավելիչը. մի լամառիր: Ինչ դժուարութիւն է քեզ համար: Թքիր, ու պագիր այդ չարագործ... (թո՛ւ) , պագիր դրա ձեռքը:» Ես չէի շարժւում: Պուգաչեվը յետ քաշեց ձեռքը ու ժպտալով ասաց. «Նորին ազնուութիւնը, երևի, ուրախութիւնից ցնդուել է: Կանգնեցրէք նրան:» Ինձ վեր հանեցին ու աշատ թողին: Ես սկսեցի սարսափելի կատակերգութեան շարունակութեանը նայել:

Բնակիչները սկսեցին երգուել: Մէկը միւսի ետևից նոքա մօտենում էին խաչելութեան, համբուրում էին, և գլուխ էին տալիս ինքնակոչին: Բերդապահ զօրքն էլ կանգնած էր նոյն տեղ: Վաշտի դերձակը իւր բութ մկրատով կտրում էր նոցա մագերը: Գլուխները ցնցելով՝ նոքա մօտենում, պագում էին Պուգաչեվի ձեռքը, որ նոցա ներումն էր շնորհում և ընդունում էր իւր հրոսակի մէջ: Այդ ամենը տեսեց մօտ երեք ժամ: Վերջապէս Պուգաչեվը բազկաթռից վեր ելաւ և իւր մեծաւորների հետ իջաւ պատշգամբից: Նրա համար բերին փալուն սարք ու կարգով մի երիվար: Երկու կոզակներ նրա թևերից բռնած, նստեցրին թամբին: Նա յայտնեց հայր Գերասիմին, որ նրա մօտ է ճաշելու: Այդ բոլորին կանացի մի ճիչ լսուեց: Մի քանի ապիրատներ գուրս քաշեցին Վասիլիսա Եգորովնային պատշգամբի վրայ, մագերը խճճած ու բոլորովին մերկացրած: Նոցանից մէկը արգէն հագել էր նրա բաճկոնակը: Միւսները կրում էին ներքնարկներ, արկղներ, թէյամաններ, սպիտակեղէններ ու տան բոլոր եղած — չեղածը: «Բարի՛ մարդիկ, զոչում էր խեղճ պառաւը. ժամանակ տուէք մեղքերս քուելու: Եղբայրներ, տարէք ինձ Իվան Կուզմիչի մօտ:» Յանկարծ նա աչքը ձգեց կախաղանի վրայ ու ճանաչեց իւր ամուսնուն: «Չարագործներ, բացականչեց

նա սարսափելի լուգեալ գրութեան մէջ. այդ թնչ էք արել գուք նրան: Աչքիս լոյս, Իվան Կուզմիչ, քաջակորով զինուոր, ոչ պրուսական սուիները և ոչ տաճկի զնդակները կարողացան քեզ վնասել: Ազնիւ կռուի մէջ չզոհեցիր կեանքը, այլ մի փախտական, աքսորական ոճրագործի ձեռքից ընկաւ:»

— Զսպեցէք այդ կախարդին, ասաց Պուգաչեվը:

Մի երիտասարդ կոզակ սրով խփեց նրա գլխին և նա անշունչ վայր ընկաւ պատշգամբի աստիճանների վրայ: Պուգաչեվը հեռացաւ: Ամբոխը վազեց նրա ետեւից:

VIII

ԵՆԿՈՉ ՀԻՒՐ

Անհոջ հիւրը թաթարից էլ վատթար է:
Ռուսական սուլթանը.

Հրապարակը ամալացաւ: Ես շարունակ կանգնած էի մի և նոյն տեղը և չէի կարողանում այնպիսի զարհուրելի տալաւորութիւններից ալլալուած մտքերս կարգի բերել:

Ամենից աւելի տանջում էր ինձ Մարիա Իվանովնայի

վիճակի անյայտութիւնը: Ո՞րտեղ է նա, թնչպէս է, կարողացաւ արդեօք թափել, անվտանգ է արդեօք նրա ապաստանը... Յուզեալ մաքերով լի՝ ես մտայ բերդապետի տունը: Տունը դատարկուած էր... Աթուները, սեղանները, արկղները ջարդոտուած էին, ամանեղէնը կտորտուած, ամեն ինչ աւարի տրուած: Ես վեր վազեցի սրբս. կապան տանող փոքրիկ սանդուղքով և, կեանքիս մէջ առաջին անգամ, մտայ Մարիա Իվանովնայի սենեակը: Ես տեսայ նրա անկողինը՝ աւազակների ձեռքով քրքրուած, պահարանը ջարդած ու աւարի տրուած: Կանթեղը գեռ փայլիլում էր սրբի պատկերի դատարկ շրջանակի առաջ: Մնացել էր նաև պատախորշում կախուած մի հայելի.... Ապա ռոտեղ էր այս հեղատես, կուսական խցի տիրուհին: Զարհուրելի մի միտք փայլեց գլխիս մէջ. երևակալութեանս առաջ այնպէս պատկերացաւ, որպէս թէ նա ընկած է աւազակների ձեռքը... Սիրտս կտոր կտոր էր լինում... Ես սկսեցի դառնապէս լաց լինել և բարձր արտասանել իմ անձկալուս անունը... Նոյն բոլէին թեթև մի աղմուկ լսուեց և պահարանի ետեւից, գողգողալով ու գունդաթափ, դուրս եկաւ Պալաշան:

— Ախ, Պետր Անդրեյիչ, ասաց նա՝ ձեռքերը ծնկներին խփելով: Ի՞նչ օր է այս, ի՞նչ սարսափ:

— Իսկ Մարիա Իվանովնան, հարցրի ես անհամբերութեամբ. թնչ եղաւ Մարիա Իվանովնան:

— Օրիորդը ողջ առողջ է, պատառիտանեց Պալաշան. նա պահուած է Ակուլինա Պանֆիլովնայի մօտ:

— Իրիցկնոջ մօտ, սարսափած գոչեցի ես: Աստուած իմ, չէ՞ որ Պուգաչեվը այնտեղ է....

Ես դուրս վազեցի սենեակից, մի վայրկեանում փողոց ելայ ու արտորանօք վազեցի քահանայի տունը, ոչինչ չը տեսներով ու ոչինչ չգգաւով: Այնտեղից աղաղակների, ծիծաղի ու երգերի ձայներ էին լսում.... Պուգաչեվը խըն-

ջուր էր տնում իւր ընկերներին հետ: Պալաշան իմ ետեւից նոյնպէս եկաւ այնտեղ: Ես նրան ուղարկեցի Ակուլինա Պանֆիլովնային կամացուկ դուրս կանչելու: Մի րոպէ անցած՝ իրիցկինը դուրս եկաւ բակը, դատարկ շտոֆը ձեռքին:

— Ի սէր Աստծոյ, ո՛ւր է Մարիա Իվանովնան, անասելի յուզմունքով հարցրի ես:

— Պառկած է հոգեակս այնտեղ, մահճակալիս վրայ, միջնորմի ետեւը, պատասխանեց իրիցկինը: Ե՛հ, Պետր Անդրեյիչ, քիչ էր մնում տներս քանդուէր, բայց, փառք Աստծոյ, ամեն բան յաջող անցաւ: Չարագործը նոր էր սեղան նստել, երբ նա, իմ խղճալի որբիկս, զարթնեց ու սկսեց տքալ... Ես ջուր կտրայ. Պուզաչեվը լսեց: «Ա՛յ պառաւ, ո՞վ է այնտեղ տքում:» Ես՝ գող աւազակին գլուխ եմ տալիս ու ասում. եղբօրս աղջիկն է, թագաւորն ապրած կենայ, նա հիւանդ է և ահա երկրորդ շաբաթն է, որ պառկած է: «Իսկ նորա՞թի է եղբօրդ աղջիկը:» — Նորա՞թի է, թագաւոր: «Ապա, մի ցոյց տուր ինձ, պառաւ, քո եղբօր աղջիկը:» Սիրտս դող ելաւ, բայց ճար չկար: «Համեցէք, թագաւորն ապրած կենայ. միայն աղջիկը ինքը չէ կարող վեր կենալ ու գալ Զերդ մեծութեան մօտ:» — «Ոչինչ, ա՛յ պառաւ, ես ինքս կգնամ, կնայեմ:» Եւ թնչ ես կարծում, անիծեալը չ'ենի՞ ու երթայ միջնորմի ետեւը, լեռ քաշէ վարագոյրը ու իւր բազէի աչքերով չնայէ՞ նրա վրայ: Բայց ոչինչ... Աստուած ազատեց: Սակայն հաւատում ես, ես ու տէրտէրս պատրաստուել էինք մարտիրոսական մահուան: Բարեբաղդաբար իմ հոգեակս չճանաչեց նրան: Տէր Ամենակարող Աստուած, ա՛յ թէ լաւ տօնի հանդիպեցինք, էլ խօսք չունի: Խղճուկ Իվան Կուզմիչ, ո՛ւմ մտքից կանցնէր Իսկ Վասիլիսա Եգօրովնան. իսկ Իվան Իգնատիչը... Նրան ինչ պատճառով... Այս թնչպէս Զեզ խնայեցին: Իսկ Շվարբինը, Ալեքսէյ Իվանիչը, ինչ հոգի է և

ղել . . Մի տեսնէիք, մազերը բոլորակ խուզած, ու այժմ էլ այնտեղ նրանց հետ խնջոյք է անում: Ժիր մարդ է, մէկ խօսքով: Հիւանդ եղբօրաղջկանս վրայ որ չխօսեցի, հաւատում ես, այնպէս նայեց վրաս, կարծես դռնակով սիրտս ծակեց: Բայց չմատնեց. այդքանի համար էլ շնորհակալ եմ նրանից:

Նոյն րոպէին լսուեցին հարբած հիւրերի աղաղակները ու հայր Գերասիմի ձայնը: Հիւրերը գինի էին պահանջում, տէրտէրը կանչում էր իւր կենակցին: Իրիցկինը իրար խռնուեց:

— Գնացէք տուն, Պետր Անդրեյիչ, ասաց նա. Զեզ այստեղ բան չկայ անելու: Չարագործները հարբեցողութեան ետեւից են: Վատ կլինի, թէ հարբած ժամանակներն աչքերին ընկնէք: Մնաք բարով, Պետր Անդրեյիչ: Ինչ որ լինելու է, կլինի: Գուցէ Աստուած մեզ երեսի վրայ չթողնէ:

Իրիցկինը գնաց: Մի քիչ հանգստացած, ես վերադարձայ իմ բնակարանը: Հրապարակով անցնելիս, տեսայ մի քանի բաշկիրներ, որ կախաղանների մօտ խռնուած, հանում էին կախուածների կօշիկները: Գծուարութեամբ կարողացայ զսպել զայրոյթս, միջամտութեան անօգուտ լինելն զգալով: Աւազակները բերդի մէջ այս ու այն կողմ էին վազում ու կողոպտում էին սպանների տները: Ամեն կողմից լսում էին հարբեցող խռովարարների աղաղակները: Ես հասայ տուն: Սալեիչը ինձ զիմաւորեց շեմքի վրայ:

— Փառք Աստծոյ, գոչեց նա՝ ինձ տեսնելով. ես այն է, մտածում էի, չլինի՞ չարագործները քեզ կրկին բռնեցին: Ե՛, տէր իմ Պետր Անդրեյիչ, հաւատում ես, սրկաները մեր բոլոր ունեցած չունեցածը կողոպտել տարել են. հագուստները, սպիտակեղէնները, իրերն ու ամանները-ոչինչ չեն թողել: Բայց թնչ արած: Դեռ փառք Աստծոյ, որ

քեզ ողջ առողջ բայ թողին: Շանաչեցի՞ր արգետք, պարոն, առամանին (պարագլուխ):

— Ոչ, չճանաչեցի: Ո՞վ է նա:

— Ի՞նչպէս, տէր իմ, միթէ մոռացել ես այն հարբեցողին, որ իջեանում դուրս քաշեց քեզնից մուշտակը: Նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը նիւփ-նոր էր, իսկ այն անբանը հազնելով ճղրտեց նրան:

Ես չափազանց զարմացայ: Իրաւ որ, Պուգաչեւի և իմ ուղեցոյցի մէջ մեծ նմանութիւն կար:

Ես հաւատարեցայ, որ Պուգաչեւը և իմ ուղեցոյցը մի և նոյն անձնաւորութիւնն է և այժմ միայն հասկացայ, թէ ինչո՞ւ նա ինձ խնայեց ու ազատեց մահից: Ես չէի կարողանում չզարմանալ դէպքերի տարօրինակ յարակցութեան վրայ. թափառաշրջիկ մէկին ընծայածս երեխայական մաշկեակը ազատում էր ինձ կախաղանից և իջեանները քաշ եկող մի հարբեցող բերդեր էր պաշարում ու գրգռեցնում էր մի ամբողջ տէրութիւն:

— Չէս բարեհաճիլ քիչ բան ուտել, հարցրեց՝ իւր սովորութիւնների մէջ անխախտ Սալեիչը: Տանը ոչինչ չկայ, կերթամ այս ու այն կողմ կընկնեմ ու մի բան կպատրաստեմ քեզ համար:

Ես մնացի միայնակ ու խորհրդածութիւնների անձնատուր եղայ: Ի՞նչ անէի: Մնալ չարագործին ենթարկուած բերդում, կամ հետեւել նրա հրոսակին, անվայել էր մի սպայի: Իմ պարտքը պահանջում էր, որ ես գնայի անտեղ, որտեղ իմ ծառայութիւնը կարող էր օգտակար լինել հայրենիքիս՝ ներկայ ծանր հանգամանքներում: Բայց սէրը ուժգին կերպով դրդում էր ինձ մնալ Մարիա Իվանովնայի մօտ, լինել նրա պաշտպանն ու խնամակալը: Թէեւ ես նախատեսում էի հանգամանքների շուտափոփոխութիւններ, այնուամենայնիւ առանց սրտադողի չէի կարողանում ինձ պատկերացնել նրա դրութեան վտանգաւոր

րութիւնը:

Խորհրդածութիւններս ընդհատեց մի կողակ, որ շտապով ներս վազեց ու լայտնեց, թէ «Մեծազօր թագաւորը պահանջում է քեզ իւր մօտ»:

Ո՞րտեղ է նա, հարցրի ես, պատրաստուելով հնազանդուել նրա հրամանին:

— Բերդապետի տանն է, պատասխանեց կողակը: Ճաշից չետոյ մեր ողորմած տէրը գնաց բաղանիք, իսկ այժմ հանգստանում է: Ե՛հ, Ձերդ տղնութիւն, ամեն բանից երևում է, որ նա մեծատոհմ անձնաւորութիւն է. ճաշին երկու տապակած խոճկորակներ ուտել բարեհաճեց, իսկ բաղանիքում այնպիսի տաքութեան մէջ է նստում, որ Տարաս Կուրոչկինն էլ դիմանալ չկարողացաւ. իւր աւելափունջը առեց Փօմկա Բիկբայելին և սառը ջրով հազիւ խելքը գլուխը բերեց: Խօսք չկայ, բոլոր ձեւերն էլ մի տեսակ վեհանշան են: Խսկ բաղանիքի մէջ, ինչպէս ասում են, ցոյց է տուել իւր թագաւորական նշանները կրծքի վրայ. մի կողմը երկգլխանի արծիւ, հինգկուպէկանցի մեծութեամբ, միւս կողմը իւր սեփական անձի պատկերը:

Ես հարկաւոր չհամարեցի հերքել կողակի թիւր կարծիքները և նրա հետ միասին գնացի բերդապետի տունը, նախապէս Պուգաչեւի հետ ունենալիք տեսակցութիւնս ինձ պատկերացնելով և նրա հետեւանքը գուշակել աշխատելով: Ընթերցողը հեշտութեամբ կհասկանայ, որ ես հոգեպէս լիովին հանգիստ չէի:

Մութն արդէն տարածւում էր, երբ ես հասայ բերդապետի տունը: Կախաղանը իւր զոհերով միասին մթնով սևակալած, մորգու զարհուրանք էր ազդում: Թշուառ բերդապետուհու գիակը գեռ վայր ընկած կենում էր պառզգամբի մօտ, որտեղ երկու կողակներ պահապան էին կանգնած: Ինձ բերդ կողակը գնաց իմ գալուստը լայտնելու և խփոյն վերադառնալով, ներս տարաւ ինձ այն սե-

նեակը, ուր նախընթաց օրը այնպիսի քնքույշ կերպով հրա-
ժեշտ էի տուել Մարիա Իվանովնային:

Իմ առաջ բացուեց տարօրինակ մի պատկեր: Սփռուցով
ծածկած սեղանի չորս կողմը, գինու շշերը առաջներին
շարած, գլխորկներով ու ծաղկաւուն շապիկները հագերին,
նստած էին Պուգաչեվը և տասը կողակ մեծաւորներ: Նո-
քա սաստիկ բորբոքուել էին գինուց. նոցա գէտքերը կար-
մրակել էին և աչքերը փայլատակում էին անսովոր
լուսով: Նոցա մէջ չկային նորընծայ դաւաճաններից ոչ
Շվարբինը ոչ ուրեաղնիկը: «Ա՛հ, Զերդ տղնութիւն, ա-
սաց Պուգաչեվը՝ ինձ նկատելով, աչքիս վրայ, խնդրեմ
համեցէք:» Սեղանակիցները ինձ համար տեղ բաց արին:
Ես լուութեամբ նստայ սեղանի ծայրը: Մօտս նստած վայել-
չակազմ ու զեղեցիկ մի կողակ լցրեց ինձ մի բաժակ հա-
սարակ գինի, սրին ես բոլորովին ձեռք չտուի:

Հետաքրքրութեամբ սկսեցի ես զննել այս խաժամու-
ժը: Վերի գլուխը նստած էր Պուգաչեվը՝ սեղանի վրայ
թիկնած և իւր սև մօրուքը լայնանիստ բռնեցքի վրայ
լենած: Նրա գէտքի կանոնաւոր ու հաճելի զծագրութիւ-
նը կատաղի բարքի ոչ մի նշան չէր ալտալալտում: Նա
լաճախ խօսակցում էր լիսուն տարեկան մի մարդու հետ,
որին երբեմն կոմս էր անուանում, երբեմն Տիմֆեյիչ
և երբեմն էլ մեծարում էր հօրեղբայր անուանելով: Ա-
մենքն էլ իրար վերաբերում էին ընկերաբար և առանձին
մի նախապառնութիւն չէին ցոյց տալիս իւրեանց պարա-
զլիին: Խօսում էին առաւօտեան կատարած գրոհման,
ապստամբութեան յաջող յառաջ գնալու և իւրեանց ապա-
գայ գործառնութիւնների մասին: Նոցանից ամեն մէկը
պարծենում էր, առաջարկում էր իւր կարծիքը և ազատօ-
րէն վէճի էր մտնում Պուգաչեվի հետ: Սոյն իսկ գինուո-
րական տարօրինակ խորհրդում վճիռ կայացաւ դիմել Օրեն-
բուրգի վրայ--յանդուզն մի քայլ, որ քիչ էր մնում կորս-

տական յաջողութիւն ունենար: Արշաւանքը պիտի սկսուէր
հետեւեալ օրը: «Դէհ, եղբայրներ, ասաց Պուգաչեվը. իրի-
կուայ քնից յառաջ մի ձգենք իմ սիրած երգը: Չուժակով,
սկսիր:» Իմ հարեանս բարակիկ ձայնով սկսեց բուրլակների
վհատական երգը և միւսները խմբովին ձայնակցեցին:

Մի աղմկիր դու, կանաչ մայր անտառ,

Մի արգելիւր ինձ արի քաջորդուս

Հանգիստ մամտալ,

Թէ քնչպէս երթամ, արի քաջորդիս

վազն առաւօտեան

Անողոք ու խիստ դատաւորի գէմ,

նոյն ինքն արքայի:

Պիտի հարցնէ ինձ թագաւոր արքան,

Աստ, ա՛յ տղայ, ասա ինձ տեսնեմ,

գիւղացու տղայ,

Թէ ու՛մ հետ, քնչպէս էիր կողոպտում,

գողութիւն անում,

Եւ էլ շատ ընկեր ունէիր քեզ հետ:

Օ՛, ես քեզ կատեմ, մեր յոյս ապաւէն,

ուղղափառ արքայ,

Ողջ ճշմարտութիւնն, եղելութիւնը

կպտամեմ ես քեզ:

Ընկեր ես ասում, չորս հատ ես ընկեր

ունէի ինձ հետ:

Թ'առաջինն ասես՝ գիշերն էր խաւար,

Թէ երկրորդն ասես՝ սալրատուր գանակ,

Իսկ թէ երրորդը՝ քաջարի իմ ձին,

Չորրորդ ընկերս էր պնդաձիգն աղեղ,

Հլու ծառաներս՝ պողպատեայ նետեր:

Ու կասէ մեր յոյս ուղղափառ արքան.

Աֆերիմ տղայ, գիւղացու զաւակ,

Որ թէ կողոպտել, թէ պատասխանել
կարող ես արձակ:

Այդ իսկ պատճառով, քաջսրբի տղայ,
ես քեզ կ'ընծայեմ

Բարձրաբերձ ու շէն փայտակերտ մի տուն,

Որ ունի զայդ սիւն ու մի միջնասիւն:

Անկարելի է նկարագրել, թէ ինչ տպաւորութիւն թողեց ինձ վրայ կախաղանի մասին յօրինուած ժողովրդական այս երգը, որ երգուում էր կախաղանի վիճակուած մարդկանց բերանով: Նոցա ահեղատեսիլ դէմքերը, ներդաշնակ ձայները, այն վհատական արտայայտութիւնը, որ տալիս էին նոքա՝ առանց այն էլ ազդու խօսքերին — այս ամենը ինձ ցնցեց մի տեսակ քերթողական սարսափով:

Հիւրերը մի մի բաժակ և ս դատարկեցին, սեղանից վեր կացան ու մնաս բարով ասացին Պուգաչեվին: Ես էլ ուզում էի հետեւել նոցա, բայց Պուգաչեվը ասաց ինձ. «Նստիր, ես քեզ հետ խօսել եմ ուզում»: Մենք մնացինք երես առ երես:

Մի քանի րոպէ տիրեց բացարձակ լռութիւն: Պուգաչեվը անթարթ նայում էր երեսին, երբեմն ծաղրածութեան ու սրիկայութեան զարմանալի արտայայտութեամբ ձախ աչքը կիսափակելով: Վերջապէս նա ծիծաղեց, և այնպիսի անկեղծ բերկրութեամբ, որ ես էլ նրան նայելով, անգիտակցաբար ծիծաղել սկսեցի:

— Խոստովանիր, Զեքդ ազնւութիւն, լաւ վախեցա՛ր, երբ քաջերս պարանը վիզդ անցրին: Կարծում եմ, որ երկինքը աչքիդ ոչխարի մորթու չափ երևցած կլինի: Ա՛յ թէ կ'ճօճայիր միջնասեան տակ, եթէ ծառադ չլինէր: Ես քաւթառին իսկոյն ճանաչեցի: Ե՛, մտքիցդ կանցնէր, Զեքդ ազնւութիւն, որ քեզ իջևան հասցնողը նոյն ինքը մեծագոր թագաւորն էր: (Այս խօսքերը ասելիս նա ծանր ու խորհրդաւոր կերպարանք ընդունեց:) Դու իմ առաջ

շատ ու շատ մեղաւոր ես, շարունակեց նա, բայց ես ներեցի քեզ քո բարեգործութեանդ համար, որովհետեւ ինձ մի օգնութիւն արիր այն ժամանակ, երբ ես ստիպուած էի թաք կենալ իմ թշնամիներից: Դեռ այդ ինչ է: Այդպէս կվարձատրեմ քեզ, երբ իմ թագաւորութիւնս ստանամ: Խոստանում ես հաւատարմութեամբ ու եռանդով ծառայել ինձ:

Սրիկայի այդ հարցը և նրա լանդգնութիւնը այն աստիճան ծիծաղելի երևեցին ինձ, որ ես չկարողացայ չծիծաղել:

— Ի՞նչ ես ծիծաղում, յօնքերը պռստելով հարցրեց նա ինձ. թէ դու չես հաւատում, որ ես մեծ թագաւորն եմ: Պատասխանիր ուղղակի:

Ես շփոթուեցի: Թափառաշրջիկ մէկին թագաւոր ճանաչել՝ անկարող էի. այդ ինձ թւում էր մի աններելի փոքրահոգութիւն: Երեսին նրան խաբէրայ անուանել՝ ինձ կորստեան մատնել կնշանակէր, և այն քայլը, որ ես պատրաստ էի անել կախաղանի տակ, ողջ բազմութեան աչքի առաջ ու զայրոյթի առաջին րոպէում, այժմ ինձ թւում էր մի անօգուտ պարծենկոտութիւն: Ես երկմտում էի: Պուգաչեվը մռայլօրէն սպասում էր իմ պատասխանին: Վերջապէս (մինչև այժմ էլ ինքնաբաւականութեամբ լիջում եմ այն րոպէն) պարտքի զգացումը իմ մէջ լազթահարեց մարդկային թուլութեան: Ես պատասխանեցի.

— Թող տուր, ճշմարիտը քեզ ասեմ: Դու ինքդ դատիր, կարո՞ղ եմ ես քեզ թագաւոր ճանաչել: Դու խելահաս մարդ ես. դու ինքդ կհասկանայիր, որ ես խորամանկութիւն եմ անում:

— Ապա ո՞վ եմ ես քո կարծիքով:

— Աստուած գիտէ, ով ես: Բայց ով և լինիս, դու մի վտանգաւոր խաղ ես սկսել:

Պուգաչեվը մի արագ հայեացք ձգեց ինձ վրայ:

— Ուրեմն դու չե՞ս հաւատում, ասաց նա, որ ես Պետր Ֆեոդորովիչ թագաւորն եմ: Բարի: Բայց մի՞թէ քաջակորով մարդը յաջողութիւն չպէտք է ունենայ: Մի՞թէ մի ժամանակ չթագաւորեց Գրիշկա Օտրեպելը: Ինչ կարծիք ուզում ես ունեցիր իմ մասին, բայց ինձնից մի հեռանար: Մնացածը քո ինչե՞ք է հարկաւոր: Ամեն քահանայ Տէր-հայր է: ձշմարիտ սրտով ու հաւատարմութեամբ ծառայիր ինձ, և ես քեզ Ֆեյլդմարշալ ու իշխան կգործենեմ: Ի՞նչ ես ասում:

— Ո՛չ, հաստատ ձայնով պատասխանեցի ես: Ես ազնուական եմ ծնուած և հաւատարմութեան երդումն եմ տուել թագուհի-կայսրուհուն. քեզ ծառայել չեմ կարող: Եթէ դու ինձ լիրաւի բարիք ես ցանկանում, թող ինձ գնամ Օրենբուրգ:

Պուգաչեվը մտածութեան մէջ ընկաւ:

— Իսկ եթէ քեզ արձակեմ, ասաց նա. խօսք տալի՞ս ես գոնէ չծառայել իմ հակառակորդներին:

— Ի՞նչպէս կարող եմ ես քեզ այդպիսի խօսք տալ, պատասխանեցի ես: Դու ինքդ գիտես, որ ես ազատ մարդ չեմ: Կհրամայեն քո դէմ գալ, պիտի դամ. ի՞նչ կարող եմ անել: Դու ինքդ այժմ զօրագլուխ ես և քոյիներից հնազանդութիւն ես պահանջում: Ինչի՞ նման կլինի, եթէ ես հրաժարուիմ առաջութիւնից այն ժամանակ, երբ իմ ծառայութիւնը հարկաւոր լինի: Կեսնքս քո ձեռքին է. թէ բաց թողնես ինձ, շնորհակալ կլինիմ, իսկ եթէ հրամայես սպանել, Աստուած լինի դատաւորդ: Ես քեզ ճշմարտութիւնն ասացի:

Իմ անկեղծութիւնը զարմացրեց Պուգաչեվին:

— Թող այդպէս լինի, ասաց նա, ուսիս խփելով: Պատժել-պատժել, ներել-ներել: Գնա՛, ուր ուզում ես, ու տա՛րա՛, ինչ որ կամենում ես: Վաղը եկ ինձ մնաս բարով տեսելու, իսկ հիմալ գնա քնիր: Իմ քուռն էլ արդէն տա-

նում է:

Ես բաժանուեցի Պուգաչեվից ու դուրս եկալ փողոց: Յրտաշունչ ու հանդարտիկ գիշեր էր: Պայծառ փայլում էին լուսինն և աստղերը և լուսաւորում էին հրապարակն ու կախաղանը: Մութն ու հանգստութիւնը տիրում էին բերդում: Միայն օղետան մէջ վառւում էր կրակը և լըսւում էր ուշացած օղեմոլների աղմուկը: Աչքս ձգեցի քահանայի տան վրայ: Դռներն ու փեղկերը ծածկուած էին: Ըստ երևոյթին, այնտեղ հանգստութիւն էր տիրում:

Ես գնացի իմ բնակարանը, որտեղ Սավելիչը անհանգստութեամբ սպասում էր ինձ: Իմ ազատութեան լուրը տնասելի կերպով ուրախացրեց նրան:

— Փնուք քեզ, ամենակարող Աստուած, ասաց նա՝ երեսը խաչակնքելով: Լոյսը բացուելու պէս կերթանք, ուր որ Աստուած յաջողէ: Ես քեզ համար քիչ ուտելու բան եմ պատրաստել. կեր ու հանգիստ քնիր:

Ես հետևեցի նրա խորհրդին և ախորժակով ընթրելուց յետոյ, հոգեպէս ու ֆիզիկապէս յոգնած լինելով, պառկեցի չոր յատակի վրայ ու իսկոյն քնեցի:

IX

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Քաղցր էր լինել, ո՞վ գեղեցիկուհիդ,
Քեզ մօտենալը քեզ ճանաչել:
Դառն է, դառն է, լինչպէս կեանքից,
Դառն է քեզնից բաժանուել:

Խեղճութիւն

Առաւօտեան վաղ ինձ զարթեցրեց թմբուկի ձայնը: Ես գնացի ժողովակենտրոնը: Այնտեղ Պուգաչեվի խաժամութ զօրքը կարգ էր կանգնում կախաղանի մօտ, որի վրայ կախուած դեռ մնում էին, երեկուայ զոհերը: Կողակները ձիաւորուած էին, զինուորները կանգնած էին հրացանները ձեռքերին: Դրօշակները հողմահար տարուբերում էին: Մի քանի թնդանութներ, որոնց մէջ էր նաև մերը, դրուած էին մարտասալերի վրայ: Բոլոր բնակիչները նոյն տեղ հաւաքուած, սպասում էին ինքնակոչին: Բերդապետի տան պատշգամբի մօտ մի կողակ երասանակից բռնած պահում էր կիրգիզական գեղեցիկ ու սպիտակ մի երիվար: Ես աչքերով որոնում էի բերդապետուհու դիակը: Նա հեռացուած էր մի կողմ ու խաիրով ծածկուած: Վերջապէս նախասենեակից դուրս եկաւ Պուգաչեվը: Ժողովուրդը վեր առաւ գտակները: Պուգաչեվը կանգ առաւ պատշգամբի վրայ ու բոլորին էլ բարևեց: Մեծաւորներին մէկը տուեց

նրան սև փողերով լի մի պարկ: Նա սկսեց բռով ցրուել փողը ամբօխի մէջ, որը բղաւոցով ու աղմուկով վրայ էր վազում ժողովելու: Այս շփոթի ու իրարանցումի մէջ շատերը վերքեր ստացան: Պուգաչեվի գլխաւոր համախոհները շրջապատեցին նրան: Նոցա մէջ էր նաև Շվաբերինը: Մեր հայեացքները հանդիպեցին: Իմ հայեացքի մէջ նա կարող էր արհամարանք կարգալ: Նա շուռ տուեց երեսը, որի վրայ պարզ երևում էր ճշմարիտ չարակամութեան և կեղծպատիր ծաղրի արտայայտութիւն: Պուգաչեվը ամբօխի մէջ ինձ տեսնելով՝ թեթեւ բարևեց, կանչեց իւր մօտ ու ասաց. «Իսկոյն ևեթ գնա Օրենբուրգ և իմ կողմից լայտնիր նահանգապետին ու բոլոր գեներալներին, որ պատրաստուին մի շաբաթից յետոյ ինձ ընդունելու: Խորհուրդ տուր նոցա որդիական սիրով ու հնազանդութեամբ ինձ դիմաւորել, ապա թէ ոչ՝ դաժան մահը կլինի նոցա բաժինը: Բարի ճանապարհ, Զերդ ազնուութիւն:» Յետոյ նա դարձաւ դէպի ժողովուրդը ու Շվաբերինին ցոյց տալով ասաց: «Ահա, իմ որդիք, ձեզ նոր հրամանատար. հնազանդ եղէք նրան: Նա իմ առաջ պատասխանատու է ձեր ու բերդի ապահովութեան համար:» Սարսափով լսեցի ես այս խօսքերը: Շվաբերինը նշանակում էր բերդի հրամանատար, Մարիա Իվանովնան մնում էր նրա իշխանութեան տակ: Աստուած իմ, քնչ կլինի նրա վիճակը:

Պուգաչեվը իջաւ պատշգամբի վրայից: Մօտ բերին նրա երիվարը: Նա արագութեամբ ցատկեց թամբի վրայ, առանց սպասելու կողակներին, որոնք կամենում էին նստեցնել նրան:

Այդ բոլորին տեսնում եմ, ամբօխի միջից դուրս է գալիս իմ Սավելիչը, մօտենում է Պուգաչեվին ու տալիս է նրան մի թուղթ: Ես չէի կարողանում ինձ պատկերացնել, թէ քնչ դուրս կգալ դրանից:

— Ի՞նչ բան է այս, ծանրամեծար հարցրեց Պուգաչեվը:

— Կարգւ, այն ժամանակ կ'բարեհաճիս իմանալ, պատասխանեց Սավելիչը:

Պուգաչեվը առաւ թուղթը և երկար ժամանակ զննում էր նրան խորաքննին դէմքով:

— Ի՞նչ խրթին ես գրում, ասաց նա վերջապէս: Մեր պայծառ աչքերը այստեղ ոչինչ չեն կարողանում ջոկել: Ո՞ւր է իմ գլխաւոր քարտուղարը:

Երիտասարդ մի տղայ, կապրալի նշանադրեստը Հագին, շուտափոյթ վազեց Պուգաչեվի մօտ: «Ա՛ռ, բարձր կարգւ» թուղթը նրան տալով ասաց ինքնակոչը: Ես չափազանց հետաքրքրւում էի իմանալ, թէ դաստիարակիս խելքին թնչ էր փչել գրել Պուգաչեվին:

Գլխաւոր քարտուղարը սկսեց կապելով բարձրաձայն կարգալ հետևեալը:

«Երկու խալաթ, մէկը միտկալից, միւսը մետաքսից, վեց ռուբլի արժողութեամբ:

— Ի՞նչ կնշանակէ այդ, դէմքը խոթոռելով հարցրեց Պուգաչեվը:

— Հրամայիր շարունակութիւնը կարգալ, պատասխանեց Սավելիչը հանդարտութեամբ:

Գլխաւոր քարտուղարը շարունակեց.

«Մի նշանադրեստ, բարակ կանաչ մահուդից — եօթը ռուբլի:»

«Մի անդրվարտիք, սպիտակ մահուդից — հինգ ռուբլի:»

«Մի արկղիկ, թէյի սարք ու կարգով — երկու ռուբլի ու կէս:»

«Տասն և երկու հստ հոլանդական քաթանի շապիկներ՝ թեզանիքներով — տասն ռուբլի...»

— Ի՞նչ է դուրս տալիս, ընդմիջեց Պուգաչեվը. թնչ թէյի սարք ու կարգ, թնչ թեզանիքով վարտիքներ: Ինձ թնչ վերաբերեալ բաներ են դոքա:

Սավելիչը կոկորդային մի ձայն արձակեց ու սկսեց իւր

գրածը պարզաբանել.

— Դա, ողորմած տէր, ցուցակն է իմ տիրոջ ստացուածքի, որ կողոպտեցին չարագործները...

— Ի՞նչ չարագործներ, ահեղաձայն կտրեց Պուգաչեվը:

— Մեղալ Աստծոյ, բերնիցս յանկարծ թռաւ: Զարագործը, չարագործ չէ, այլ քո մարդիկդ, տները քիչ տակն ու վրայ արին ու ձեռքերն ընկածը տարան: Մի բարկանար. ձին չորս ոտք ունի, բայց էլի սայլթաքում է: Հրամայիր կարգալ մինչև վերջը:

— Կարգա վերջացրու, ասաց Պուգաչեվը: Քարտուղարը շարունակեց.

«Մի վերմակ չթից և մի հստ էլ կերպասից, բամբակի աստառով — չորս ռուբլի:»

«Մի մուշտակ աղուէսի մորթուց, կարմիր բատին երեսով — քառասուն ռուբլի:»

«Այլ և նապաստակի մորթուց մի մուշտակ, ընծայուած քոյին մեծարգութեանը իջևանատան մէջ — տասն և հինգ ռուբլի:»

— Ա՛յդ ինչ, գոչեց Պուգաչեվը, հրացայտ աչքերը փայլատակելով:

Խոստովանում եմ, որ ես սաստիկ վախեցայ իմ դաստիարակի համար: Նա այն է, էլի ուզում էր բացատրութիւններ սկսել, բայց Պուգաչեվը ընդմիջեց նրան. «Ի՞նչ պէս ես համարձակւում այդպիսի չնչին բաներով ինձ դիմել, գոչեց նա, քարտուղարի ձեռքից թուղթը քաշելով ու Սավելիչի երեսին շարտելով: Յիմար ծերուկ, կողոպտել են նոցա. տեսար դու բանը: Դու գեռ պէտք է, անմիտ քալթառ, ինձ ու իմ քաջերի համար աղօթք անես Աստծոյ, որ քո տիրոջ հետ չէք կախուած այստեղ ինձ անհնազանդութիւն ցոյց տուողների հետ միասին... Նապաստակի մորթուց մուշտակ. .. Ես քեզ ցոյց կտամ նապաստակի մուշտակ: Իսկոյն ևեթ կհրամայեմ ուղջ ողջ կա-

լով՝ ասաց.

— Զերդ ազնուծիւն, մեր հայր-թագաւ որ ընծայում է Զեզ մի ձի և իւր սեփական մուշտակը (քամբին կապած էր ոչխարի մորթուց մի մուշտակ): Նաև... արտասանեց նա կակազելով, նաև ընծայում է Զեզ... 50 կոպէկ փող... բայց ես կորցրի ճանապարհին. ներեցէք ինձ մեծահոգութեամբ:

Սովելիչը ծուռ-ծուռ նայեց նրան ու ասաց.

— Ճանապարհին կորցրի՝ Իսկ այդ թնչ է ճընկճընկում անուծիդ տակ, անխիղճ:

— Անուծիս տակ ինչ է ճընկճընկում, կրկնեց ուրեաղ-նիկը՝ ամենեւին չշփոթուելով: Ասածուց վախեցիր, այժմ ծերուկ, այդ սանձն է ճընկճընկում և ոչ 50 կոպէկը:

— Լաւ, ասացի ես, վէճը ընդմիջելով. շնորհակալութիւնս յայտնիր նրան, ով որ ուղարկել է քեզ, իսկ կորցրածդ 50 կոպէկը աշխատիր ճանապարհին գտնել և վերցրուքէզ ընծայ:

— Շատ շնորհակալ եմ, Զերդ ազնուծիւն, ասաց նա՝ ձին յետ դարձնելով: Զեզ համար յուժտեան պէտք է աղօթեմ Աստծոյ:

Այս խօսքերն ասելով, նա արշաւեց, մի ձեռքով անուծը բռնելով, և մի րոպէ յետոյ անյայտացաւ:

Ես հազայ մուշտակը և նստայ ձիու վրայ, գաւակին նստեցնելով նաև Սովելիչին: «Տեսնում ես, պարոն, ասաց ծերուկը, որ սրիկային խնդիր տալս իզուր չանցաւ: Գող է, բայց էլի խիղճը տանջել է: Թէև բաշկիրական անճոռնի ու երկարավիզ ձին, ու ոչխարի մորթու մուշտակը կէսն էլ չարժեն այն բոլորի, ինչ որ սրիկաները մեզնից գողացան և ինչ որ դու նրան ընծայել բարեհաճեցիր, բայց էլի բան է. կաողած շնից մի մազ քաշելն էլ օգուտ է:

X

ՔԱՂԱՔԻ ՊԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գաշտերն ու լեռներ տիրապետելով,
Ործուի հայկաքով բարձրից զեռում էր
Նա այն քաղաքը, և հրամայեց
Բանակի ետև թմբակներ շինել,
Ու շանթարաններ պահուել պահելով,
Գիշերայն բերել հանդէպ քաղաքի:

Խեղճութիւն:

Սրենբուրգի մօտ մենք տեսանք մի խումբ կոճղակիր կալանաւորներ, սափրած գլուխներով ու դահճի ունեւիքով ալլանդակուած երեսներով: Բերդապահ հին զինուորների հսկողութեան տակ նոքա աշխատում էին ամրութիւնների մօտ: Մի քանիսը սալակներով կրում էին խրամատների մէջ լցուած աղտեղութիւնքը, միւսները բահերով փորում էին զետիւնը: Ամբարտակի վրայ որմնադիրներն աղիւս էին կրում և կարկատում էին քաղաքի պարիսպը: Պահապանները դռների մօտ կանգնեցրին մեզ ու անցագիր պահանջեցին: Հէնց որ սերժանտը լսեց, որ ես գալիս եմ Բելոգորսկայա բերդից, իսկոյն տարաւ ինձ զենեքալի տուն: Գնեալը իւր պարտիզումն էր: Նա զննում էր աշնան ազդեցութեամբ մերկացած խնձորենիները և ծերունի մի

պիտն երեսին ասաց. «Պարոն սլրապորշչիկ, զինուորական խորհրդների մէջ առաջին ձայները սովորաբար տրուում են յօգուտ յարձակողական շարժման այդ է օրինական կարգը: Շարունակենք ձայներ հաւաքելը: Պարոն կոլլեժսկիյ խորհրդական, ասացէք մեզ Ձեր կարծիքը:»

Պիպակեայ բաճկոնով ծերուկը շտապով դատարկեց իւր ընծախառն թէյի երրորդ թասը՝ ու պատասխանեց գեներալին.

— Ես կարծում եմ, Ձերդ գերազանցութիւն, որ ոչ յարձակողական միջոցով պէտք է գործել և ոչ պաշտպանողական:

— Այդ քնչպէս, պարոն կոլլեժսկիյ խորհրդական, բացականչեց զարմացած գեներալը. զինուորական արուեստը ուրիշ միջոցներ չէ ցոյց տալիս. յարձակողական կամ պաշտպանողական դիրքը. .»

— Ձերդ գերազանցութիւն, գործեցէք կաշառատուական միջոցով:

— Հա, հա, հա. Ձեր կարծիքը շատ խելացի է: Կաշառատուական միջոցները զինուորական արուեստով թոյլ տրուում են, և մենք կօգտուենք Ձեր խորհրդով: Այդ դատարկապարտ սրիկայի գլուխը կարելի է... 70, մինչև անգամ... 100 ընկելի գնահատել... գաղտնի գումարից:

— Եւ այն ժամանակ, վրայ բերեց մաքսատան վերատեսուչը, թող ես կիրգիզի ոչխար լինիմ և ոչ կոլլեժսկիյ խորհրդական, եթէ այդ աւագակները ձեռք ու ոտքը կապած չլանձնեն մեզ իւրեանց ատամանին:

— Այդ մասին մենք դեռ էլի կմտածենք ու կխօսենք, պատասխանեց գեներալը: Սակայն այնուամենայնիւ հարկաւոր է պատերազմական միջոցներ էլ ձեռք առնել: Պարոնայք, տուէք ձեր ձայները օրինական կարգով:

Բոլոր կարծիքները դուրս եկան հակառակ իմ յայտնածին: Բոլոր աստիճանաւորները մէջ էին բերում զօրքերի

անյուսալ'ութիւնը, յաջողութեան անհաւաստի լինելը, ըգգուշութեան կարեւորութիւնը և այլ նոյնանման պատճառներ: Բոլորն էլ ենթադրում էին, որ աւելի լաւ է խոհեմութեամբ քարեայ ամուր պարսպի ետև ու թնդանօթների պաշտպանութեան տակ մնալ, քան թէ բաց դաշտի մէջ գէնքի բաղդը փորձել: Վերջապէս, բոլորի կարծիքը լսելուց յետոյ, գեներալը թափ առեց իւր ծխամորճի մոխիրը ու արտասանեց հետևեալ խօսքերը.

«Մեծարգոյ պարոնայք իմ. պէտք է յայտնեմ ձեզ, որ ես իմ կողմից բոլորովին համաձայն եմ պարոն սլրապորշչիկի յայտնած կարծիքին, որովհետև այդ կարծիքը հիմնուած է առողջամիտ զինուորական արուեստի կանոնների վրայ, որոնք յարձակողական շարժումները միշտ նախադասում են պաշտպանողական շարժումներից:»

Այստեղ նա կանգ առաւ ու սկսեց լցնել ծխամորճը: Իմ ինքնասիրութիւնս բարձրացնում էր իւր գլուխը: Խրոխտաբար եի նայում էի աստիճանաւորների վրայ, որոնք անբաւական ու անհանգիստ դէմքերով շրջնջում էին իրար մէջ:

«Բայց, յարգոյ պարոնայք իմ, շաւունակեց գեներալը, բերանից խօրը ոգոցի հետ դուրս թողնելով նաև ծխախոտի թանձր ուրրը. ես չեմ համարձակուում ինձ վրայ առնել մի մեծ պատասխանատուութիւն, երբ խնդիրը՝ Նորին Կայսերական Մեծութեան, իմ Ամենուրմած Թագուհու ինձ յանձնուած գաւառների ապահովութեանն է վերաբերում: Եւ այսպէս՝ ես համաձայնում եմ ձայների մեծամասնութեան վճռի հետ, որ աւելի խելացի ու անվտանգ է քաղաքի մէջ սպասել պաշարման, իսկ թշնամու յարձակումները թնդանօթներով և (եթէ միայն կարելի եղաւ) քաղաքից դուրս գալով յետ մղել:»

Այժմ էլ աստիճանաւորները հեգնորէն ինձ նայեցին: Խորհուրդը ցրուեց: Ես չէի կարողանում չցաւել յարգոյ

գինուորականի թուլութեան վրայ, որ հակառակ իւր սեփական համոզմունքին, վճռեց հետեւ անգէտ ու անփորձ մարդկանց կարծիքներին:

Սոյն նշանաւոր խորհրդից մի քանի օր յետոյ մենք լսեցինք, որ Պուգաչեվը, կատարելով իւր տուած խոստումը, մօտենում է Օրենբուրգին: Քաղաքի պարսպի բարձրութեան վրայից ես տեսնում էի խռովարների զօրքը: Ինչ այնպէս էր թւում, թէ զօրքի թիւը, իմ տեսած վերջին գլուհումից յետոյ, տասնապատկուել էր: Նրա հետ կային նաև թնդանօթներ՝ Պուգաչեվի արգէն տիրապետած բերդերից առնուած: Խորհրդի վճիռը միտ բերելով, ես նախատեսում էի երկարաժամանակեայ բանդարկութիւն Օրենբուրգի պարիսպների մէջ, և քիչ էր մնում լաց լինէի գայլոյթից:

Չեմ ուզում նկարագրել Օրենբուրգի պաշարումը, որ աւելի պատմութեան է վերաբերում, քան թէ ընդանեկան չիշտականագրի: Կարճ կերպով միայն ասեմ, որ սոյն պաշարումը, տեղական վարչութեան անզգուշութեան պատճառով, կորստաբեր եղաւ բնակիչների համար, որոնք ենթարկուեցին սովի ու այլ ամենատեսակ թշուառութիւնների: Հեշտ է երևակայելը, որ Օրենբուրգի մէջ կեանքն անտանելի էր: Ամենքը վհատած սպասում էին իւրեանց վիճակի որոշման, ամենքն էլ տանջւում էին թանկութեան պատճառով, որ չիրաւի սարսափելի էր: Բնակիչներն արդէն ընտելացել էին ռումբերի՝ իւրեանց տան բակերը թռչելուն, մինչև անգամ Պուգաչեվի զրոհումներն արդէն չէին գրաւում ընդհանուր հետաքրքրութիւն: Ես մեռնում էի ձանձրոյթից: Օրերն անցնում էին: Բելոգորսկայա բերդից նամակ չէի ստանում: Բոլոր ճանապարհները կտրուած էին: Մարիա Իվանովնայից անջատ մնալս ինձ անտանելի էր դառնում: Նրա վիճակի անորոշութիւնը տանջում էր ինձ: Միմիակ մխիթարութիւնս ձի նստելն էր: Ի շնորհս

Պուգաչեվի, ես ունէի մի լաւ ձի, որի հետ բաժանում էի աղքատիկ կերակուրս և որի վրայ հեծած գնում էի քաղաքից դուրս, Պուգաչեվի ձիաւորների հետ հրահրուելու (перестреливаться): Այս հրահրոցների մէջ առաւելութիւնը սովորաբար կուշտ, հարբած ու քաջաձի չարագործների կողմն էր: Քաղաքի ուժասպառ ալրուձին չէր կարողանում նոցա դէմ դնել: Երբեմն դաշտ էր դուրս գալիս նաև մեր սովալլուկ հետեակագօրը, բայց խօրանիստ ձիւնը արգելում էր նրան ցրուած ձիաւորների դէմ յաջողութեամբ գործելու: Թնդանօթները իզուր տեղը որոտում էին ամբարտակների բարձրութիւնից, դաշտում նոքա խրւում էին ձեան մէջ և, ձիերի հիւժման պատճառով, հնար չէր լինում նոցա լառաջ տանել: Ահա այս էր մեր պատերազմական գործողութիւնների պատկերը: Ահա թէ, Օրենբուրգի աստիճանաւորների կարծիքով, ինչ կնշանակէր շգուշութիւն ու խոհեմութիւն:

Մի անգամ, երբ մեզ, այնպէս թէ այնպէս, յաջողուեց բաւական բազմաթիւ մի ամբոխ ցրուել ու քշել, ես հասայ յետ մնացած մի կողակի վրայ: Ես արդէն պատրաստուում էի տաճկական սրովս հարուածել նրան, երբ նա լանկարձ գդակը հանեց ու գոչեց. «Բարով, Պետր Անդրեյիչ, ինչպէս է Ձեր առողջութիւնը:»

Ես նայեցի ու մեծ ուրախութեամբ ճանաչեցի մեր ուրեաղնիկին:

— Բարով, Մաքսիմիչ, ասացի ես. վաղձուց է Բելոգորսկայա բերդից դուրս գալը:

— Վաղուց չէ, իմ պարոն Պետր Անդրեյիչ. երեկ այնտեղից վերադարձայ: Նամակ ունիմ Ձեզ վրայ:

— Ո՞ւր է, գոչեցի ես բորբոքուած.

— Մօտս է, պատասխանեց Մաքսիմիչը՝ ձեռքը անութը տանելով: Պալաշային խոստացայ ինչպէս և իցէ հասցնել Ձեզ:

Նա տուէց ինձ ծալած մի թուղթ ու իսկոյն արշա-
ւեց: Ես բացի նամակը ու սարսուելով կարդացի հետեւեալ
տողերը.

«Աստծոյ անհասելի կամքով ես յանկարծ զրկուեցի հօ-
րից և մօրից: Աշխարհիս վրայ չունիմ այլ ևս ոչ ազգա-
կան և ոչ պաշտպան: Դիմում եմ Զեզ գիտնալով, որ Դուք
միշտ բարի էք ցանկացել ինձ և որ Դուք պատրաստ էք ամեն
մարդու օգնելու: Աղաչում եմ Աստծուց, որ այս նամակս մի
կերպով Զեզ հասնի: Մաքսիմիչը խոստացաւ հասցնել Զեզ:
Պալաշան լսել է Մաքսիմիչից, որ նա շատ անգամ հեռուից
տեսնում է Զեզ քաղաքից դուրս յսրձակմունք գործելիս և
որ Դուք բոլորովին չէք պահպանում Զեզ և չէք մտածում
նոյա մասին, որոնք արտասուքն աչքերին Զեզ համար ա-
ղօթք են անում Աստծոյ: Ես երկար ժամանակ հիւանդ
էի, իսկ երբ առողջացայ, Ալեքսէյ Իվանիչը, որ իմ հան-
գուցեալ հօրս տեղ հրամանատար է կարգուած, հայր Գե-
րասիմին, Պուզաչեվի անունով վախեցնելով, ստիպեց յանձ-
նել ինձ իրան: Ես պահապաններէ հսկողութեան տակ ապ-
րում եմ մեր տանը: Ալեքսէյ Իվանիչը ստիպում է ինձ
իրան կնութեան գնալ: Նա ասում է, որ ազատել է իմ
կեանքս, ծածկելով այն խաբէութիւնը, որ գործ էր գրել
Ակուլինա Պանֆիլովնան, չարագործների մօտ ինձ իւր եղ-
բօր աղջիկը անուանելով: Իսկ ինձ համար աւելի հեշտ
կլինէր մեռնել, քան թէ կին դառնալ մի այնպիսի մարդու,
ինչպէս Ալեքսէյ Իվանիչը: Նա ինձ հետ վարւում է մեծ
խստութեամբ և եթէ միտքս չփոխեմ ու չհամաձայնիմ,
սպառնում է ինձ տանել չարագործի բանակը, ասելով որ
իմ գլխիս էլ կգայ այն, ինչ եկաւ Լիզավետա Խարլովնայի
գլխին: Ես էլ խնդրեցի Ալեքսէյ Իվանիչին ինձ ժամանակ
տալ մտածելու: Նա համաձայնեց երեք օր էլ սպասել,
իսկ եթէ երեք օրից յետոյ չամուսնանամ նրա հետ, էլ այնու-
հետեւ ինձ չպիտի խնայէ: Պէտք էր Անդրէյիչ, Դուք էք

մնացել միակ պաշտպանս: Դուք քաշեցէք խղճալուս հա-
մար: Աղաչեցէք գեներալին և բոլոր հրամանատարներին մեզ
շուտով օգնութիւն հասցնելու և ինքներդ էլ եկէք, եթէ
կարող էք: Մնամ Զեր խոնարհ ծառայ և խղճալի որբ՝

Մարիա Միրօնովա:»

Նամակը կարդալուց յետոյ, քիչ էր մնում խելքս թըռ-
ցնէի: Ես իսկոյն դիմեցի քաղաք, անգթաբար խթահարելով
խեղճ ձիուս: Ճանապարհին ի՞նչ միջոցներ ասես, որ չէին
անցնում մտքովս, թշուառ աղջկան ազատելու համար, բայց
ոչ մի հաստատուն միջոց չգտայ: Քաղաք հասնելով, ես
ուղղակի դիմեցի գեներալի տունը և հապճեպ ներս վազե-
ցի նրա սենեակը: Գեներալը սենեակի մէջ յետ ու յառաջ
էր գնում և ծխում էր իւր կաւեայ ծխամոլճը: Ինձ որ
տեսաւ, նա կանգ առաւ: Երևի իմ կերպարանքը զարմա-
ցրեց նրան: Հոգատարութեամբ նա հարցրեց իմ շուտափոյթ
գալու պատճառը:

— Զե՛րդ գերազանցութիւն, ասացի նրան. դիմում
եմ Զեզ որպէս հարազատ հօրս: Ի սէր Աստծոյ, մի մեր-
ժէք խնդիրս, որը իմ ողջ կեանքի երջանկութեան մա-
սին է:

— Ի՞նչ կայ, որդի, հարցրեց զարմացած ծերունին. թէնչ
կարող եմ անել քեզ համար, ասա:

— Զե՛րդ գերազանցութիւն. թոյլ տուէք ինձ վեր-
ցնել զինուորների մի վաշտ և 150 կողակ և գնալ Բե-
լոգօրսկայա բերդից հալածել ապստամբներին:

Գեներալը անթարթ նայում էր ինձ վրայ, երևի են-
թադրելով, որ ես խելագարուել եմ (այդ բանում նա հա-
մարեա չէր էլ սխալուում):

— Այդ թնչպէս: Բելոգօրսկայա բերդից հալածել ապս-
տամբներին, ասաց նա վերջապէս:

— Յաջողութեան մասին ես երաշխաւոր եմ, եռանդազին
պատասխանեցի ես. միայն թոյլ տուէք ինձ գնալ:

— Ո՛չ, երիտասարդ դու, ասաց նա գլուխը շարժելով. այդպիսի մեծ տարածութեան վրայ թշնամին՝ հեշտութեամբ կկարողանայ կտրել կոմմունիկացիան (հաղորդակցութիւն) ռազմական գլխաւոր կենտրոնի հետ և տանել Ձեր վրայ կատարեալ յաղթութիւն: Կտրուած կոմմունիկացիան...

Ես վախեցայ, տեսնելով որ նա յափշտակվում է զինուորական դատողութիւնների մէջ ընկնելով և շտապեցի ընդմիջել նրան:

— Կապիտան Միրոնովի աղջկը ինձ նամակ է գրել. ասացի ես. նա օգնութիւն է խնդրում: Շվաբրինը ստիպում է նրան ամուսնանալ իւր հետ:

— Մէթէ: Օ՛, այդ Շվաբրինը ամենամեծ սրիկայ է, և եթէ ձեռքս ընկնի, կհրամայեմ դատել նրան 24 ժամում և մենք նրան հրացանի կռնենք բերդի թմբի վրայ: Բայց առ այժմ հարկաւոր է համբերութիւն ունենալ:

— Համբերութիւն ունենալ, գլուխս կորցրած գոչեցի ես. իսկ նոյն միջոցին նա կամուսնանայ Մարիա Իվանովնայի հետ:

— Օ՛, վրայ բերեց գէներալը. այդ գեռ մի դժբաղդութիւն չէ. առ այժմ նրա համար աւելի լաւ է Շվաբրինի կինը լինել. նա կարող է այժմ նրան պաշտպանել, իսկ երբ նրան հրացանի բռնենք, այն ժամանակ Մարիա Իվանովնայի համար, Աստծով, փեսացուներ կգտնուին: Սիրուն այրիները կոյս չեն մնալ... այսինքն ես ուզում էի ասել, որ այրի կինը աւելի շուտ կգտնի իւր համար ամուսին, քան այժիկը:

Աւելի շուտ մեռնել կհամաձայնիմ, կատաղած ասացի ես, քան թէ զիջանել նրան Շվաբրինին:

— Պա՛, պա՛, պա՛, ասաց ծերունին: Հիմա հասկանում եմ. դու երեւի սիրահարուած ես Մարիա Իվանովնայի վրայ: Այդ ուրիշ բան է: Խեղճ աղայ: Բայց այնուամենայնիւ էս ոչ մի կերպով չեմ կարող տալ քեզ մի վաշտ զի-

նուոր և 150 կողակ: Այդ մի անխոհեմ արշաւանք կլինէր: Ես չեմ կարող նրա պատասխանատուութիւնը ինձ վրայ առնել:

Ես քաշ ձգեցի գլուխս: Յուսահատութիւնը տիրեց ինձ: Յանկարծ գլխիս մէջ մի միտք ծագեց: Թէ ինչ էր այդ միտքը, ընթերցողը կհմանայ հետեւեալ գլխից, ինչպէս ասում են հին վիպասանները:

XI

Նոյն ժամանակին աւելծը կուշտ էր, թէև ի բնէ կատաղի բարբո՛ւ:
«Ինչու շնորհ բերելը դու իմ անձաւը»
Հարցրեց նա սիրով:

Ա. Ստամբուլով:

Ես թողի գէներալին և շտապեցի իմ բնակարանը: Սավելիչը դիմաւորեց ինձ իւր սովորական յորդորով:

«Արժէ՞ գլուխ դնել այդ արբեցող աւազակների հետ. ազնուականի յարմար բան է դա: Աստուած մի արասցէ, մի վտանգ կպատահի: Ո՛ւր է, թէ տաճկի կամ շվեդացու գէմ գնայիր: Իսկ այժմ, մեղք էլ է անունները տալ:»

Ես կտրեցի նրա խօսքը, հարցնելով թէ ո՞րքան է ունեցած-չունեցած փողս: «Քեզ բաւական կլինի, գոհ գէմքով պատասխանեց նա: Սրիկաները որքան էլ որ ամեն-

ինչ տակն ու վրայ արին, այնուամենայնիւ ես կարողացայ էլի թագցնել:» Այս ասելով, նա գրպանից հանեց երկար մի քսակ արծաթով լի:

— Դէհ, Սափելիչ, ասացի ես նրան. տուր ինձ այժմ գրա կէսը, իսկ մնացածը քեզ մնայ: Ես գնում եմ Բելո-գորսկայա բերդը:

— Տէր իմ, Պետր Անդրեյիչ, դողդոջուն ձայնով ասաց իմ բարի դաստիարակս: Աստծուց վախեցիր. քնչպէս պէտք է այժմ ճանապարհ գնաս, երբ բոլոր անց ու դարձը բռնուած է աւազակներով: Գոնէ ծնողներիդ խղճա, եթէ քեզ չես խղճում: Ո՛ւր ես գնում, ինչու ես գնում: Սպասիր մի քիչ, զօրքերը կգան, կբռնեն սրիկաններին, այն ժամանակ գնա, ուր ուզում ես:

Բայց իմ գիտաւորութիւնն արդէն հաստատապէս որոշուած էր:

— Հիմայ էլ ուշ է դատողութիւններ անել, պատասխանեցի ես ծերունուն: Ես պէտք է գնամ, ես չեմ կարող չգնալ: Մի վշտանար, Սափելիչ, Աստուած ողորմած է, գուցէ էլի տեսնուինք: Տես, որ չնեղուիս ու ժլատութիւն չանես: Քեզ հարկաւոր եղածը գնիր, թէկուզ երեք-պատիկ թանկ լինի: Այդ փողերը ես քեզ եմ ընծայում: Եթէ երեք օրից յետոյ չվերադառնամ...

— Այդ քնչ ես ասում, պարոն, խօսքս կտրեց Սափելիչը: Ես քեզ միայնակ թողնեմ: Այդ դու երազումդ էլ չես տեսնիր: Եթէ դու արդէն վճռել ես գնալ, ես, թէև հետի, կգամ քո ետեւից և քեզ մենակ չեմ թողնիր: Ուզում ես որ առանց քեզ նստեմ այս քարեայ պարսպի ետեւը: Ի՞նչ, միթէ խելքս կորցրել եմ: Ինչպէս կամենաս, պարոն, բայց ես քեզնից չեմ բաժանուիր:

Ես գիտէի, որ Սափելիչի հետ վիճելն իդուր էր, ուստի թոյլ տուի նրան պատրաստուիլ ճանապարհի համար: Կէս ժամից յետոյ ես հեծայ իմ քաջիկ ձին, իսկ Սափելիչը իւր

նիհար ու կաղ ձիուկը, որը, քաղաքի բնակիչներից մէկը այլ ևս կերակրելու միջոց չունենալով, ձրի տուեց նրան: Մենք հասանք քաղաքի դռներին: Պահապանները թոյլ տուին անցնելու և մենք դուրս եկանք Օրենբուրգից:

Մութը տարածուում էր: Իմ ճանապարհը ընկնում էր Բերդսկիյ աւանի մօտով, որ Պուգաչեվի օթեւանն էր: Ուղիղ ճանապարհը ծածկուած—կորած էր ձիւնի տակ, բայց ողջ դաշտավայրում երևում էին ձիու ոտքերի ամեն օր նորոգուող հետքերը: Ես յառաջ էի գնում սրընթաց: Սափելիչը հեռուից հազիւ էր ինձ հետեւում և ըստ առ ըստ գոչում էր. «Կամաց գնա՛, պարոն, ի սէր Աստծոյ, կամաց: Իմ ա. նիծեալ ձիուկս չէ կարողանում գալ քո երկարոտն գիւհահարի հետ: Դեռ ո՛ւր էր, թէ խնջոյքի գնալիս լինէինք, իս՛կ այժմ դու այն տես, որ կայնի բաժին չլինինք: Պե՛տրը Անդրեյիչ... Պետր Անդրեյիչ: Տէր Ամենակարող, մի վտանգ կհանդիպի իշխանազուն պատանուն:»

Շուտով մեր առաջ փայլփլեցին Բերդսկիյ աւանի կրակները: Մենք մօտեցանք քաղաքի բնական ամրութիւնները կազմող փոսերին: Սափելիչը իւր գանգատագին աղաչանքները չընդհատելով, յետ չէր մնում ինձնից: Ես յօյս ունէի բարեյաջող կերպով անցնել աւանի մօտով, երբ մթու-թեան մէջ, ուղիղ իմ դէմ, տեսայ մահակներով զինուորուած հինգ զիւղացիներ: Դռքա Պուգաչեվի օթեւանի նախապահակներն էին: Նոքա ձայն տուին, թէ ովքեր ենք մենք: Պայմանախօսը (пароль) չիմանալով, ես ուզում էի լռութեամբ անցնել, բայց նոքա իսկոյն շրջապատեցին ինձ և նոյանից մէկը բռնեց ձիուս երասանակը: Ես քաշեցի սուրս և հասցրի զիւղացու. գլխին: Գլխարկը փրկեց նորան, բայց նա տատանուեց և ձեռքից բաց թողեց երասանակը: Միւսները շփոթուեցին ու մի կողմ փախան: Սգտուելով այս ըրպէից, ես խթահարեցի ձիւս և արշաւեցի:

Վրայ հասնող գիշերուայ մթութիւնը կարող էր ազա-

ժապաւէնից, ուստիսառն ձգուած հասարակ բտճկոնի վրայով: Բայց յաւիտեան չեմ մոռանալ նրա ընկերին: Նա բարձրահասակ էր, անձեայ ու լայնաթիկունք և ինձ երևեց մօտ 45 տարեկան: Խիտ, կարմրագեղին մօրուքը, մոխրագոյն պսպղուն աչքերը, պնչագուրկ քիթը, ճակատի և այտերի վրայ եղած կարմրագոյն բծերը նրա չեչոտ, լայն երեսին տալիս իէն անպատմելի մի արտայայտութիւն: Հագին ունէր կարմիր շապիկ, կերգեզական խալաթ և կոզակի անգրվարտիք: Առաջինը (ինչպէս իմացայ յետոյ) փախստական կապրալ Բելոբորոգովն էր. երկրորդը Աֆանասի Սօկոլովը (մականուանեալ Խլոպուշա), ոճրագործ մի աքսորական, որ երեք անգամ փախել էր Սիբիրիայի հանքերից: Չնայելով ինձ առանձնապէս յուզող զգացումներին, այն շրջանը, որի մէջ ես այնպէս անսպասելի կերպով ընկայ, սաստիկ զբաղեցնում էր իմ երևակայութեանը: Բայց Պուգաչեվը ուշքս վրաս բերեց իւր հարցով. «Աստ տեսնենք, ինչ գործով դուրս եկար Օրենբուրգից»:

Տարօրինակ մի միտք ծագեց գլխիս մէջ: Ինձ այնպէս թուեց, թէ Նախախնամութիւնը, որ երկրորդ անգամ բերում էր ինձ Պուգաչեվի մօտ, այժմ միջոց է տալիս ինձ դիտաւորութիւնս գլուխ բերելու: Ես վճռեցի օգտուիլ դէպքից և, դեռ լաւ չխորհելով իմ վճռիս վրայ, պատասխանեցի.

— Ես գնում եմ Բելոբորոսկայա բերդը ազատելու մի որբի, որին այնտեղ նեղում են:

Պուգաչեվի աչքերը փայլատակեցին:

— Ո՞վ իմ մարդկանցից համարձակում է նեղել որբին, գոչեց նա: Եօթը գլխանի էլ լինի, իմ ձեռքից չի պրծնիլ: Աստ ինձ, ո՞վ է յանցաւորը:

— Յանցաւորը Շվաբրինն է, պատասխանեցի ես. նա բանդարկութեան մէջ է պահում այն աղջկան, որին հիւանդ գրութեամբ դու տեսար իրիցկինոջ մօտ, և բռնութեամբ

ուզում է սմուսնանալ նրա հետ:

— Ես ցոյց կտամ Շվաբրինին, ահեղաբար ասաց Պուգաչեվը: Նա կիմանալ, թէ ինչ կնշանակէ կամայականութիւն գործ դնել և նեղել իմ ժողովրդին: Ես նրան կախել կտամ:

— Հրաման տուր մի խօսք ասել, խուստ ձայնով ասաց Խլոպուշան: Դու շտապեցիր, Շվաբրինին հրամանատար նշանակելով, այժմ էլ շտապելով, նրան կախել ես ուզում: Դու կողակներին արդէն վերաւորել ես, նոցա պետ նշանակելով մի ազնուական, այժմ էլ մի վախեցնիր ազնուականների. աչքը, հէնց առաջին զրպարտութեան հիման վրայ նոցա մահուան պատժի ենթարկելով:

— Նոցա ոչ խղճով է պէտք և ոչ երես տալ, ասաց կապուտ ժապաւէն կրող ծերունին: Շվաբրինին կախել կարելի է, բայց վառ չէր լինիլ մի կարգին հարցաքննել նաև պարոն սպային, թէ ինչո՞ւ է բարեհաճել այստեղ գալ: Եթէ նա քեզ թագաւոր չէ ճանաչում, էլ հարկ չկար քո մօտ դատ ու դատաստան որոնելու, իսկ եթէ ճանաչում է, ինչո՞ւ մինչև այժմ նստած էր Օրենբուրգում քո ոստիների հետ միասին: Չէք հրամայիլ արդեօք տանել նրան տեսանը և մի քիչ կրակ պատրաստել... Ինձ թւում է, որ նորին ազնուութիւնը զրկուած է մեզ մօտ Օրենբուրգի հրամանատարների կողմից:

Ծերունի չարագործի տրամաբանութիւնը ինձ բուականին համոզեցուցիչ երևեց: Սարսուռ անցաւ ողջ մարմնովս, երբ մտածեցի, թէ ում ձեռքում եմ գտնուում: Պուգաչեվը նկատեց իմ շփոթութիւնը: «Է՛, Զերդ ազնուութիւն, ասաց նա, աչքով անելով. իմ ֆելդմարշալը կարծես իրաւացի է ստում: Դու ինչ ես կարծում:»

Պուգաչեվի ծաղրը վերագարձրեց ինձ իմ արիութիւնը: Ես հանդարտութեամբ պատասխանեցի, որ գտնուում եմ նրա իշխանութեան տակ և նա ազատ է վարուել ինձ

հետ, ինչպէս կամենայ:

— Լաւ, ասաց Պուգաչեվը. այժմ ասա՛, թէ ի՞նչ դուրս
թեան է ձեր քաղաքը:

— Փնռք Աստծոյ, պատասխանեցի ես. ամեն ինչ բարե-
յաջող է:

— Բարեյաջող է, կրկնեց Պուգաչեվը. իսկ ժողովուրդը
կոտորւում է սովից:

Ինքնակոչը ճրմարիտ էր ասում, բայց ես. տուածս երդ-
ման պարտքը կատարելով, սկսեցի հաւատացնել, որ այդ բո-
լորը դատարկ լուրեր են և Օրենբուրգի մէջ շատ կան ա-
մեն տեսակ պաշարեղէններ:

— Տեսնում ես, վրայ բերեց ծերունին, որ նա յայտնի
խաբում է քեզ: Բոլոր փախստականները միաձայն վկայում
են, որ Օրենբուրգում սով է ու ժանտախտ, որ այնտեղ
գէշերով են կերակրւում, դեռ այն էլ փառք է, թէ գըտ-
նուի. իսկ սա հաւատացնում է, թէ ամեն բանի լիութիւն
է: Եթէ դու Շվաբրինին կախել ես ուզում, հէնց նոյն կա-
խաղանից կախ տուր և այս քաջորդուն, որ նախանձի
տեղիք չմնայ:

Անիծեալ ծերունու խօսքերը կարծես ազդեցին Պուգա-
չեվի վրայ: Բարեբաղդաբար Խլոպուշան սկսեց հակաճառել
իւր ընկերին:

— Հերիք է, նստմիջ, ասաց նա ծերունուն. քո խել-
քըդ ու միտքդ հէնց միշտ խեղդելու ու մորթելու վրայ
է: Ախր սրտեղի սկան ես դու: Քիթիցդ բռնեն, հոգիդ կը-
տաս: Մէկ ոտքդ գերեզմանն է, իսկ ուրիշներին մահ էս
նիւթում: Միթէ քիչ մարդու արիւն է ծանրանում քո
խղճի վրայ:

— Դո՛ւ ինչ սուրբ դարձար գլխներիս, վրայ բերեց Բե-
լոբորոգովը. քո այդ խղճահարութիւնը սրտեղից բուսաւ:

— Իհարկէ, ես էլ մեղաւոր եմ, պատասխանեց Խլոպու-
շան. այս ձեռքն էլ (նա սեղմեց իւր ոսկրոտ բռունցքը և

թեւերը քշտելով, բացեց թաւամաղ բազուկը), այս ձեռքն
էլ յանցաւոր է քրիստոնէի արիւն թափելում: Բայց ես
խողխողում էի ոսոխիս՝ և ոչ հիւրիս. արձակ ճանապարհ-
ների վրայ ու մութ անտառում՝ և ոչ թէ տանը, վառա-
րանի մօտ նստած. մահակով ու կացնով՝ և ոչ թէ պառա-
ւական զրպարտանքներով:

Ծերունին երեսը դարձրեց ու «կորտուած պնչեր»
մրմռաց:

— Ի՞նչ ես այդտեղ մրմռում, քաւթան, գոչեց Խլոպու-
շան: Ես քեզ ցոյց կտամ կորտուած պնչեր: Սպասիր, քո
ժամանակն էլ կհասնի, դու էլ ունենիքի հօտը կառնես:
Իսկ առ այժմ զգուշացիր, որ մօրուքդ չփետեմ:

— Պարոն եներալներ, սիգաբար ձայն տուեց Պուգաչե-
վը. թողէք կռիւ: Ցաւ չէ, եթէ Օրենբուրգի բոլոր շները
թափահարէին իւրեանց ոտքերը կախաղանի միջնասեան
տակ. դժբաղդութիւն կլինի, եթէ մեր քերծէները իրար
կրծոտեն: Դէ, հաշտուեցէք:

Խլոպուշան և Բելոբորոգովը ոչ մի խօսք չասացին և
մռայլադէմ իրար նայեցին: Ես տեսայ, որ անհրաժեշտ էր
փոխել խօսակցութիւնը, որ կարող էր ինձ համար շատ
անձեռնտու կերպով վերջանալ, ուստի դառնալով դէպի
Պուգաչեվը՝ ուրախ գէմքով ասացի.

— Ա՛խ, քիչ էր մնում մոռանայի շնորհակալ լինել
քեզնից, ձիու և մուշտակի համար: Եթէ դու չլինէիր, ես
ճանապարհին կառնէի ու քաղաք չէի հասնիլ:

Խորամանկութիւնս յաջողուեց. Պուգաչեվը ուրախացաւ:

— Պարտքը տալով, մեղքը լալով, ասաց նա, աչքերը
քթթելով ու կիսախրելով: Հիմա պատմիր տեսնենք, ի՞նչ
գործ ունիս այն ազդկայ հետ, որին Շվաբրինը նե-
ղում է: Չլինի՞ նա կրակ է դարձել քաջորդուդ սրտին:

— Նա իմ հարսնացուն է, պատասխանեցի ես Պուգա-
չեվին, տեսնելով, որ բանը յաջող է գնում և հարկաւոր

չհամարելով թագցնել նրանից ճշմարտութիւնը:

— Քո հարսնացուն է, բացականչեց Պուգաչեվը: Ինչու առաջ չասացիր: Մենք քեզ կպսակենք ու մի լաւ խնջույք էլ կանենք:

Յետոյ գառնալով Բելոբորոգովին, ասաց. «Լսիր, Ֆելդ-մարշալ, մենք նորին ազնւութեան հետ հին բարեկամներ ենք: Նստենք, ընթրիք անենք. առաւօտը երեկոյից իմաստնազոյն է: Վաղը կտեսնենք ինչ անենք նրան:

Ես ուրախութեամբ կհրաժարուի առաջարկուած պատուից, բայց թի՛նջ արած: Տանուտէր կոզակի երկու նորատի աղջիկները սեղանը ծածկեցին սպիտակ ծածկոցով, բերին հաց, ձկնապուր և մի քանի շիշ գինի ու գարեջուր, և ես երկրորդ անգամ սեղան նստայ Պուգաչեվի և նրա զարհուրելի ընկերների հետ:

Սանձարձակ կերուխումը, որին ես ականալ վկայ եղայ, շարունակուեց մինչև խոր գիշեր: Վերջապէս արբեցութիւնը սկսեց լողթահարել սեղանակիցներին: Պուգաչեվը նստած տեղը նիւհում էր: Նրա ընկերները վեր կացան և ինձ նշան արին թողնել նրան: Ես նոցա հետ միասին դուրս եկայ սենեակից: Խլուղուշայի կարգադրութեամբ պահնորդը ինձ տարաւ ատենախրճիթը, ուր ես գտայ Սավելիչին և ուր փակեցին ինձ նրա հետ միասին: Դաստիարակս այնպէս ապշել էր բոլոր անցած դարձածի վրայ, որ ինձ չառաջարկեց և ոչ մի հարց: Նա պառկեց մթութեան մէջ և երկար ժամանակ հառաչում ու ախ էր քաշում: Վերջապէս քնեց: Ես անձնատուր եղայ մտածութիւնների, որոնք ողջ գիշերը թոյլ չտուին ինձ մի րոպէ անգամ աչքս փակելու:

Առաւօտը եկան, ինձ կանչեցին Պուգաչեվի անունով: Ես գնացի նրա մօտ: Նրա դռների մօտ կանգնած էր թաթարական երեք ձիեր լծած մի սալակ: Ամբոխը խռնում էր փողոցի վրայ: Նախասենեակում հանդիպեցի Պուգաչեվին:

Նա ճանապարհորդական հագուստով էր. մուշտակով ու կիրգիզական գլխարկով: Երեկուայ սեղանակիցները շրջապատել էին նրան հլու հպտակութիւն արտայայտող դէմքերով, որ խիստ հակառակ էր նախընթաց օրը տեսածներին: Պուգաչեվը ուրախ-ուրախ ինձ բարևեց և հրամայեց իւր հետ սալակ նստել: Մենք նստանք:

«Բելոգորսկայա բերդը», ասաց Պուգաչեվը լայնաթիկունք թաթարին, որ լոտնկայս կառավարում էր ձիերին: Սիրտս սկսեց սաստիկ բաբախել: Ձիերը շարժուեցին, զանգակը զընգզնգաց, սալակը յառաջ վազեց արագութեամբ:

— Կանգնիր, կանգնիր, լսուեց ինձ շատ ծանօթ մի ձայն և ես տեսայ մեր հանդէպ վազելով եկող Սավելիչին: Պուգաչեվը հրամայեց կանգ առնել:

— Տէր իմ, Պետր Անդրեյիչ, կանչում էր դաստիարակս. մի թողնիր խեղճ ծերուկիս այս աւագակների մէջ:

— Ան, ծեր քաւթառ, ասաց նրան Պուգաչեվը. կրկին Աստուած մեզ իբար հանդիպեցրեց: Իէ, նստիր կառապանի մօտ:

— Շնորհակալ եմ, թագաւոր, շնորհակալ եմ, տէր իմ, ասում էր Սավելիչը. Աստուած արեւդ պահէ, որ ինձ, ծերուկիս, խղճացիր ու հանգստացիր: Քեզ համար Աստուծոյ անդադար աղօթք պիտ անեմ, իսկ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակի մասին ալսուհետեւ ամենեւին էլ չիշելու չեմ:

Այդ մուշտակի յիշատակութիւնը կարող էր վերջապէս օրինաւոր կերպով զայրացնել Պուգաչեվին: Բարեբաղդաբար ինքնակոչը կամ չլսեց, կամ արհամարանքով վերաբերուեց գէպի այդ անտեղի ակնարկը:

Ձիերը արշաւում էին: Ժողովուրդը փողոցներում կանգ էր առնում ու խոր գլուխ էր տալիս: Պուգաչեվը գլխի թեթեւ շարժումով բարևում էր այս ու այն կողմ: Մի րոպէից յետոյ մենք դուրս եկանք աւանից և սրացանք

հարթ ճանապարհով:

Հեշտ է պատկերացնել, թէ ինչ էի զգում ես նոյն րոպէին: Մի քանի ժամից յետոյ ես պիտի տեսնուէի նրա հետ, որին ինձ համար արդէն կորած էի համարում: Ես պատկերացնում էի ինձ մեր տեսութեան առաջին րոպէն...: Ես մտածում էի նաև այն մարդու մասին, որի ձեռքում գտնուում էր իմ բաղդը և որը, դէպքերի օտարոտի յարակցութեամբ, խորհրդաւոր կերպով կապուած էր ինձ հետ: Ես չիշում էի անմիտ խոստարտութիւնը և արիւնկալ սովորութիւններն այն մարդու, որ ինքն իւր կամքով ուզում էր իմ սիրելուս փրկողը լինել: Պուգաչեվը չգիտէր, որ նա կապիտան Միրօնովի աղջիկն էր: Չարացած Շվաբրինը կարող էր ամեն ինչ յայտնել նրան: Պուգաչեվը մի որևէ անգամ ճանապարհով ևս կարող էր ճշմարտութեանը իրազեկ լինել... Այն ժամանակ քնչ կլինի Մարիա Իվանովնայի դրութիւնը: Այս բաները մտածելիս իմ ողջ մարմինս սարսուռում էր և մազերս բիզ-բիզ կանգնում էին գլխիս վրայ:

Յանկարծ Պուգաչեվը ընդմիջեց իմ խորհրդածութիւնները, հարցնելով.

— Ի՞նչ բանի մասին է բարեհաճում միտք անել Ձեր ազնուութիւնը:

— Ի՞նչպէս միտք չանեմ, պատասխանեցի նրան. ես մի սպայ եմ և ազնուական, դեռ երեկ կռւում էի քո դէմ, իսկ այսօր քեզ հետ մի սալակում նստած ճանապարհորդում եմ, և իմ ողջ կեանքիս երջանկութիւնը քեզնից է կախուած:

— Ուրեմն վախենում ես դու, հարցրեց Պուգաչեվը:

Ես պատասխանեցի, որ մի անգամ արդէն նրանից ներումն ու ազատութիւն ստացած լինելով, ես յոյս ունէի, որ ոչ միայն նա ինձ կխնայէ, այլ և կ'օգնէ:

— Եւ դու չես սխալւում, վկայ է Աստուած, որ չես սխալւում, ասաց ինքնակոչը: Դու տեսար, որ իմ մարդիկ

քեզ վրայ ծուռ էին նայում: Իսկ ծերունին այսօր էլ պընդում էր, որ դու լրտես ես և որ հարկաւոր է քեզ տանջանքի ենթարկել ու կախել: Բայց ես չհամաձայնեցի, աւելացրեց նա, ձայնը ցածրացնելով, որպէս զի Սավելին ու թաթարը չլսեն. էս չհամաձայնեցի, լիշելով քո ինձ տուած մի բաժակ գինին և մուշտակը: Դու տեսնում ես, որ ես այնքան էլ արիւնարբու չեմ, որքան ասում են իմ մասին ձերայինները:

Յիշողութեանս մէջ զարթնեց Բելոգորսկայա բերդի առումը, բայց ես հարկաւոր չհամարեցի հակաճառել նրան և ոչ մի խօսք չպատասխանեցի:

— Ի՞նչ են խօսում իմ մասին Օրենբուրգում, քիչ լուռ մնալուց յետոյ հարցրեց Պուգաչեվը:

— Ի՞նչ պիտի խօսին. ասում են, որ քեզ հետ գլուխ ելնելը դժուար է: Խօսք չունի, լաւ ես անուն տարածել:

Ինքնակոչի դէմքը բաւականութիւն առած ինքնասիրութեան արտայայտութիւն ստացաւ:

— Այո, ուրախ դէմքով ասաց նա: Տեսնուած կա՛յ արդեօք ինձ նման քաջ պատերազմող: Լսել են Օրենբուրգում Իւզեեվի մօտ տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին: Քառասուն եներալներ սպանուեցան, երկու գնդեր գերի բռնուեցան: Ի՞նչ ևս կարծում. կկարողանա՞ր Պրուսիայի թագաւորը ինձ հետ գլուխ ելնել:

Աւազակի պարծենկոտութիւնը շատ զուարճալի թւաց ինձ:

— Դու քնչ ես կարծում, ասացի ես. կկարողանա՞յիր Փրիգորիկոսի հետ գլուխ ելնել:

— Փեօդը Փեօդորովիչի հետ. քնչ ասել կուզէ: Ձեր եներալների հետ խօսելու ելնում եմ, իսկ նոքա նրան շատ անգամ են յաղթել: Մինչև հիմայ իմ գէնքը բաղդաւոր է եղել: Դեռ սպասիր, այդպիսի բաներ կանեմ, երբ կերթամ Մոսկուայի վրայ:

— Միթէ Մոսկուայի վրայ էլ մտադիր ես երթալ:

Ինքնակոչը քիչ մտասուզուեց ու ասաց.

— Աստուած գիտէ, ճանապարհս նեղ է ու կամքս կաշկանդուած: Իմ մարդիկս շատ են սիրում խելք թափել: Նոքա գողեր են: Ես պէտք է շատ զգուշ լինիմ. հէնց առաջին անյաջողութեան դէպքում, իմ գլխի գնով նոքա իւրեանց կաշին կազատեն:

— Տեսնում ես, պատասխանեցի ես. լաւ չէ ինքդ վաղորօք հեռանաս նոցանից և թագուհու գթութեանը ապաւինիս::

Պուգաչեվը ժպտաց դառն ժպիտով:

— Ոչ, պատասխանեց նա. զղջալու ժամանակն անցել է, ինձ այլ ևս ներում չի լինիլ: Կ'շարունակեմ, ինչպէս սկսել եմ: Ո'վ գիտէ, դուցէ և յաջողուի: Միթէ Մոսկուայում չթագաւորէ՞յ Գրիշկա Օտրեպեվը:

— Բայց գիտես, ինչ եղաւ նրա վերջը: Նրան դուրս ձգեցին լուսամուտից, խողխողեցին, այրեցին, աճիւնը լցրին թնդանօթի մէջ ու կրակեցին:

— Լսիր, ասաց Պուգաչեվը մի տեսակ վայրենի ոգևորութեամբ. քեզ մի առակ ասեմ, որ մանկութեանս ժամանակ պատմել է ինձ մի կալմիկ պառաւ: Մի անգամ արծիւը հարցնում է ագռաւին. «Ասա՛ ինձ, ագռաւ-թռչուն, ինչո՞ւ աշխարհում դու ապրում ես 300 տարի, իսկ ես միմիայն 33 տարի:» — «Այն պատճառով, տէր-արծիւ, պատասխանում է նրան ագռաւը, որ դու խմում ես կենդանի արիւն, իսկ ես կերակրում եմ գէշով:» Արծիւն էլ մտածեց. արի՛ փորձենք մենք էլ գէշով կերակրուիլ: Լաւ: Արծիւն ու ագռաւը թռան միասին: Ահա տեսնում են ձիւ մի գէշ, իջնում են ու նստում: Ագռաւը սկսեց կոցելով ուտել ու գովաբանել: Արծիւը մէկ կոցեց, միւս կոցեց, թւերը թափահարեց ու ասաց ագռաւին. «Ոչ, ագռաւ եղբայր, փոխանակ 300 տարի ապրելու ու գէշով

կերակրուելու, լաւ է մի անգամ կուշտ խմել կենդանի արիւն, իսկ այնուհետեւ ինչ կլինի, լինի: Ի՞նչպէս է կալմիկների առակը:

— Առակը իմաստալից է, պատասխանեցի ես. բայց սպանութեամբ ու սոսպատակութեամբ պարապել, իմ կարծիքով, կնշանակէ գէշերով կերակրուիլ:

Պուգաչեվը զարմացած ինձ վրայ նայեց ու ոչինչ չպատասխանեց: Երկուսս էլ լռեցինք, մեր մտածութիւնների մէջ խորասուզուած: Թաթարը սկսեց մի վհատական երգ: Սալվելիչը նիրհում ու օրօրում էր սալլիտի վրայ: Սալվալը սրանում էր ձմերային հարթ ճանապարհով: Յանկարձ Եսիկի թեք ափի վրայ ես տեսայ փոքրիկ մի գիւղ, ցանկալատով ու զանգակատնով, և մի քառորդ ժամից լետոյ մենք մտանք Բելոգորսկայա բերդը:

XII

Ո Ր Բ

Մեր խնձորենին չունի տերեւներ,
Տերեւներ չունի, չունի ճիւղիկներ:
Մեր իշխանուհին չունի ծնողներ,
Ծնողներ չունի, չունի հայր և մայր:
Ոչ որ կայ նրան զուգէ, զարգարէ,
Ոչ որ կայ նրան զգուհ և օրհնէ:

Հարստեաց երգ:

Սալակը կանգ առաւ բերդապետի տան պատշգամբի առաջ: Ժողովուրդը ճանաչելով Պուգաչեւի զանգակի զննդն ու զնոյնը, խմբերով վազում էր մեր ետեւից: Շվաբերինը ինքնակոչին դիմաւորեց պատշգամբի վրայ: Նա հազած էր կողակի հագուստ և մօշուք էր թողել: Դաւաճանը օգնեց Պուգաչեւին սալակից իջնելու, անարգ ու ցած խօսքերով արտայայտելով իւր ուրախութիւնն ու եռանդը: Ինձ որ տեսաւ, շփոթուեց, բայց շուտով ինքն իրան ժողովեց ու ձեռքն ինձ երկարացնելով՝ ասաց. «Դու էլ մերն ես: Վաղուց պէտք էիր այդ արած:» Եւ շուռ տուի երեսս նրանից և ոչինչ չպատասխանեցի:

Սիրտս տրորուեց, երբ մենք մտանք ինձ վաղուց ծանօթ սենեակը, ուր պատի վրայ, որպէս անցեալի դամբանագիր, դեռ կախուած մնացել էր հանգուցեալ բերդապետի

մրցանակագիրը: Պուգաչեւը նստեց այն բազմոցին, որի վրայ, իւր ամուսնու բանդագուշանքներով քնաբերած, նիրհում էր Իվան Կուզմիչը: Շվաբերինը անձամբ օղի տուեց Պուգաչեւին: Պուգաչեւը խմեց մի բաժակ ու ինձ ցոյց տալով, ասաց. «Նորին ազնուութեանն էլ հրամցուր:» Շվաբերինը մօտեցաւ ինձ իւր սկուտեղով, բայց ես երկրորդ անգամ շուռ եկայ նրանից: Նա գլուխը կորցրած էր երևում: Իւր սովորական սրամտութեամբ նա, իհարկէ, հասկացաւ, որ Պուգաչեւը դժգոհ էր նրանից: Նա վախենում էր Պուգաչեւից, իսկ ինձ վրայ նայում էր կասկածանքով: Պուգաչեւը տեղեկացաւ բերդի դրութեան, թշնամու զօրքերի վերաբերութեամբ եղած լուրերի և այլ նման բաների մասին և լանկարծ անսպասելի կերպով հարցրեց.

— Ասա տեսնեմ, եղբայր, այդ քնի աղջիկ է, որ դու բանդարկութեան մէջ ես պահում: Յոյց տուր ինձ այդ աղջիկը:

Շվաբերինը դիակի նման դունաթափուեց:

— Թագաւոր, ասաց նա դողդոջուն ձայնով ... Թագաւոր, նա բանդարկութեան մէջ չէ... նա հիւանդ է. նա պառկած է սենեակում:»

— Տօր ինձ նրա մօտ, ասաց ինքնակոչը, տեղից վեր կենալով:

Մերժելն անհնաբին էր: Շվաբերինը առաջնորդեց Պուգաչեւին դէպի Մարիա Իվանովնայի սենեակը: Ես հետեւեցի նոցա: Շվաբերինը կանգ առաւ սանդուխքի վրայ:

— Թագաւոր, ասաց նա. դուք իշխանութիւն ունիք պահանջել ինձնից, ինչ կամենաք, բայց մի թույլ տաք մի կողմնակի մարդու մօտել իմ կնոջ սենեակը:

Ես դողդոջացի:

— Ուրեմն դու ամուսնացար նրա հետ, ասացի ես Շվաբերինին, պատրաստ լինելով նրան կտոր կտոր անել:

— Հանգիստ, ընդմիջեց ինձ Պուգաչեւը. այդ իմ գործն

է: Իսկ դու, ասաց նա Շվաբրինին գառնալով, խելք մի թափիր ու մի կոտորուիր: Քո կինն է նա, թէ ոչ, ես կտանեմ նրա մօտ նրան, ում ուզենամ: Հետեւեցէք ինձ, Ձերդ ազնուութիւն:

Սենեակի դռան առաջ Շվաբրինը կրկին կանգնեց ու ընդհատ ձայնով ասաց.

— Թագաւոր, նախազգուշացնում եմ Ձեզ, որ նա բռնուած է չարատենդով և երրորդ օրն է, ինչ անդադար զառանցում է:

— Բաց արձ, ասաց Պուգաչեվը:

Շվաբրինը գրպանների մէջ որոնեց որոնեց ու ասաց. որ բանալին իւր հետ չէ վերցրել: Պուգաչեվը ոտքով հրեց դուռը: Փականքը թռաւ, դուռը բացուեց և մենք ներս մտանք:

Ես նայեցի ու սարսափեցի: Յատակի վրայ գունատ ու նիհար, խճճուած մազերով, գեղջկուհու պատառոտած շորերը հագին, նստած էր Մարիա Իվանովնան: Նրա առաջ դրուած էր մի պնակ ջուր և մի պատառ հաց: Ինձ որ տեսաւ, նա սարսուեց ու ճչաց: Թէ թնչ էր իմ գրութիւնն այն ժամանակ, չեմ յիշում:

Պուգաչեվը նայեց Շվաբրինի վրայ ու գառն ժպիտն երեսին՝ ասաց.

— Գեղեցիկ հիւանդանոց ես պահում: Յետոյ մօտենալով Մարիա Իվանովնային, ասաց. «Ասա, սիրելիս, ինչու է պատժել քեզ քո ամուսինը, թնչ է քո լանցանքը:»

— Իմ ամուսինը, կրկնեց Մարիա Իվանովնան. նա իմ ամուսինը չէ: Ես երբէք չիներու չեմ նրա կինը: Ես վճռել եմ աւելի շուտ մեռնել և կմեռնեմ, եթէ ինձ չփրկեն:

Պուգաչեվը ահարկու հայեացքով նայեց Շվաբրինի վրայ:

— Եւ դու համարձակուեցիր խաբէլ ինձ, ասաց նա. գիտես, անպիտան, թէ թնչ բանի ես արժանի:

Շվաբրինը ընկաւ Պուգաչեվի ոտքերը: Նոյն րոպէին

արհամարանքը խեղդեց իմ մէջ բարկութեան ու ատելութեան զգացումները: Գարշելով ես նայում էի ազնուականի վրայ, որ մի փախստական կողակի ոտքերն էր ընկել: Պուգաչեվի սիրտը կակղեց:

— Ներում եմ քեզ այս անգամ, ասաց նա Շվաբրինին. բայց իմացիր, որ առաջին նոր լանցանքիդ հետ, այս էլ ի հաշիւ կառնուի:

Յետոյ նա դարձաւ Մարիա Իվանովնային և քաղցրութեամբ ասաց. «Դուրս եկ, գեղեցիկ աղջիկ, ազատութիւն եմ շնորհում քեզ: Ես թագաւորն եմ:»

Մարիա Իվանովնան արագութեամբ նայեց նրա վրայ և հասկացաւ, որ առաջը կանգնած է իւր ծնողների դահիճը: Երկու ձեռքերով նա փակեց երեսը ու վայր ընկաւ ուշաթափ: Ես վրայ հասայ նրան օգնելու, բայց նոյն րոպէին չափազանց վստահութեամբ ներս մտաւ իմ հին ծանօթ Պալաշան և սկսեց հոգ տանել իւր տիրուհու վրայ: Պուգաչեվը դուրս եկաւ սենեակից և մենք երեքս էլ իջանք հիւրասենեակը:

— Է, Ձերդ ազնուութիւն, ասաց Պուգաչեվը ծիծաղելով. ազատեցինք գեղանի աղջկան: Ի՞նչ ես կարծում, չուղարկեմ տէր-տէրի ետեւեց և չհրամայեմ նրան իւր կնոջ եղբօր-աղջիկը պսակել քեզ հետ: Ես կլինիմ Ձեզ կնքահայր, Շվաբրինը ազապ-պետ, լաւ քէֆ կանենք, կխմենք ու գործերիս կնայենք:

Ինչից որ վախենում էի, այն էլ պատահեց: Պուգաչեվի առաջարկութիւնը լսելով, Շվաբրինը կատաղեց բարկութիւնից:

— Թագաւոր, գոչեց նա մոլեգնաբար. ես սուտ խօսեցի Ձեր առաջ, բայց Գրինեվն էլ խաբում է Ձեզ: Այս աղջիկը այստեղի քահանային ազգական չէ: Նա Իվան Միրօնովի աղջիկն է, որ այստեղի բերդի առման ժամանակ կախուեց:

Պուգաչովը ուղղեց ինձ վրայ իւր հրացայտ աչքերը:

— Այս ինչ կնշանակէ, հարցրեց նա տարակուսած:

— Շվաբրինը քեզ ճշմարիտն ասաց, պատասխանեցի ես հաստատուն ձայնով:

— Դու այդ բանը ինձ չէիր ասել, նկատեց Պուգաչովը, որի երեսը մռայլում էր:

— Ինքդ դատիր, պատասխանեցի ես, կարելի էր քո մարդկանց մօտ լայանել, որ Միրոնովի աղջիկը կենդանի է: Ձէ՞ որ նրան պատառ պատառ կանէին: Ոչինչ բան չէր կարող նրան ազատել:

— Այդ էլ ճշմարիտ է, ծիծաղելով ասաց Պուգաչովը. իմ արբշիւ մարդիկ չէին խնայիլ թշուառ աղջկան: Սանամայր իրիցկինը լաւ արեց, որ խաբեց նոցա:

— Լսիր, շարունակեցի ես՝ նրա բարի տրամադրութիւնը նկատելով. ով ես դու, չգիտեմ և գիտնալ չեմ էլ ուզում, բայց Աստուած գիտէ, որ կեանքս չէի խնայիլ քեզ որպէս վարձատրութիւն այն բանի, որ դու արիր ինձ համար: Միայն մի պահանջիր ինձնից այն, ինչ որ հակառակ է պատուիս և խղճմտանքիս: Դու իմ բարերարն ես: Վերջացրու, ինչպէս սկսեցիր: Թող ինձ այս խեղճ որբի հետ գնանք, ուր որ Աստուած տայ: Իսկ մենք, որտեղ էլ լինիս դու, ինչ էլ պատահի քեզ, ամեն օր Աստծուն աղօթք պիտ անենք քո մեղաւոր հոգուդ փրկութեան համար:

Պուգաչովի դժնեալ հոգին կարծես զգածուեց:

— Թող քո ասածիդ պէս լինի, ասաց նա: Պատժելիս պատժել, ներելիս—ներել. այս է իմ սովորութիւնս: Վերջրու քո գեղեցիկահուն, տա՛ր նրան ուր կամենաս և թող Աստուած ձեզ սէր տայ ու միաբանութիւն:

Ապա նա դարձաւ Շվաբրինին և հրամայեց իրան ենթակալ բոլոր բերդերի ու փակուղիների (застава) համար տնցադիր տալ ինձ: Շվաբրինը հողի հետ հաւասարած,

քարացածի նման կանգնել մնացել էր: Պուգաչովը գնաց բերդը աչքէ անցնելու: Շվաբրինը ուղեկցում էր նրան, իսկ ես ճանապարհի պատրաստութիւն տեսնելու պատրուակով մնացի: Ես վազեցի Մարիա Իվանովնայի սենեակը: Դռները կողպած էին: Թակեցի:

— Այդ ո՞վ է, հարցրեց Պալաշան:

Ես տուի իմ անունս: Դռների ետեւից հնչեց Մարիա Իվանովնայի սիրունիկ ձայնը. «Ապասեցէք, Պետր Անդրեյիչ, ես շորերս եմ փոխում: Գնացէք Ակուլինա Պանֆիլովնայի մօտ, ես իսկոյն կգամ այնտեղ:»

Ես հնազանդուեցի և գնացի հայր Գերասիմի տունը: Նա էլ, իրիցկինն էլ դուրս վազեցին իմ հանդէպ: Սավելիչը արդէն նոցա նախապէս հաղորդել էր իմ գալը:

— Բարով եկաք, Պետր Անդրեյիչ, ասում էր իրիցկինը. Աստուած կրկին տեսութեան արժանացրեց: Ի՞նչպէս էք: Մենք ամեն օր լիշում էինք Ձեզ: Իսկ իմ սիրունիկ Մարիա Իվանովնան ինչե՞ր չքաշեց առանց Ձեզ... Բայց մի ասացէք, ա՛յ որդի, այդ թնչպէս էք Պուգաչովի հետ այդպէս բարեկամացել: Ի՞նչպէս որ նա Ձեր էլ աղունը չ'աղաց: Ե՛հ, շնորհակալութիւն չարագործին գոնէ դրա համար:

— Հերիք է, ա՛յ պառաւ, կտրեց հայր Գերասիմը. ամեն գիտցածը չեն դուրս տալ: Ոչ գոյ փրկութիւն ի շատախօսութեան: Իմ սիրելի Պետր Անդրեյիչ, խնդրում եմ ներս համեցէք: Վաղուց, վաղուց է չենք տեսնուել:

Իրիցկինը սկսեց մեծարել ինձ այն ամենով, ինչ որ Աստուած տուել էր, և միևնույն ժամանակ խօսում էր անդադրիլ: Նա պատմեց, թէ ինչպէս Շվաբրինը ստիպել էր նոցա՝ իրան տալ Մարիա Իվանովնային, ինչպէս Մարիա Իվանովնան լալիս է եղել և չէ ուզեցել բաժանուիլ նոցանից, ինչպէս նոքա մշտական յարաբերութիւն են ունեցել Պալաշայի միջնորդութեամբ (մի կրակ աղջիկ, որ ուրեագնիկին էլ խաղաց-

նում է իւր ձեռքի մէջ), ինչպէս նա խորհուրդ է տուել Մարիա Իվանովնային գրել ինձ և այլն .. Ես էլ համառօտ պատմեցի իմ գլխից անցածը: Տէրտէրն ու իրիցկինը խաչակնքուեցին, երբ լսեցին, որ Պուգաչեվը գիտէ նոցա խաբէութիւնը: «Սուրբ խաչի զօրութիւնը մեզ հետ լինի, ասում էր Ակուլինա Պանֆիլովնան. Տէր Աստուած, դու այս փորձանքից էլ սպասես: Ապրիս, Ալեքսէյ Իվանիչ. տեսար դու մարդը:» Հէնց նոյն րոպէին դուռը բացուեց և ներս մտաւ Մարիա Իվանովնան, որի գունատ դէմքի վրայ խաղում էր ժպիտը: Նա վաղ էր ձգել իւր զեղջկական հագուստը և հագել էր առաջուկային նման պարզ և սիրունիկ: Ես բռնեցի նրա ձեռքը և երկար ժամանակ չէի կարողանում մի խօսք անգամ արտասանել: Զգացմունքներիս յորդութիւնից մենք երկուսս էլ լուել էինք: Մեր տանուտէրերը զգացին, որ մենք նրանց կարօտութիւն չունենք և թողին մեզ: Մենք մնացինք միայնակ, և ամեն ինչ մոռացանք: Մենք խօսում և չէինք կշտանում խօսելուց: Մարիա Իվանովնան պատմեց ինձ այն բոլորը, ինչ որ պատահել էր նրան բերդի առման օրից սկսած. նկարագրեց իւր սարսափալից դրութիւնը, բոլոր այն տանջանքները, որոնց ենթարկել էր նրան վատշուէր Շվաբրինը: Մենք լիշուում էինք նաև անցեալ երջանիկ ժամանակը... Երկուսս էլ լալիս էինք... Վերջապէս ես սկսեցի բացատրել նրան իմ ենթադրեալ գիտաւորութիւնները: Նրան անկարելի էր մնալ Պուգաչեվին ենթարկուած ու Շվաբրինի կառավարութեան տակ գտնուած բերդում: Օրենբուրգ գնալու մասին մտածել չէր կարելի, որովհետև նա ենթարկուած էր պաշարուած քաղաքի ամեն թշուառութիւններին: Ես նրան առաջարկեցի գնալ գիւղ, իմ ծնողների մօտ: Սկիզբը նա տատամսում էր. հօրս արդէն լայտնի անբարեհաճութիւնը վախեցնում էր նրան: Ես նրան հանգստացրի: Ես գիտէի, որ հայրս իրան բաղդաւոր, նաև պարտական կհամարէ իւր

տունն ընդունելու հայրենիքի համար մեռած մի արժանաւոր զինուորի աղջկան: «Սիրելի Մարիա Իվանովնա, ասացի ես վերջապէս. ես քեզ համարում եմ իմ կինս: Հրաշալի հանգամանքներ մեզ կապեցին անքակտելի կապերով: Աշխարհում էլ ոչինչ չէ կարող բաժանել մեզ միմեանցից:» Մարիա Իվանովնան լսեց ինձ պարզօրէն, առանց խորահնար պատճառաբանութիւնների, առանց շինծու ամօթխածութեան: Նա զգում էր, որ իւր բաղդը կապուած էր իմ բաղդի հետ: Բայց նա կրկին կրկնեց, որ միմիայն իմ ծնողների համաձայնութեամբ կամուսնանայ ինձ հետ: Ես այդ մասին նրան չէի էլ հակաճառում: Մենք ջերմաջերմ ու անկեղծ սրտով համբուրուեցինք և այգալիսով մեր մէջ ամեն ինչ վճռուեց:

Մի ժամից յետոյ ուրեաղնիկը բերեց ինձ իմ անցագիրը՝ Պուգաչեվի մարդակներով ստորագրուած, և ինձ կանչեց նրա մօտ: Պուգաչեվը արդէն պատրաստուել էր ճանապարհ ընկնելու: Չեմ կարող արտայայտել, թէ ինչ էի զգում, երբ բաժանում էի այս ահարկու մարդուց, որ չարագործ ու անգութ էր ամենքի, բայց ոչ ինձ համար: Ինչո՞ւ չլայտնեմ ճշմարտութիւնը. նոյն րոպէին համակրութեան մի ուժգին զգացում ձգում էր ինձ դէպի նրան: Ես սրտով ցանկանում էի կորզել նրան այն ոճրագործների շրջանից, որոնց նա առաջնորդում էր, և ազատել նրա գլուխը, քանի դեռ ժամանակ կար: Շվաբրինը և մեր շուրջը խռնուող ժողովուրդը արգելք եղան ինձ լայտնելու նրան այն, ինչով որ լցուած էր սիրտս:

Մենք բարեկամաբար բաժանուեցինք: Ամբոխի մէջ Ակուլինա Պանֆիլովնային տեսնելով, Պուգաչեվը մատը շարժեց նրա վրայ և խորհրդաւոր կերպով աչքը քթթեց: Յետոյ նստեց սալակը, հրամայեց Բերդա գնալ և երբ ձիերը լաւաջ կաղացին, նա մի անգամ էլ սալակից դուրս նայեց և գոչեց ինձ, «Մնաք բարով, Զերդ ազնուութիւն, գուցէ

երբ և իցէ կրկին տեսնուինք:»

Իրաւ, մենք տեսնուեցինք, բայց ի՞նչ հանգամանք-
ներում:

Պուգաչեվը գնաց: Ես երկար ժամանակ նայում էի գէ-
պի սպիտակ դաշտավայրը, որի վրայով սրանում էր նրա
սալակը: Ժողովուրդը ցրուեց: Շվաբները անյայտացաւ: Ես
դարձաւ քահանայի տունը: Մեր դուրս դալու համար ամեն
բան պատրաստ էր: Ես չէի ուզում ալ ևս լետանալ: Մեր
բոլոր իրերը դարսուած էին բերդապետի հին սալի մէջ:
Կառապանները մի ընկալեալ լծեցին ձիերը: Մարիա Իվա-
նովնան գնաց վերջին մնաս բարովն ասելու եկեղեցու ե-
տեւը թաղուած իւր ծնողների գերեզմաններին: Ես ուզում
էի ուղեկցել նրան, բայց նա խնդրեց իրան մենակ թողնել:
Մի քանի ընկալեց լետու նա վերադարձաւ, լռիկ արցունք-
ներ թափելով: Սալակը պատրաստ էր: Հայր Գերասիմը և
իւր կիներ դուրս եկան պատշգամբի վրայ: Սալի մէջ նըս-
տանք երեքով: Մարիա Իվանովնան Պալաշայի հետ և ես:
Սովետիչը բարձրացաւ սալիտի վրայ: «Գնաս բարով, Մա-
րիա Իվանովնա, իմ հոգեակս. գնաք բարով, Պետր Անդ-
րեյիչ, իմ աչքիս լոյս, ասում էր բարի իրեցկինը: Բարի
ճանապարհ, Աստուած ձեզ բաղդաւոր անէ:»

Մենք ճանապարհ ընկանք: Բերդապետի տան լուսամու-
տում կանգնած էր Շվաբները: Նրա գէմքը արտայայտում
էր մաւալ ոխակալութիւն: Ես չէի ուզում ոչնչացած թըշ-
նամու առաջ պարծենալ իմ յաղթանակով, ուստի աչքերս
դարձրի ուրիշ կողմ:

Վերջապէս մենք դուրս եկանք բերդի դռներից և առ
միշտ թողինք Բելոգորսկայա բերդը:

XIII

ՉԵՐՐԵԿԸԼՈՒՄԻՆ

Մի բարկանաք, պարոն. պաշտօնեց ստիպուած,
ես պարտաւոր եմ հէնց խնայն և եթ-

Ձեզ բանդ ուղարկել:

— Համեցէք, պարոն, բայց ես յոյս ունիմ,

Որ թոյլ կտաք ինձ գործը նախապէս

Ձեզ բացատրել:

Կնէսթըն:

Այսպէս անսպասելի կերպով միանալով այն սիրելի աղ-
ջկալ հետ, որի համար դեռ առաւօտեան այնպիսի տան-
ջալից անհանգստութիւն էի կրում, ես ինքս ինձ չէի հա-
ւատում և կարծում էի, թէ բոլոր ինձ պատահած դէպ-
քերը մի սնոտի երազ էր: Մարիա Իվանովնան մտախոհ
նայում էր երբեմն ինձ, երբեմն ճանապարհին, և ըստ ե-
րևոյթին դեռ չէր կարողացել ուշք ու միտքը հաւաքել:
Մենք լուռ էինք: Մեր սրտերը չափից դուրս լողնել էին:
Երկու ժամից լետու անդգալի կերպով հասանք մօտակայ
բերդը, որ նոյնպէս գտնուում էր Պուգաչեվի իշխանու-
թեան տակ: Այստեղ մենք փոխեցինք ձիերը: Ձիերի արա-
դապէս լծելը և Պուգաչեվից բերդապետ նշանակուած մօ-
րուքաւոր կողակի փութալի ծառայակատարութիւնը ինձ
համոզեցին, որ, ի շնորհս մեր կառապանի շատախօսու-

թեան, այստեղ ինձ ընդունում էին որպէս նոյն ժամանակի պալատական գորեղ անձն:

Մենք շարունակեցինք լառաջ գնալ: Մթնում էր: Մենք մօտենում էինք մի փոքրիկ քաղաքի, որտեղ, մօրուքաւոր բերդապետի ասելով, գտնուում էր ինքնակոչին միանալու գնացող մի ուժեղ զօրախումբ: Քաղաքի մօտ մեզ կանգնեցրին պահնորդները: «Ո՞վ է գալիս», հարցրին նորա: Մեր սալլորդը բարձրաձայն պատասխանեց. «Թագաւորի քաւորը, իւր տիկինի հետ»: Յանկարծ հուսարներին մի խումբ շրջապատեց մեզ, սարսափելի հայույանքներ թափելով: «Ի՞նչու արի, սատանի՜ քաւոր, ասաց ինձ պետախ (уцати) վախճիստը: Սպասիր, տաք բաղանիք կընդունես դու քո տիրուհուն հետ:»

Ես դուրս եկալ սալլաից և պահանջեցի, որ ինձ տանեն իւրեանց գլխաւորի մօտ: Սպալ լինելս տեսնելով՝ զինուորները դադարեցին հայույելուց: Վախճիստը տարաւ ինձ մայեօրի մօտ: Սովելիչը չէր հեռանում ինձնից, և ինքն իրան ասում էր. «Ա՛յ քեզ թագաւորի քաւոր: Կրակից բոցն ընկանք... Տէր Աստուած, ինչով կվերջանայ այս ամենը:» Սալլակը քալլ առ քալլ գալիս էր մեր ետեւից:

Հինգ ըոպէից յետոյ մենք հասանք պայծառ լուսաւորուած մի տնակ: Վախճիստը թողեց ինձ պահապանի հսկութեան տակ և գնաց իմ մասին զեկուցանելու: Նա իսկոյն վերադարձաւ և յայտնեց, որ նորին բարձր ազնուութիւնը ժամանակ չունի ինձ ընդունելու, այլ հրամայեց ինձ բանդ տանել, իսկ տիրուհուն բերել իւր մօտ:

— Ի՞նչ կնշանակէ այդ, կատաղած գոչեցի ես. խելագարուել է ինչ է նա:

— Չգիտեմ, Ձերդ ազնուութիւն, պատասխանեց վախճիստը. միայն նորին բարձր ազնուութիւնը հրամայեց Ձեր ազնուութեան բանդ տանել և նորին ազնուութեան տիրուհուն տանել իւր բարձր ազնուութեան մօտ, Ձերդ ազ-

նուութիւն:

Ես վազեցի դէպի պատշգամբը: Պահակները ինձ չարգելեցին և ես ուղիղ ներս վազեցի մի սենեակ, որտեղ վեց հուսար սպաներ «բանկ» էին խաղում: Մայեօրը բաժանում էր խաղաթղթերը: Ո՛րքան մեծ եղաւ իմ զարմանքը, երբ ես, նրան նայելով ճանաչեցի Օրենբուրգի պանդոկում ինձ տանող Իվանի Իվանիչ Ջուրինին:

— Մթթէ կարելի բան է, գոչեցի ես. Իվան Իվանիչ, այդ դ՞ու ես:

— Պա՛, պա՛, պա՛, Պետր Անդրեյիչ, այս թնչպէս է պատահել, որտեղից: Բարով, եղբայր, բարով: Ձեռ ուզում մի թուղթ վերցնել:

— Ենորհակալ եմ, աւելի լաւ է հրամայիր ինձ մի բնակարան տալ:

— Բնակարանն ինչե՞ր է պէտք, կաց ինձ մօտ:

— Չեմ կարող, մենակ չեմ:

— Ի՞նչ անենք, ընկերիդ էլ այստեղ բեր:

— Հետինս ընկեր չէ, այլ մի... օրիորդ:

— Օրիորդ: Այդ որտեղ ես ճանկել: Ե՛հ, եղբայր:

Սոյն խօսքերն արտասանելիս Ջուրինը այնպէս արտայայտիչ կերպով սուլեց, որ բոլորը քրքուացին, իսկ ես շփոթուեցի:

— Դէ՛հ, շարունակեց Ջուրինը. թող այդպէս լինի, քեզ բնակարան կտանք: Բայց ափսոս... Մի լաւ ուրախութիւն կանէինք առաջուայ նման: Է՛յ, տղայ, այս ինչո՞ւ չեն բերում Պուգաչեւի քաւորկնոջը: Չլինի՞ նա յամառում է: Ասացէք, որ չվախենայ, որ պարոնը գեղեցիկ մարդ է, ոչինչ չի անիլ, ու վզին էլ մի լաւ հասցրէք:

— Ի՞նչ ես խօսում, ասացի ես Ջուրինին. թնչ Պուգաչեւի քաւորկին: Նա հանգուցեալ կապիտան Միրօնովի աղջիկն է: Ես նրան գերութիւնից ազատեցի և այժմ տանում եմ մեր գիւղը, որտեղ և կթողնեմ նրան:

— Ի՞նչպէս, այդ քո մասին էին նոր ինձ զեկուցանում:
Տէր Աստուած, այս թնչ կնշանակէ:

— Յետոյ ամեն բան կպատմեմ: Իսկ այժմ, ի սէր
Աստծոյ, հանգստացրու խեղճ աղջկան, որին քո հուսար-
ները վախեցրին:

Զուրինը իսկոյն հարկաւոր կարգադրութիւններն արաւ:
Նա ինքը դուրս եկաւ փողոց ակամայ թիւրիմացութեան
համար Մարիա Իվանովնայից ներողութիւն խնդրելու և
վախմիտորին հրամայեց տանել նրան քաղաքի ամենալաւ
բնակարանը: Ես մնացի նրա մօտ գիշերելու:

Մենք ընթրեցինք և երբ միայն երկուսս մնացինք, ես
պատմեցի նրան իմ արկածները: Զուրինը լսում էր ինձ
մեծ հետաքրքրութեամբ: Երբ վերջացրի, նա գլուխը
թօթուեց ու ասաց. «Այդ ամենը լաւ, եղբայր, միայն մի բան
լաւ չէ. ո՞ր սատանան գրգեց քեզ ամուսնանալ: Ես, մի
ազնիւ սպայ, չեմ ուզում քեզ խաբել. հաւատա՞ դու ինձ,
որ ամուսնութիւնը մի յիմարութիւն է: Ախր քո թնչ
բանն է կնոջ ետեից քաշ գալ և երեսներին հետ գլուխ
ցաւեցնել: Արի ինձ լսիր. բաժանուիր կապիտանի աղջկա-
նից: Սիմբիրսկի ճանապարհը ես մաքրել եմ խռովարարնե-
րից ու ապահովեցրել: Հէնց վաղը նրան միայնակ ուղար-
կիր քո ծնողների մօտ, իսկ դու կաց իմ գօրախմբի մէջ:
Օրենքուրդ վերադառնալու պէտք չունիս: Ելի կընկնես
խռովարարների ձեռքը և հազիւ թէ կրկին պրծնիս: Այդ-
պիսով սիրային ցնորքը կանցնի ու ամեն բան կարգի կ'ընկ-
նի:»

Թէև ես ո՛չ բոլորովին համաձայն էի նրա հետ, բայց
զգում էի, որ ես պարտաւոր էի ներկայ գտնուիլ կայսրու-
հու գօրքի մէջ: Ես վճռեցի հետևել Զուրինի խորհրդին,
այն է, Մարիա Իվանովնային գիւղ ուղարկել և մնալ գօ-
րախմբի մէջ:

Սավելիչը եկաւ ինձ հանուեցնելու: Ես նրան յայտնե-

ցի, որ հետևեալ օրը պատրաստ լինի Մարիա Իվանովնայի
հետ ճանապարհ ընկնելու: Նա քիչ յամառել սկսեց: «Ի՞նչ
ես ասում, պարոն, ինչպէս թողնեմ քեզ: Ո՞վ պէտք է
քեզ վրայ հոգ տանի: Ի՞նչ կասեն ծնողներդ:»

Դաստիարակիս յամառութիւնը գիտնալով, ես միտքս
դրի փայփայանքով ու անկեղծութեամբ նրան համոզել:

— Բարեկամդ իմ, Արիստ Սավելիչ, ասացի նրան. մի
մերժիր խնդիրս. դրանով դու ինձ բարերար եղած կլինիս:
Ծառայի նեղութիւն ես չեմ քաշիլ, բայց ես հանգիստ չեմ
լինիլ, եթէ Մարիա Իվանովնան առանց քեզ ճանապարհ
գնայ: Նրան ծառայելով, դու ինձ ծառայած կլինիս, որով-
հետև հաստատապէս վճռել եմ, հէնց որ հանգամանք-
ները թոյլ տան, ամուսնանալ նրա հետ:

Սավելիչը աննկարագրելի զարմանքով ձեռքերն իրար
խփեց:

— Ամուսնանալ, կրկնեց նա. երեսան ամուսնանալ է
ուզում: Իսկ թնչ կասէ հայրդ, հապա մայրդ թնչ կասէ:

— Կհամաձայնի՞ն, երևի կհամաձայնի՞ն, երբ ճանաչեն
Մարիա Իվանովնային, պատասխանեցի ես: Ես քո օգնու-
թեան վրայ էլ յոյս ունիմ. հայրս ու մայրս քեզ հաւա-
տում են. դու մեզ բարեխօս-միջնորդ կլինիս, այնպէս չէ:

Ծերունին զգացուեց:

— Օ՛խ, իմ սիրելի Պետր Անդրեյիչ, պատասխանեց
նա. թէև քիչ վաղ ես միտդ դրել ամուսնանալ, բայց Մարիա
Իվանովնան այնպիսի բարի աղջիկ է, որ դէպքից չ'օգտուի-
լը մեղք է: Թող քո ասածդ լինի: Կ'ուղեկցեմ նրան, Աստ-
ծոյ հրեշտակին, և ամենախոնարհաբար կյայտնեմ քո ծնող-
ներին, որ այդպիսի աղջկան օժիտ էլ հարկաւոր չէ:

Ես շնորհակալ եղալ Սավելիչից և քնելու պառկեցի:
Զուրինի հետ մի սենեակում: Տաքացած ու յուզուած լինե-
լով, ես սկսեցի տւելորդ շատախօսութիւն: Սկզբում Զու-
րինը սիրով խօսակցում էր ինձ հետ, բայց կամաց կամաց

նրա խօսքերը ընդհատ ու անկապ էին դառնում: Վերջապէս, որպէս պատասխան իմ տուած ինչ որ հարցին, նա ֆրսֆսաց ու խրմփաց: Ես լռեցի և շուտով հետևեցի նրա օրինակին:

Միւս օր առաւօտեան ես գնացի Մարիա Իվանովնայի մօտ և յայտնեցի նրան իմ մտադրութիւնները: Նա նրանց խելացի համարեց և իսկոյն համաձայնուեց ինձ հետ: Զուրինի զօրախումբը հէնց նոյն օրը պէտք է դուրս գար քաղաքից: Դանդաղելու կարիք չկար: Ես հէնց ալ գժամանակ բաժանուեցի Մարիա Իվանովնայից, նրան Սովետիչին յանձնելով և մի նամակ ևս տուի նրան իմ ծնողների վրայ: Մարիա Իվանովնան լացեց: «Մնաք բարով, Պետր Անդրեւիչ, հանգաբո ձայնով ասաց նա. կտեսնուի՞նք կրկին, թէ ոչ, Աստուած գիտէ. բայց յաւիտեան չեմ մոռանալ Զեզ և մինչև գերեզման իջնելս միայն դու կմնաս սրտիս մէջ:» Ես չկարողացայ ոչինչ պատասխանել: Մարդիկ շրջապատել էին մեզ: Ես չուզեցի նոցա առաջ անձնատուր լինել ինձ ալէկոծող զգացմունքներին: Վերջապէս նա գնաց: Տխուր ու լռակեաց ես վերադարձայ Զուրինի մօտ: Նա ուզում էր ինձ ուրախացնել, ես մտածում էի ցրել մտքերս: Այն օրը մենք անցրինք աղմկայույզ ու մոլեգին և երեկոյեան դուրս եկանք քաղաքից:

Փետրուարի վերջերն էր: Պատերազմական կարգադրութիւնների իրադրոժումը գժուարացնող ձմեռային եղանակը անցնում էր և մեր 'գեներալները պատրաստուած էին միահամուռ գործողութեան: Պուզաչեվը դեռ բանակած էր էր Օրենբուրգի մօտ: Նոյն ժամանակ նրա շուրջը զօրախմբերը միանում էին և ամեն կողմերից մօտենում էին չարագործի բանակին:

Խռովայույզ գիւղերը, մեր զօրքերին տեսնելով, հնազանդուած էին, աւազակների հրոսակները ամեն տեղ փախչում էին մեզնից և ամեն ինչ խոտանում էր բարեխաղով

ու շուտափոյթ վաղձան:

Շուտով իշխան Գալիցինը, Տատիշչեվ բերդի մօտ, ջարդեց Պուզաչեվին, ցրուեց նրա ամբոխը, ազատեց Օրենբուրգը և թուում էր, թէ վերջին ու վճռական հարուած հասցրեց ապստամբութեան: Նոյն ժամանակ Զուրինը ուղարկուեց բաշկիրների մի հրոսակի գէմ, որը ցիր ու ցան եղաւ, նախ քան մեր նրան տեսնելը: Գարունը վրայ հասաւ և փակեց մեզ մի թաթարական գիւղում: Գետակները հեղեղուեցին և ճանապարհները անանցանելի դարձան: Մեր անգործութեան մէջ մի իմարուում էինք մի մտքով միայն, որ աւազակների ու վայրենիների հետ մեր վարած տաղտկալի ու չնչին պատերազմը շուտով կվերջանայ:

Բայց Պուզաչեվը բռնուած չէր: Նա փախաւ Սիբիրիայի գործարանները, այնտեղ նոր հրոսակներ ժողովեց և կրկին սկսեց իւր չարագործութիւնները: Կրկին լուրեր տարածուեցին նրա յաջողութիւնների և Սիբիրիայի բերդերի աւերման մասին:

Շուտով՝ Ղազանի առման և ինքնակոչի Մոսկուայի վրայ արշաւելու լուրը խռովեց զօրքերի հրամանատարներին, որ անփոյթ նիրհում էին, անգոտնելի խռովարարի թուլութեան վրայ լուս գնելով: Զուրինը հրաման ստացաւ անցնել Ղուզան և շտապել Սիմբիրսկ, որտեղ արդէն բռնկուած էր հրդէհի բոցը: Այն միտքը, որ գուցէ ինձ կ'աջողուի գնալ մեր գիւղը, գրկել ծնողներս և տեսնուիլ Մարիա Իվանովնայի հետ, ոգևորում էր ինձ: Ես երեխայի նման թռչկոտում ու Զուրինին գրկախառնելով կրկնում էի. «Սիմբիրսկ, Սիմբիրսկ:» Զուրինը հառաչում և ուսերը շարժելով ասում էր.

— Զէ, բո բանը բուրդ է. կամուսնանաս, գուր տեղը կկորչես:

Մենք մօտենում էինք Ղուզայի ափերին: Մեր զօրախումբը հասաւ ***գիւղը և այնտեղ մնաց գիշերելու:

նականը սկիզբը բաւական կոպիտ կերպով ընդունեց ինձ, բայց իմ առաջնորդը նրան կամացուկ մի քան խօսք ասաց և նրա խստութիւնը իսկոյն փութալի ծառայականատարութեան փոխուեց: Մի րոպէից սալակը պատրաստ էր: Ես նստայ նրա մէջ և հրամայեցի գնալ մեր գիւղը:

Ես սրանում էի մեծ պողոտայով, քնի մէջ ընկղմուած գիւղերի մօտից անցնելով: Ես վախենում էի մի բանից, թէ մի գուցէ ճանապարհին արդելուիմ: Եթէ Վոլգայի վրայի գիշերային հանդիպումս ապացուցանում էր խռովարարների ներկայութիւնը այդ կողմերում, նա ապացոյց էր նաև զօրեղ ընդգրկմադրութեան կառավարութեան կողմից: Յամենայն դէպս ես գրաւանումս ունէի Պուգաչովի տուած անցագիրը և գնդապետ Զուրինի հրամանագիրը: Բայց ինձ ոչ ոք չպատահեց և առաւօտեան դէմ ես տեսայ գետը և եղևնի պուրակը, որի ետև գտնւում էր մեր գիւղը: Սալորդը մտրակեց ձիերին և մի քառորդ ժամից յետոյ ես մտայ ***գիւղը: Մեր տունը գտնւում էր գիւղի միւս ծայրում: Զիերը սրնթաց յառաջ էին վազում: Յանկարծ փողոցի մէջ տեղում սալորդը սկսեց նոցա սանձահարել:

— Ի՞նչ կայ, հարցրի ես անհամբերութեամբ:

— Փակուղի է, պարոն, ասաց սալորդը, գոռաւորութեամբ կանգնեցնելով ամենհացած ձիերին:

Յիրաւի, ես տեսայ փողոցի լայնութեամբ երկարացրած մի գերան և մի պահնորդ՝ մահակը ձեռքին: Պահնորդ գիւղացին մօտեցաւ ինձ, հանեց գլխակը և ուզեց իմ անցագիրը:

— Այս թնչ կնշանակէ, հարցրի ես նրան. ինչի՞ համար է և այստեղ այս գերանը, թնչ պահպանութիւն ես անում դու այստեղ:

— Մենք, իմ պարոն, ապստամբութիւն ենք անում, պատասխանեց նա քերուելով:

Իսկ որտեղ են ձեր պարոնները, նուազող սրտով հարցրի ես:

— Մեր պարոնները, կրկնեց գիւղացին մեր պարոնները ցորենի ամբարի մէջ են:

— Ի՞նչպէս թէ ամբարի մէջ:

— Հրամել ես, գրագիր Անդրիւսան նոցա կալանավորել է և ուզում է տանել հայր-թագաւորի մօտ:

— Աստուած իմ. յետ տար գերանը, տխմար, թնչ ես բերանդ բաց արել:

Պահնորդը դանդաղում էր կատարել հրամանս: Ես դուրս թռայ սալից, մի լաւ կպցրի ականջին (ներողութիւն) և ինքս յետ քաշեցի գերանը: Գիւղացիս անմիտ տարակուսանքով նայում էր ինձ վրայ: Ես կրկին սալ նըստայ և հրամայեցի քշել գէպի մեր տունը: Հացի շտեմարանը գտնւում էր սրահում: Փակուած դռների առաջ, մահակները ձեռքերին, կանգնել էին երկու գիւղացիներ: Սալակը կանգնեց ուղիղ նոցա առաջ: Ես դուրս թռայ և յարձակուեցի նոցա վրայ: «Բաց արէք դուռը», ասացի ես նոցա: Երևի իմ տեսքը սարսափելի էր. գոնէ երկուսն էլ մահակները ձգեցին ու փախան: Ես փորձեցի փականքը պոկել կամ կոտրել, բայց դռները կաղնեայ էին, իսկ ահագին փականքը անխորտակելի: Նոյն րոպէին ծառայախրճիթից դուրս եկաւ մի երիտասարդ գիւղացի և գոռոգ կերպարանքով հարցրեց, թէ ինչպէս եմ համարձակուած անկարգութիւններ անել:

— Ո՛ւր է գրագիր Անդրիւշկան, բղաւեցի ես. կանչել նրան ինձ մօտ:

— Ես ինքս եմ Անդրեյ Աֆանասովիչը և ոչ Անդրիւշկան. պատասխանեց նա, գոռոգաբար ձեռքերը կողքերին դնելով. թնչ ես ուզում:

Պատասխանի տեղ, ես բռնեցի նրա օձիքից և քաշ տալով շտեմարանի մօտ, հրամայեցի բանալ դուռը:

Գրագիրը սկիզբը յամառում էր, բայց օրհնեալ ծեծը նրա վրայ էլ ազդեց: Նա հանեց բանալին ու դուռը բացեց: Ես ներս վազեցի և առաստաղի վրայ արած մի նեղ անցքից թափանցող աղօտ լուսով լուսաւորուած մթին անկիւնում տեսայ հօրս և մօրս: Նոցա ձեռքերը կապկապուած էին և ոտքերը ամրացուած էին կռճերի մէջ: Ես վազեցի գրկախառնեցի նոցա և չկարողացայ ոչ մի խօսք արտասանել: Երկուսն էլ նայում էին ինձ վրայ մեծ զարմանքով. զինուորական կեանքիս երեք տարիները այնպէս էին փոխել ինձ, որ նոքա չկարողացան ճանաչել ինձ:

Յանկարծ ես լսեցի մի սիրելի, ծանօթ ձայն. «Պետոր Անդրեյիչ, այդ Դոնք էք:» Ես յետ նայեցի և միւս անկիւնում, նոյնպէս կապկապուած, տեսայ Մարիա Իվանովնային: Ես մնացի սառած: Հայրս նայում էր ինձ վրայ լուռութեամբ, չհամարձակուելով հաւատալ ինքն իրան: Ուրախութիւնը փայլում էր նրա երեսին: «Բարով, բարով, Պիտրուշա, ինձ իւր կրծքին սեղմելով ասում էր նա. փառք Աստծոյ, վերջապէս եկար:» Մայրս մի հառաչանք արձակեց և լաց եղաւ: «Պետրուշա, իմ սիրասուն, թնչպէս եկար այստեղ: Ողջ առողջ ես:»

Ես շտապեցի սրովս կտրատել նոցա կաշկանդող պարանոցների հանգուցները և դուրս բերել նոցա բանդից: Բայց դռան մօտենալով, ես տեսայ, որ նա կրկին փակուած է:

— Անդրիւշկա, բայց արա, գոչեցի ես:

— Ի՞նչպէս չէ, դռան ետեւից պատասխանեց գրագիրը դեռ սպասիւր, քեզ ցոյց կտանք, թէ թնչ կնշանակէ անկարգութիւններ անել և թագաւորի աստիճանաւորներին օձիքներից քաշ տալ:

Ես սկսեցի գննել շտեմարանը, որոնելով դուրս գալու մի միջոց: «Նեղութիւն մի քաշիր, ասաց հայրս. ես այն տանուտէրերից չեմ, որ իմ շտեմարանները գաղտագողի ծակերով մտնել ու ելնել կարելի լինի:» Մայրս, որ մի րո-

պէ ուրախացել էր իմ գալուս վրայ, նորից յուսահատութեան մէջ ընկաւ, տեսնելով, որ ես էլ պիտի մասնակից լինիմ մեր բոլոր ընտանիքի կորստեան: Բայց ես նոցա և Մարիա Իվանովնայի հետ աւելի հանգիստ էի: Հետո ունէի մի սուր և երկու ատրճանակ. ես դեռ կարող էի դիմադրել պաշարման: Զուրինը պէտք է որ երեկոյեան հասնէր ու ազատէր մեզ: Ես այս ամենը հաղորդեցի ծնողներին և կարողացայ մօրս և Մարիա Իվանովնային հանգստացնել: Նոքա բոլորովին անձնատուր եղան տեսակցութեան ուրախութիւններին և մի քանի ժամեր խնդալի կերպով անցան փոխադարձ գգուանքների ու անընդհատ խօսակցութիւնների մէջ:

— Նու, Պետոր, ասաց ինձ հայրս. բաւական ստահակութիւններ արիր և ես լաւ բարկացած էի քեզ վրայ: Բայց անցեալը լիջելու կարիք չկայ: Յոյս ունիմ, որ այժմ ուղղուել ու զելուել ես: Գիտեմ, որ դու ծառայել ես որպէս մի ազնիւ սպայ: Ապրիս, միւլթարեցիր ծերունուս: Եթէ այստեղից ազատուելովս էլ քեզ պարտական լինիմ, այն ժամանակ կեանքը ինձ կրկնապատիկ հաճելի կլինի:

Ես, արտասուալից աչքերով, համբուրում էի նրա ձեռքը և նայում էի Մարիա Իվանովնային, որը այնքան էր ուրախացել իմ ներկայութեամբ, որ բոլորովին երջանիկ ու հանգիստ էր երևում:

Կէսօրին մօտ մենք լսեցինք անսովոր աղմուկ ու աղաղակներ: «Այս թնչ բան է, ասաց հայրս. չլինի՞ քո զնգապետը եկաւ-հասաւ:» — «Անկարելի է, պատասխանեցի ես. նա երեկոյից առաջ այստեղ չի լինի:» Աղմուկը սաստկանում էր, շփոթայոյզ կերպով թմբկահարում էին: Սրահում արշաւում էին ձիաւոր մարդիկ: Նոյն րոպէին պատի մէջ բացած նեղ ճեղքուածքից երևեց Սավելիչի սպիտակահեր գլուխը և խեղճ դաստիարակս ցաւագին ձայնով արտասանեց. «Անդրեյ Պետրովիչ, ողորմած տէր իմ, Պետոր

Անդրեյիչ, Մարիա Իվանովնա, բանը վատ է գնում. չարագործները գիւղ մտան: Եւ գիտեա, Պետր Անդրեյիչ, ով է նոցա բերել. Շվարբինը, Ալեքսէյ Իվանիչը, գրողը տանի նրան:»

Այդ ատելի անունը լսելով, Մարիա Իվանովնան ձեռքերն իրար խփեց և մնաց անշարժ: «Լսիր, ասացի ես Սովեթին. մի որ և է մարդ ուղարկիր գետանցը, հոստոների գնդին ընդ յառաջ, և հրամայիր իմաց տալ գնդապետին մեր վտանգաւոր դրութեան մասին:»

— Բայց ում ուղարկեմ, պարոն, բոլոր երեստները ապստամբած են, բոլոր ձիերը խլուած: Վայմէ, ահա արգէն սրահում են: Դէպի շտեմարանն են դիմում:

Այս ժամանակ գրսից մի քանի ձայներ լսուեցին: Ես մօրս ու Մարիա Իվանովնային նշան տուի անկիւնը հեռանալ, մերկացրի սուրս և պատնի վեր կանգնեցի դռան մօտ: Հայրս վեր առաւ ատրճանակները, երկուսի էլ շնիկները բարձրացրեց և կանգնեց ինձ մօտ: Փականքը դղրդաց, դուռը բացուեց և երևեց գրագրի գլուխը: Ես սրով խփեցի նրա գլխին: Նա ընկաւ և իւր մարմնով խափանեց անցքը: Մեզ պաշարող ամբոխը անէծք թափելով փախաւ: Ես շէմքի վրայից հեռացրի վերաւորումս և դուռը փակեցի:

Սրահը լի էր գինուդուած մարդկանցով: Նոցա մէջ էս ճանաչեցի Շվարբինին: «Մի փախենաք, ասացի ես մօրս և Մարիա Իվանովնային. գեռ յոյս կայ: Իսկ Դուք, հայր իմ, այլ ևս մի արձակէք: Պահէնք վերջին փամփուշտը:»

Մայրս լռելեայն աղօթում էր Աստծուն: Մարիա Իվանովնան, նրա մօտ կանգնած, հրեշտակային հանդարտութեամբ սպասում էր իւր բաղդի որոշման: Դրսից լսում էին սպառնալիքներ, հայտնաք, ու անէծքներ: Ես կանգնած էի իմ տեղս, պատրաստ խոզխոզելու առաջին յանդուգն մարդուն: Յանկարձ չարագործները լռեցին: Ես լսեցի Շվար-

բինի ձայնը, որ, անունս տալով, կանչում էր ինձ:

— Այստեղ եմ, թնչ ես ուզում:

— Անձնատուր եղիր, Գրինեվ, դիմագրել անկարելի է: Քո ծերունիներին խղճա: Յամառութեամբ քեզ չես ազատիլ: Ինչպէս և իցէ ձեռք կձգեմ ձեզ:

— Ապա փորձիր, գաւաճան:

— Ոչ ինքս վրայ կմտնեմ և ոչ իմ մարդկանց կփչացնեմ, այլ կհրամայեմ շտեմարանը կրակ տալ, այն ժամանակ տեսնենք ինչ պիտի անես, Բելոգորսկու Դօն-Քիշոս: Հիմալ ճաշելու ժամանակ է: Առ այժմ նստիր ու, քանի պարապ ես, մտածիր: Յկրկին տեսութիւն: Մարիա Իվանովնա, Զեզնից ներողութիւն չեմ խնդրում. հաւանական է, որ այդ մթութեան մէջ Զեր ասպետի հետ տաղտուկութիւն չգգաք:

Շվարբինը, շտեմարանի մօտ պահակներ թողնելով, հեռացաւ: Մենք լուռ էինք: Մեզանից իւրաքանչիւրը խորհում էր ինքն իրան, չհամարձակուելով իւր մտքերը յայտնել ուրիշին: Ես ինձ ու ինձ երեւակայում էի այն ամենը, ինչ որ կարող էր նիւթել չարացած Շվարբինը: Իմ մասին էս համարեա չէի էլ հոգում: Խոստովանեմ արգեօք. ծնողներիս դրութիւնն էլ այնքան չէր սարսափեցնում ինձ, որքան Մարիա Իվանովնայի վիճակը: Ես գիտէի, որ գիւղացիներն ու ծառաները պաշտելու չափ սիրում էին մօրս: Հայրս էլ, չնայած իւր խստապահանջ բնավորութեան, նոյնպէս սիրուած էր, որովհետեւ արգարախոհ էր և գիտէր իւր իշխանութեան տակ գանուած մարդկանց իսկական կարիքները: Նոցա խռովութիւնը մի մոլորութիւն էր, րուպեական մի արբեցութիւն, և ոչ նոցա զայրույթի արտայայտութիւն: Ուրեմն հաւանական էր, որ ծնողներիս ձեռք չտային: Բայց Մարիա Իվանովնան: Ինչպիսի վիճակ էր պատրաստում նրա համար անխիղճ ու անբարոյական Շվարբինը: Ես չէի կարողանում կանգ առնել այս մտքերի վրայ և

պատրաստում էի աւելի շուտ սպանել Մարիա Իվանովնային, քան երկրորդ անգամ տեսնել նրան անգուլթ թըշնամու ձեռքում:

Անցաւ էլի մօտ մի ժամ: Գիւղի մէջ հնչում էին հարբեցողների երգերը: Մեր պահակները նախանձում էին նոցա և զայրացած մեր վրայ, հայտնում և տանջանքների ու մահուան սպառնալիքներով վախեցնում էին մեզ: Մենք սպասում էինք Շվաբրինի սպառնալիքների հետեւանքին: Վերջապէս սրահում մեծ իրարանցում սկսուեց և մենք կրկին լսեցինք Շվաբրինի ձայնը:

— Է, լաւ մտածեցիք. անձնատուր լինում էք ինձ կամաւորապէս:

Ոչ ոք չպատասխանեց:

Քիչ էլ սպասելուց յետոյ, Շվաբրինը հրամայեց յարդբերել: Մի քանի ըոպէից յետոյ կրակը բռնկեց և լուսաւորեց միջին շտեմարանը: Ծուխը շէմքի տակ եղած ճեղքերից սկսեց ներս լցուիլ:

Այն ժամանակ Մարիա Իվանովնան մօտեցաւ ինձ և ձեռքս բռնելով, հանդարտութեամբ ասաց. «Բուական է, Պետր Անդրեյիչ, ինձ համար կորստի մի մատնէք թէ Զեզ և թէ Զեր ծնողներին: Շվաբրինը ինձ կ'լսէ: Դուրս թողէք ինձ:»

— Երբէք, գոչեցի ես զայրացած. գիտէք, թէ ինչ է սպասում Զեզ:

— Աւելի շուտ կ'մեռնիմ, պատասխանեց նա հանդարտութեամբ, քան թէ կենթարկուիմ որ և է անպատուութեան: Բայց թերեւս ես փրկեմ քեզ, իմ ազատչին, և այն ընտանիքը, որ այնպիսի մեծահոգութեամբ խնամեց խղճալի որբիս: Մնաք բարով, Անդրեյ Պետրովիչ: Մնաք բարով՝ Աւգոտիա Վասիլեվնա: Դուք ինձ համար աւելի քան բարերար եղաք: Օրհնեցէք ինձ: Մնաք բարով և Դուք, Պետր Անդրեյիչ, հաւատացած եղէք որ .. որ ես...» Նա

լացեց և երեսը ծածկեց ձեռքերով: Ես խելագարուածի նման էի: Մայրս լալիս էր:

— Հերիք է դատարկ խօսիս, Մարիա Իվանովնա, ասաց հայրս. ո՞վ կ'թողնի քեզ միայնակ գնալ աւաղակների մօտ: Կոյ ախտեղ ու լռիր: Թէ մեռնելու ենք, մեռնինք միասին: Լսիր էլի թնչ են ասում այնտեղ:

— Անձնատուր լինում էք թէ ոչ, գոչում էր Շվաբրինը: Տեսնում էք, հինգ ըոպէից յետոյ ձեզ կ'որոնվեն:

— Անձնատուր չենք լինում, չարագործ դու, պինդ ձայնով պատասխանեց հայրս: Նրա խորշոմներով պատած առուցք երեսը զարմանալի կերպով կենդանութիւն էր ստացել: Սպիտակած յօնքերի տակից պսպղում էին աչքերը: Դառնալով դէպի ինձ, նա ասաց. «Այժմ ժամանակն է:»

Նա բացեց դռները: Կրակը ներս սողաց և բռնկեց չոր մամուռով ճեղքերը լցուած գերանները: Հայրս արձակեց ատրճանակը, անցաւ բոցավառ շէմքից և գոչեց. «Յաւաք, հետևեցէք ինձ:» Ես բռնեցի մօրս ու Մարիա Իվանովնայի ձեռքերը և դուրս տարայ նոցա բաց օդի մէջ: Շէմքի մօտ, հօրս զառամեալ ձեռքով գնդակահար, ընկած էր Շվաբրինը: Աւաղակների խումբը, որ մեր անսպասելի կերպով դուրս գալու ժամանակ փախել էր, իսկոյն սիրտ առաւ և սկսեց շրջապատել մեզ: Ես կարողացայ դեռ էլի մի քանի հարուածներ հասցնել, բայց յաջողակ ձգուած մի աղիւս դիպաւ ուղիղ կրծքիս: Ես վայր ընկայ և մի ըոպէ ուշաթափ եղայ: Ինձ շրջապատեցին ու զինաթափ արին: Երբ ուշքի եկայ, տեսայ Շվաբրինին՝ արիւնոտ խոտի վրայ նստած և նրա առաջ մեր ընտանիքը:

Ինձ պահում էն թւերս բռնած: Գիւղացիների, կողակների ու բաշկիրների մի ամբոխ շրջապատում էր մեզ: Շվաբրինը չափազանց գունատուած էր: Նա մի ձեռքով սեղմում էր վիրաւոր կողքը: Նրա գէմքը տանջանք ու ուսեղմում էր վիրաւոր կողքը: Նրա կամաց բարձրացրեց խակալութիւն էր արտայայտում: Նա կամաց բարձրացրեց

գլուխը, նայեց ինձ վրայ և թույլ ու անորոշ ձայնով ասաց: «Կախել գրան... և բոլորին... բացի աղջկանից...»

Ամբոխը իսկույն շրջապատեց մեզ և քաշ տուեց դռների մօտ: Բայց յանկարծ նոքա թողին մեզ ու սկսեցին փախչել: ձիու վրայ նստած, դռներից ներս էր մտնում Զուրինը և նրա ետեւից, մերկացրած սրերը ձեռքերին, մի մի ամբողջ էսկադրոն:

Խռովարարները փախան զանազան կողմեր: Հուսարները նոցա հալածում էին, կոտորում ու գերի էին բռնում: Զուրինը վայր ցատկեց ձիուց, բարեւեց հօրս և մօրս ու պինդ սեղմեց իմ ձեռքս: «Լաւ ժամանակին հասայ, ասաց նա մեզ: Ա՜, ահա և քո նշանածը:» Մարիա Խվանովնան կարմրեց մինչև ականջները: Հայրս մօտեցաւ Զուրինին և հանդարտ, բայց զգածուած դէմքով շնորհակալ եղաւ նրանից: Մայրս գրկախառնում էր նրան, փրկիչ հրեշտակ անուանելով:

— Ենորհ արեք գալ մեզ մօտ, ասաց հայրս և տարաւ նրան մեր տուն:

Շվաբրինի մօտից անցնելիս, Զուրինը կանգ առաւ:

— Ո՞վ է սա, հարցրեց նա, վերաւորին նայելով:

— Սա հրոսակի պարագլուխն է, ասաց հայրս մի թեթեւ գոռոզութեամբ, որը ցոյց էր տալիս նրա հին զինուոր լինելը: Աստուած օգնեց իմ ձեռքին պատժել երիտասարդ չարագործին և վրիժառու լինել իմ որդու արեան:

— Սա Շվաբրինն է, ասացի ես Զուրինին:

— Շվաբրինը. շատ ուրախ եմ: Հուսարներ, տարեք սրան և ասացէք բժշկին, որ վերքը կապէ և սրան պահպանէ ինչպէս իւր աչքի լոյսը: Շվաբրինին անպատճառ պէտք է ներկայացնել Ղազանի գաղտնի մասնաժողովին: Նա գլխաւոր ոճրագործներից մէկն է և նրա ցուցումները պէտք է որ շատ կարեւոր լինին:

Շվաբրինը մի թույլ հայացք ձգեց: Նրա դէմքը, բացի

Ֆիզիքական ցաւից, ուրիշ ոչինչ չէր արտայայտում: Հուսարները թիկնոցի վրայ դրած տարան նրան:

Մենք մտանք սենեակները: Յուզեալ սրտով ես նայում էի չորս կողմս, լիշելով իմ մանկութեան օրերը: Տան մէջ ոչինչ չէր փոխուել, ամեն ինչ իւր նախկին տեղումն էր: Շվաբրինը չէր թույլ տուել կողոպտել մեր տունը, նոյն իսկ իւր անկման մէջ պահելով մի ակամայ զգուանք դէպի անպատիւ շահամոլութիւնը:

Ծառաները հաւաքուեցին նախասենեակը: Նոքա չէին մասնակցել խռովութեան և անկեղծ սրտով ուրախ էին մեր ազատուելուն: Սովելիչը ցնծում էր: Պէտք է գիտնալ, որ աւագակների յարձակումից լաւաշացած իրարանցումի ժամանակ նա վազել է ախոռը, որտեղ կանգնած է եղել Շվաբրինի ձին, թամբել է նրան, կամացուկ դուրս է բերել և խառնաշփոթից օգտուելով, աննկատելի արշաւել է դէպի գետանցը: Նա գօրագնդին հանգիպել է Վոլգայի ալս ավի վրայ հանգստանալիս: Զուրինը նրանից մեր վտանգաւոր դրութիւն մասին տեղեկանալով, հրամայել է ձի նստել և հրամանատրել է. «Յառաջ, լաւաշ արշաւատայր», և փառք Աստծոյ, ժամանակին հասաւ:

Զուրինը պնդում էր, որ գրագրի գլուխը մի քանի ժամ դրուի ցցի վրայ, օգետան մօտ:

Հուսարները հետամտից վերադարձան մի քանի մարդ գերի բռնած: Նոցա փակեցին հէնց այն շտեմարանում, որի մէջ մենք կրեցինք արժանայիշատակ պաշարումը: Մեզ ոչինչ չէր կրեցինք արժանայիշատակ պաշարումը: Մեզ ոչինչ չէր կրեցինք արժանայիշատակ պաշարումը: Մեզ ոչինչ չէր կրեցինք արժանայիշատակ պաշարումը: Մեզ ոչինչ չէր կրեցինք արժանայիշատակ պաշարումը:

Երեկոյեան մենք ժողովուեցինք հիւրասենեակում ինքնուրուի շուրջը, անցեալ վտանգի մասին ուրախ ուրախ խօսակցելով: Մարիա Խվանովնան թէյ էր լցնում: Ես նրա

տայ նրա մօտ և բացառացես նրանով էի զբաղուած։ Թուում էր ինձ, թէ ծնողներս յօժարամիտ նայում էին մեր յարաբերութիւնների քնքոյշ բնաւորութեան վրայ։ Մինչեւ այժմ էլ այդ երեկոն կենդանի է իմ լիշողութեան մէջ։ Ես երջանիկ, կատարելապէս երջանիկ էի... Շատ այդպիսի բո-
պէսներ կան մարդկային թշուառ կեանքի մէջ...

Միւս օրը հօրս իմաց տուին, որ գիւղացիները եկել են ներումն խնդրելու։ Հայրս դուրս եկաւ պատշգամբը։ Գիւղացիները նրան տեսնելու պէս չօքեցին։

— Է՛, ի՞նչ էք ասում, լիմարներ, ասաց նա. ինչո՞ւ էիք խռովութիւն բարձրացնում։

— Մեղաւոր ենք, ողորմած տէր մեր, միաբերան պա-
տապասխանեցին նոքա։

— Հը, մեղաւոր ենք։ Անկարգութիւն կանեն ու լետոյ իրանք էլ ուրախ չեն իւրեանց արածին։ Ներում եմ ձեզ այն ուրախութեան առիթով, որ Աստուած արժանացրեց ինձ իմ որդի Պետր Սնդրեյիչի տեսութեան։ Դէ, լաւ. զրդ-
ջացող գլուխը սուրն էլ չի կտրիլ։

— Մեղաւոր ենք, իհարկէ մեղաւոր ենք։

— Աստուած պարզ եղանակ է տուել։ Ժամանակ էր խոտը հնձելու, իսկ դուք, լիմարագլուխներ, ի՞նչ արիք ամ-
բողջ երեք օր։ Գիւղապետ, բոլորին էլ, առանց բացառու-
թեան խոտքաղի ուղարկիր, և տես, չէկ անիծուած, շուտով բոլոր խոտը գէգերի դարսուած լինի։ Կօրէք, գնա-
ցէք։

Գիւղացիները գլուխ տուին և գնացին իւրեանց տի-
րոջ գործերը կատարելու, որպէս թէ ոչինչ էլ չէր պա-
տահել։

Շվաբրինի վերքը մահացու չէր։ Նրան պահակներով ուղարկեցին Ղազան։ Ես տեսայ լուսամուտից, թէ ինչպէս տեղաւորեցին նրան սալի մէջ։ Մեր հայեացքները իրար հանդիպեցին։ Նա կախ ձգեց գլուխը, իսկ ես շտապով հե-

ռացայ լուսամուտից. ես վախենում էի թշնամու ստորաց-
ման ու անբաղդութեան ժամին իմ յաղթանակով պար-
ծենցող երեւիլ։

Զուրիներ պէտք է շարունակէր լաւաջ երթալ։ Զնայե-
լով մեր ընտանիքի մէջ էլի մի քանի օր մնալու ցանկու-
թեանս, ես վճռեցի հետեւել նրան։ Զանապարհ դուրս
գալուս նախընթաց օրը ես գնացի ծնողներս մօտ, այն
ժամանակուայ սովորութեան համաձայն խորը գլուխ տուի,
և խնդրեցի նոցա օրհնութիւնն ու համաձայնութիւնը Մա-
րիա Բվանովնայի հետ ամուսնանալուս համար։ Ծերունի-
ները ինձ ոտի կանգնեցրին և ուրախութեան արցունքներ
թափելով, յայտնեցին իւրեանց համաձայնութիւնը։ Ես բե-
ղել է իմ գրութեան մէջ, նա առանց դրոն էլ կհասկանայ։
Ով չէ եղել, ես կարող եմ միայն խղճալ նրա վրայ և խոր-
հուրդ տալ, քանի դեռ ժամանակը չէ անցել, սիրահա-
րուիլ և ծնողների օրհնութիւնն ստանալ։

Միւս օրը զօրագունքը պատրաստուեց դուրս գալու։
Զուրիներ մնաւ բարով ասաց մեր ընտանիքին։ Մենք բո-
լորս էլ հաւատացած էինք, որ պատերազմական գործո-
ղութիւնները շուտով կդադարին։ Ես յոյս ունէի մի ամսից
յետոյ ամուսին լինել։ Գնաս բարով ասելիս Մարիա Բվա-
նան բոլորի առաջ ինձ համբուրեց։ Ես նստայ սալակը։
Սովելիչը կրկին եկաւ ինձ հետ։ Զօրագունքը դուրս եկաւ։
Երկար ժամանակ ես նայում էի մեր գիւղական տան վրայ,
որին կրկին թողնում հեռանում էի։ Տխրագին մի նախա-
զգացում վրդովում էր ինձ։ Կարծես ականջիս շրջնում էին,
որ դեռ ո՛չ բոլոր դժբաղդութիւնները անցել են ինձ հա-
մար։ Սիրտս մի նօր փոթորկի նախազգացում ունէր։

Հարկաւոր չեմ համարում նկարագրել մեր արշաւանքը
և Պուգաչեւի հետ վարած պատերազմի վերջը։ Մենք անց-

նում էինք Պուգաչեվի քարուքանդ արած գիւղերով և խեղճ բնակիչներից ակամայ վերցնում էինք այն, ինչ որ թողել էին աւազակները:

Ժողովուրդը չգիտէր, ում հնազանդուէր: Կառավարչութիւնը ամեն տեղ դադարած էր: Կալուածատէրերը թագնւում էին անտառներում: Աւազակների հրոսակները ամեն կողմ ոճիրներ էին գործում: Առանձին զօրախմբերի հրամանատարները, որոնք ուղարկուած էին այդ ժամանակ արդէն գէպի հաշտարխան փախչող Պուգաչեվի ետեւից, ինքնիշխան պատժում էին թէ մեղաւորներին և թէ անմեղներին: Սարսափելի էր այդ բոլոր կողմերի դրութիւնը, ուր կատաղի կերպով տարածւում էր հրդէհը: Աստուած մի արասցէ տեսնել ռուսական խռովութիւն, անմիտ ու անագորոյն: Նոքա, որոնք խորհում են մեզնում անհնարին յեղաշրջումներ նիւթել, կամ երիտասարդ են և չեն ճանաչում մեր ժողովրդին, կամ խստասիրտ մարդիկ են, իւրեանց գլխից անցած և ուրիշների կեանքի հետ խաղ անող:

Պուգաչեվը փախչում էր, հալածուած Իվան Իվանիչ Միխեյլսոնից: Շուտով մենք լսեցինք նրա կատարեալ պարտութեան մասին: Վերջապէս Զուրիկն լուր ստացաւ ինքնակոչի բռնուելու մասին և հրամայն իւր արշաւանքը դադարեցնելու: Պատերազմը վերջացած էր: Վերջապէս ես կկարողանայի գնալ իմ ծնողներին մօտ: Նոցա գրկախառնելու և Մարիա Իվանովնային (որի մասին ոչ մի լուր չունէի) տեսնելուս միտքը բերկրութեամբ ոգևորում էր ինձ: Ուրախութիւնից ես թռչկոտում էի երեխայի նման: Զուրիկն ծիծաղում և ուսերը շարժելով ասում էր. «Ձէ, քո բանը բուրդ է. կամուսնանաս, գուր տեղը կկորչիս»:

Մինչդեռ՝ օտարոտի մի զգացում թունաւորում էր իմ ուրախութիւնը: Ես մտածում էի այնքան անմեղ զոհերի արիւնով շաղախուած չարագործի և նրան սպասող սար-

սափելի պատժի մասին, և այս միտքը ինձ լուգում, անհանգստացնում էր: «Էմելիա, Էմելիա, ցաւելով մտածում էի ես. ինչու դու սուլինի բաժին չեղար, կամ ինչու մանրագունքը չյօշոտեց քեզ. առաւել լաւ մահ դու գտնել չէիր կարող:» Ինչ կհրամայէք. Պուգաչեվի մասին մտածելիս, անմիջապէս իմ մէջ զարթնում էր նրա կեանքի սարսափելի ըոպէներից մէկում ինձ ցոյց տուած պաշտպանութեան, և վառողէր Շվաբրինից իմ նշանածին փրկելու միտքն, և այս երկու մտքերը միշտ անբաժան էին իրարից:

Զուրիկն ինձ արձակուրդ տուեց: Մի քանի օրից լեռոյ ես կրկին պիտի լինէի իմ ընտանիքի մէջ, կրկին պիտի տեսնէի Մարիա Իվանովնային... Յանկարծ մի անսպասելի դժբաղդութիւն սարսափահար արաւ ինձ:

Դուրս գալուս համար նշանակուած օրը, նոյն իսկ ընկերներ, երբ ես պատրաստուում էի ճանապարհ ընկնել, ձեռքում մի թուղթ բռնած, չափազանց մտահոգ կերպարանքով, խրճիթս մտաւ Զուրիկն: Կարծես մի ինչ որ ծակեց սիրտս: Ես վախեցայ, ինքս էլ չիմանալով, թէ ինչ բանից: Զուրիկն դուրս ուղարկեց իմ ծառային և յայտնեց, որ ինձ հետ գործ ունի:

— Ինչ կայ, հարցրի ես անհանգստութեամբ:

— Մի փոքրիկ անհաճոյութիւն, ասաց նա թուղթը ինձ տալով. կարգն, հէնց նոր եմ ստացել:

Ես սկսեցի կարգալ: Դա ամեն մի հրամանատարի առանձին ուղղուած մի գաղտնի հրաման էր ձերբակալելու ինձ, որտեղ և լինիմ, և պահակներով ուղարկելու Ղազան, Պուգաչեվի գործի համար հաստատուած քննիչ մասնաժողովին:

Քիչ մնաց թուղթը վալը էր ընկնում իմ ձեռքերից:

— Էլ ինչ արած, ասաց Զուրիկն. իմ պարտքն է հնազանդուել հրամանին: Երեւի Պուգաչեվի հետ կատարած բարեկամական ճանապարհորդութիւններից լուրը ինչպէս և

իցէ հասել է կառավարութեան ակտնոյ: Յոյս ունիմ, որ այս գործը ոչինչ վատ հետեանք չի ունենալ և որ դու կարգարանաս մասնաժողովի առաջ: Մի վհատիր ու գնա: Իմ խիղճս մաքուր էր, գատից ես չէ վախենում, բայց քաղցրիկ տեսութեան, գուցէ մի քանի ամիսներով, լետաձգուելու միտքը սարսափեցնում էր ինձ: Սալակը պատրաստ էր: Զուրիներ բարեկամաբար հրաժեշտ տուեց:

Ինձ նստեցրին սալակը: Երկու հուսարներ սուսերամերկ նստան ինձ հետ և սալակը լառաջ վազեց մեծ պողոտայով:

XIV

Պ Ա Տ

Мирская молва.
Морская волна.

Առաջ

Ես հաւատացած էի, որ այս ամենի պատճառը Օրենբուրգից իմ ինքնակամ հեռանալս էր: Զիարշաւ ասպատակութիւնը ոչ միայն երբէք չէր արգելուած, այլ և ամեն կերպ քաջալերւում էր: Ինձ կորող էին մեղադրել ամեն լեւորդ գիւրագրգռութեան՝ և ոչ անհնազանդութեան մէջ: Բայց շատ վկաների ցուցումներով կարելի էր Պուգաչեվի

հետ ունեցածս բարեկամական յարաբերութիւնները հաստատել և այս բանը կարող էր գոնէ չափազանց կասկածաւոր երևել: Ամբողջ ճանապարհին ես խորհում էի ինձ հետ կատարուելիք հարցուփորձի մասին, մտածում էի տալիք պատասխաններիս վրայ: Ես վճռեցի գատաւորների առաջ լայտնել զուտ ճշմարտութիւնը, արգարանալու այս ձևը ամենապարզ և ամենայուսալի համարելով:

Ես հասայ ամայացած ու հրկիզուած Ղազան: Տների տեղ, փողոցներում դիզուած էին ածուխի կոյտեր և ցցուել էին սևացած պատերը առանց տանիքի ու լուսամուտների: Ահա թէ Խնչալիսի հետք էր թողել Պուգաչեվը: Ինձ տարան բերդը, որ անվնաս էր մնացել հրաճարակ եղած քաղաքում: Հուսարները ինձ լանձնեցին պահնորդ սպային: Նա հրամայեց կանչել դարբնին: Իմ ոտքերս կապեցին շղթաներով, որոնց ամրապէս կուցին: Յետոյ ինձ բանդ տարան ու մենակ թողին մի նեղլիկ, մթին, մերկ մերկ պատերով ու երկաթեայ վանդակապատ լուսամուտով սենեակի մէջ:

Սոյնատեսակ սկիզբը ինձ ոչինչ բարի բան չէր նախագուշակում: Սակայն ես ոչ արիութիւնս, ոչ յոյս չէի կորցնում: Ես դիմեցի բոլոր վշտացեալների միխթարութեան և առաջին տնգամ ճաշակելով մաքուր, բայց քրքրուած սրտից բղիւած աղօթքի քաղցրութիւնը, հանգիստ քնեցի, գլխիս վաղուան գալիքի մասին չհոգալով:

Միւս օրը բանդի պահապանը ինձ զարթեցրեց և յայտնեց, որ ինձ պահանջում են մասնաժողովում: Երկու զինուորներ սրահով տարան ինձ բերդապետի տունը, իրանք մնացին նախասենեակը և ինձ միայնակ ներս մտցրին ներքին սենեակները:

Ես մտայ բաւականին ընդարձակ մի դահլիճ: Թղթերով ծածկուած սեղանի շուրջը նստած էին երկու մարդիկ. մի հասակաւոր գեներալ, սառն ու խիստ կերպարանքով, և մի

երիտասարդ, շուրջ քսան և ութը տարեկան, գվարդիայի կապիտան, շատ հաճելի կերպարանքով, ճարպիկ ու ազատ վարուեցողութեամբ։ Լուսամտտին կից, սուանձին սեղանի մօտ, գրիչը ականջի ետևը խրած ու թղթի վրայ խոնարհած, նստել էր քարտուղարը, պատրաստ իմ ցուցումներս արձանագրելու։ Սկսուեց դատական հարցուփորձը։ Հարցրին իմ տնունս և կոչումս։ Գեներալը հարցրեց տեղեկացաւ, թէ արդեօք Անդրեյ Պետրովիչ Գրինեվի որդին չեմ ես։ Իմ դրական պատասխանիս վրայ, նա խստութեամբ ասաց. «Ափսոս, որ այնպիսի յարգելի մարդը այսպիսի անարժան որդի ունի։» Ես հանդարտութեամբ պատասխանեցի, որ ինչ տեսակ և լինին ինձ վրայ ծանրացող մեղադրանքները, ես յոյս ունիմ ճշմարտութեան անկեղծ խոստովանութեամբ ցրել նոցա։ Իմ վստահութիւնս նրան դուր չեկաւ։

— Դու, եղբայր, շատ ճարպիկն ես երևում, ասաց նա՝ երեսը թթուեցնելով. բայց մենք քեզ նմաներն ենք տեսել։

Այն ժամանակ երիտասարդ կապիտանը հարցրեց ինձ, թէ թնշ առիթով և երբ եմ մտել ես Պուգաչովի ծառայութեան և թնշ լանձնարարութիւնների համար եմ գործադրուել։

Ես դժգոհութեամբ պատասխանեցի, որ, որպէս սպայ և ազնուական, Պուգաչովի մօտ ոչ մի ծառայութեան մտնել և ոչինչ լանձնարարութիւն նրանից ընդունել չէի կարող։

— Հապա թնշպէս է պատահել, վրայ բերեց իմ քննիչը, որ ինքնակոչը խնայել է միայն ազնուականին և սպային. մինչդեռ նրա բոլոր ընկերները չարագործութեամբ սպանուած են։ Ի՞նչպէս այդ միևնոյն ազնուականը և սպան բարեկամաբար խրախճանում է խռովարարների հետ, գլխաւոր չարագործից ընծայ է ընդունում մուշտակ, ձի և յիսուն կոպէկ։ Ինչքից է յառաջացել այսպիսի տարօրինակ մի բարեկամութիւն և ինչ բան կարող էր ծառայել նրան որպէս հիմք, եթէ ոչ դաւաճանութիւնը կամ գոնէ ստոր

ու եղեւնական փոքրհոգութիւնը։

Ես խորին կերպով վերաւորուեցի գվարդիայի սպայի խօսքերից և եռանդով սկսեցի իմ արդարացումը։ Ես պատմեցի, թէ ինչպէս հարթավայրում, բուքի ժամանակ, ըս կսուեց իմ ծանոթութիւնը Պուգաչովի հետ, ինչպէս Բելոգորսկայա բերդի առման ժամանակ նա ինձ ճանաչեց և խնայեց։ Ես ասացի, որ ինքնակոչից, իրաւ, չամաչեցի ընդունել մուշտակը և ձին, բայց Բելեգորսկայա բերդը չարագործից պաշտպանել եմ հնարաւորութեան մինչև վերջին ծալը։ Վերջապէս ես անուանեցի և իմ գեներալին, որը կարող էր վկայել իմ եռանդը Օրենբուրգի դժբաղդ պաշարման ժամանակ։

Խստադէմ գեներալը սեղանի վրայից վերցրեց մի բաց նամակ և սկսեց բարձր կարգալ։

«Ի պատասխանի Ձերդ Գերազանցութեան գրութեան պրայպորշչիկ Գրինեվի վերաբերութեամբ, որը որպէս թէ մասնակցութիւն է ունեցել ներկայ խռովութեան մէջ և չարագործի հետ մտել է ծառայութեամբ չթոյլատրուած և երգման պարտեաց հակառակ յարաբերութեանց մէջ, պատիւ ունիմ յայտնելու. լիշեալ պրայպորշչիկ Գրենեվը Օրենբուրգում ծառայութեան մէջ գտնուում էր անցեալ 1773 թւի հոկտեմբերի սկզբից մինչև ներկայ թւի փետրուարի 27-ը։ Սոյն օրը նա քաղաքից հեռացել և իմ գորախմբի մէջ ալ ևս չէ վերադարձել։ Իսկ փախստականներից իմանում էինք, որ նա եղել է մօտաւոր աւանում Պուգաչովի մօտ, նրա հետ միասին գնացել է Բելոգորսկայա բերդը, որտեղ նա առաջ ծառայում էր։ Ինչ որ վերաբերում է նրա վարքին, ես կարող եմ... Այստեղ նա ընդհատեց ընթերցումը և խստօրէն ասաց. «Այժմ թնշ կ'ասես քեզ արգարացնելու համար։»

Ես ուզում էի շարունակել, ինչպէս սկսեցի, և նոյնպէս անկեղծ, ինչպէս մնացած ամենը, բացատրել իմ յարաբե-

րութիւնները Մարիա Իվանովնայի հետ, բայց յանկարծ զգացի մի անյաղթելի զգուանք: Ես մտածեցի, որ եթէ նրա անունը տամ, մասնաժողովը նրան հարցուփորձի կը կանչէ. իսկ նրա անունը գարշելի եղեռնագործների զրպարտանքների մէջ խառնելու և նոցա հետ երես առ երես խօսակցութեան բերելու միտքը այնպէս սարսափեցրեց ինձ, որ լեզուս բռնուեց և շփոթուեցի:

Իմ դատաւորներս, որոնք, ըստ երևոյթին, սկսել էին պատասխաններ իս բարեմտութեամբ ականջ դնել, շփոթուելու տեսնելով, կրկին նախապաշարուեցին իմ դէմ: Գվարդիայի սպան պահանջեց, որ ինձ դնեն երես առ երես գլխաւոր մատնիչի հետ: Գեներալը հրամայեց կանչել «երեկուայ չարագործին»: Ես արագութեամբ դարձայ դէպի դուռը, ըստ պատելով ինձ մեղադրողին: Մի քանի րոպէից յետոյ շղթաները շոնջեցին, դռները բացուեցին և ներս մտաւ Շվաբրինը: Ես զարմացայ նրա կրած փոփոխութեան վրայ: Նա սարսափելի նիհար էր ու գունատ, նրա դեռ քիչ առաջ խէժի նման սև մազերը սպիտակել էին: Երկար մօրուքը խճճուած էր: Նա կրկնեց իւր մեղադրանքները թույլ, բայց վստահ ձայնով: Նրա խօսքերով, ես լրտես էի զրկուած Օրենբուրգ՝ Պուգաչեվի կողմից, ամեն օր դուրս էի գալիս հրահրոցին, որպէս զի քաղաքում կատարուող ամեն մի բանի մասին գրաւոր տեղեկութիւններ տամ. վերջապէս ես բացարձակ անցել էի ինքնակոչի կողմը, նրա հետ բերդից բերդ էի ման գալիս, ամեն կերպ աշխատելով ոչնչացնել իմ դաւաճան ընկերներին, նոցա տեղերը ձեռք ձգելու և ինքնակոչի պարգևներով օգտուելու համար: Ես լռութեամբ լսեցի նրան և գոհ էի մի բանից. զգուելի չարագործը լսեցի նրան և գոհ էի մի բանից. զգուելի չարագործը պատճառով, որ նրա ինքնասիրութիւնը մորմօքում էր, չէլով Մարիա Իվանովնային, որը արհամարանքով մերժեց նրան, թէ՛ նրա սրտում էլ թագնուում էր մի կայծ այն

զգացմունքի, որը ինձ էլ լռել ստիպեց: Ինչպէս էլ լինի, Բելոգորսկայա բերդի հրամանատարի աղջկայ անունը մասնաժողովի առաջ չարտասանուեց: Ես աւելի ևս հաստատուեցի իմ դիտաւորութեան մէջ և երբ դատաւորներն ինձ հարցրին, թէ ինչով կարող եմ ջրել Շվաբրինի ցուցումները, ես պատասխանեցի, որ մնում եմ իմ առաջուկ բացատրութեան վրայ և ինձ արդարացնելու համար ուրիշ ոչինչ ասել չեմ կարող: Գեներալը հրամայեց դուրս տանել մեզ: Մենք դուրս եկանք միասին: Ես հանդարտ նայեցի Շվաբրինին, բայց ոչ մի խօսք չասացի: Նա ժպտաց չարաբաստ ժպիտով և շղթաները բարձրացնելով ինձնից յառաջ անցաւ ու քայլերն արագացրեց: Ինձ կրկին բանդ տարան և այնուհետեւ այլ ևս հարցուփորձի չկանչեցին:

Ես ականատես չեմ եղել այն ամենին, ինչ որ մնում է ինձ հաղորդել ընթերցողին: Բայց ես այնքան յաճախ լսել եմ նոցա պատմութիւնը, որ ամենափոքր մանրամասնութիւնները խորը տպաւորուել են յիշողութեամբ մէջ, և ինձ այնպէս է թւում, կարծես ես աներևոյթ կերպով ներկայ էի կատարուած դէպքերին:

Ծնողներս Մարիա Իվանովնային ընդունեցին այն անկեղծ, սիրալիւր քաղցրութեամբ, որ այնպէս յատուկ էր անցեալ դարու մարդկանց: Նոքա Աստծոյ շնորհ և ողորմութիւն էին տեսնում այն բանի մէջ, որ իրանց վիճակուեց ապաստանել ու զգուել խղճալի որբին: Շուտով նոքա անկեղծօրեն սիրեցին Մարիա Իվանովնային, որովհետեւ անկարելի էր նրան ճանաչել ու չսիրել: Իմ սէրը հօրս այլ ևս չէր թւում որպէս մի դատարկ ցնորք, իսկ մայրս միայն այն էր ցանկանում, որ իւր Պետրուշան շուտով աւանանայ կապիտանի սիրուն աղջկայ հետ:

Իմ ձերբակալուելուս լուրը սարսափեցրեց մեր ընտանիքին: Մարիա Իվանովնան այնպիսի պարզութեամբ էր պատմում իմ ծանօթութիւնը Պուգաչեվի հետ, որ ծնող-

ներս ոչ միայն անհանգիստ չէին լինում այդ մասին, այլ և յաճախ ի բոլոր սրտէ ծիծաղում էին: Հայրս հաւատալ չէր ուզում, որ ես կ'կարողանայի խառնուած լինել այն գար շելի խռովութեան մէջ, որի նպատակն էր գահի կործանումը և ազնուական տոհմերի ոչնչացումը: Նա խիստ հարցողութիւն է ենթարկում Սալեիչին: Դաստիարակս չէ պահում, որ պարոնը (այսինքն ես) հիւր է գնացած եղել էմիլկա Պուգաչեվի մօտ և որ չարագործը ինչ որ առանձնապէս սիրում էր նրան, բայց երգում է, որ դաւաճանութեան մասին ոչինչ չէ լսել: Ծերունիները հանգստանում են և սպասում են բարեյաջող լուրերի: Մարիա Իվանովնան սաստիկ յուզւում է, բայց լուռ է մնում, որովհետև օժտուած էր վերին աստիճանի հեզութեամբ և ըզգուշամտութեամբ:

Անցնում է մի քանի շաբաթ... Յանկարծ Պետերբուրգից հայրս ստանում է մի նամակ մեր ազգակից իշխան Բ.-ից: Իշխանը գրում էր իմ մասին: Սովորական լաւաշաբանից լետուի նա յայտնում էր, որ խռովարարների մտադրութիւններին մասնակից լինելու մասին եղած կասկածները գոյապէս չափազանց հիմնաւոր դուրս եկան, որ ես իսկապէս պէտք է օրինակելի մահուան պատժի ենթարկուէի, բայց թագուհին, յարգելով հօրս մատուցած ծառայութիւնները և նրա գաւառեայ հասակը, վճռեց ողորմիլ յանցապարտ որդուս և ազատելով ամօթալի մահուան պատժից, հրամայեց աքսորել Սիբիրիայի հեռաւոր մասերը, մշտական բնակութիւն:

Այս անսպասելի հարուածը քիչ մնաց պէտք է մահացնէր հօրս: Նա զրկուեց իւր սովորական պնդութիւնից և նրա վիշտը, (որ սովորաբար անխօս էր) այժմ արտայայտւում էր դառն գանգատներով: «Ի՞նչպէս, կրկնում էր նա ինքն իրան կորցրած իմ որդիս մասնակցել է Պուգաչեվի չար գիտաւորութիւնների մէջ: Ողորմած Աստուած, այս

ի՞նչ օրուայ հասաւ: Թագուհին ազատում է նրան մահուան պատժից: Միթէ այդ բանը թեթեւացնում է իմ վիշտը: Մահուան պատիժը չէ ինձ սարսափեցնողը: Իմ նախորդներից մէկը մեռաւ կառափնարանի վրայ, պաշտպանելով այն, ինչ որ համարում էր իւր խղճի սրբութիւնը. հայրս տանջանքի ենթարկուեց Վալինսկու և Խրուշչեվի հետ: Բայց, ազնուականը դժէ իւր երգումը, միանայ աւազակների, մարդասպանների, փախստական ստրուկների հետ... Ամօթ և նախատինք մեր տոհմին:» Մայրս, նրա յուսահատութիւնից վախեցած, չէր համարձակւում լաց լինել և աշխատում էր նրա արիւթիւնը վերականգնել, խօսելով համբաւի անճշտութեան և մարդկային կարծիքների անկայունութեան մասին, բայց հայրս ոչնչով չէր սփոփւում:

Մարիա Իվանովնան տանջւում էր ամենից աւելի: Հաւատացած լինելով, որ ես, եթէ ուզենայի, կ'կարողանայի արգարանալ, և ճշմարտութեան վերահասու լինելով, նա իրան յանցաւոր էր համարում իմ գոյապահութեան մէջ: Նա ամենից թագցնում էր իւր արտասուքներն ու վիշտը և միևնույն ժամանակ չէր դադարում մտածելուց, թէ ի՞նչ միջոցով կարելի էր ինձ ազատել:

Մի երեկույ հայրս, բազմոցի վրայ նստած, թերթում էր պալատական օրացույցի թղթերը, բայց նրա միտքը հեռու տեղ էր և ընթերցումը նրա վրայ սովորական ներգործութիւնը չէր անում: Նա շուտանում էր մի հին քայլերգ: Մայրս լուռութեամբ գործում էր բրդեայ կրկնաշապիկ, որի վրայ երբեմն ընկնում էին արտասուքի կաթիլներ: Յանկարծ Մարիա Իվանովնան, որ նույն տեղը գործի էր նստած, յայտնեց, որ իրան անհրաժեշտ է Պետերբուրգ գնալ և խնդրեց միջոց տալ ճանապարհ ընկնելու: Մայրս շատ վշտագնեց: «Ինչի՞ք է պէտք Պետերբուրգ գնալ, ասաց նա. միթէ, Մարիա Իվանովնա, դու էլ ուզում ես մեզնից հեռանալ:» Մարիա Իվանովնան պատասխանեց, որ իւր ամբողջ

ապագայի բաղձը կախուած է այդ ճանապարհորդութիւնից, որ ինքը գնում է ազգեցիկ մարդկանց պաշտպանութեան և օգնութեան դիմելու, որպէս՝ իւր հաւատարմութեան զոհ գնացած մի մարդու աղջիկ:

Հայրս գլուխը կախ ձգեց: Ամեն մի խօսք, որ յիշեցնում էր որդու գործած կարծեցեալ ոճիրը, ծանր էր նրան և թւում էր որպէս մի դառն յանդիմանութիւն: «Գնա՛, աղջիկս, ասաց նա հառաչելով. քո երջանկութեան արգելք դառնալ չենք ուզում: Տայ Աստուած քեզ մի բարի փեսացու և ոչ թէ մի անարգ դաւաճան:» Նա վեր կացաւ ու դուրս եկաւ սենեակից:

Մօրս հետ միայնակ մնալով, Մարիա Իվանովնան մասամբ յայտնեց նրան իւր մտադրութիւնները: Մայրս արտասուքն աչքերին գրկեց նրան և խնդրեց Աստծուց, որ մտադրուած գործին բարեջաշող ելք տայ: Մարիա Իվանովնային պատրաստեցին և մի քանի օրից յետոյ նա ճանապարհ ընկաւ հաւատարիմ Պալաշայի ու Սավելիչի հետ, որը, բռնի ինձնից անջատուելով, մխիթարւում էր գոնէ այն մտքով, որ ծառայում է իմ խօսեցեալ հարսին:

Մարիա Իվանովնան ողջ առօրջ հասաւ Պետերբուրգ և տեղեկանալով, որ արքունիքը Յարսկոյէ-Սելոյումն է, վճռեց այդտեղ էլ մնալ: Նրան տուին մի անկիւն իջևանում, միջնորմի ետեւը: Վերատեսչի կինը իսկոյն խօսք բացեց նրա հետ, յայտնեց, որ ինքը արքունի վառարանապետի բոյժ աղջիկն է և բաց արաւ նրան արքունի կեանքի բոլոր գաղտնիքները: Նա պատմեց, թէ թագուհին սովորաբար ո՞ր ժամին է զարթնում, երբ է սուրճ անուշ անում, երբ է զբօսնում, թէ նոյն ժամանակ թնչ իշխաններ են գտնւում նրա մօտ, թէ նա թնչ է բարեհաճել ասել երեկ սեղանի վրայ, ո՞ւմ է ընդունել երեկոյեան... Մի խօսքով, Աննա Վլասեվնայի խօսակցութիւնը արժէր պատմական գրութեան մի քանի երեսներ և շատ թանկագին կլինէր

ապագայ սերնդի համար: Մարիա Իվանովնան լսում էր նրան ուշադրութեամբ: Նոքա գնացին պարտէզ: Աննա Վլասեվնան պատմում էր ամեն մի ծառուղու, ամեն մի կամուրջի պատմութիւնը: Լաւ զբօսնելուց յետոյ, նոքա վերադարձան իջևանը, բոլորովին գոհ միմեանցից:

Միւս օրը վաղ առաւօտեան Մարիա Իվանովնան զարթնեց, հագաւ շորերը ու լուիկ մնջիկ գնաց պարտէզ: Առաւօտը գեղեցիկ էր, արեգակը լուսաւորում էր լորենիների կատարները, որոնք արգէն գեղնել էին աշնան զով շնչից: Լայնարձակ լիճը պայղում էր անդեղէ: Ափի վրայ հովանի ձգող թփերի տակից ծանրամեծար դուրս էին լողում զարթնած կարապները: Մարիա Իվանովնան գնաց գեղատեսիլ մարգագետնի մօտով, որի վրայ դեռ նոր էր կանգնեցրած մի յուշարձան ի պատիւ Պետր Ալէքսանդրովիչ Րումեանցեվի նորագոյն յաղթութիւնների: Յանկարծ անգլիական մի սպիտակ շնիկ հաչեց և վազեց նրա հանդէպ: Մարիա Իվանովնան վախեցաւ ու կանգ առաւ: Հէնց նոյն րոպէին հնչեց կանացի մի հաճոյական ձայն: «Մի վախենաք, նա չի կծիլ:» Մարիա Իվանովնան տեսաւ մի կին, յուշարձանի դէմ նստարանի վրայ նստած: Տիկինը անթարթ աչքերով նայում էր նրա վրայ: Մարիա Իվանովնան մի քանի կողմնակի հայեացքներ ձգելով, կարողացաւ զննել նրան ոտից մինչև գլուխ: Նա հագած էր սպիտակ, առաւօտուայ շրջագգեստ և գլխին ունէր գիշերային չամչուկ: Հասակով նա թւում էր մօտ քառասուն տարեկան: Նրա լիքն ու կարմիր երեսը արտայայտում էր վսեմութիւն ու հանդարտութիւն, իսկ կապտաւուն աչքերն ու թեթեւախաղ ժպիտը ունէին անպատմելի մի չքնաղութիւն: Տիկինը առաջինը խզեց լուրթիւնը:

— Դուք երևի այստեղացի չէք, ասաց նա:

— Հրամե՛լ էք, ես երեկ միայն եկալ գաւառից:

— Դուք Զեր ծնողների հետ էք եկել:

— Այ, ես միայնակ եմ եկել:

— Միայնակ. բայց Դուք դեռ այնպէս նորատի էք:

— Ես ոչ հայր ունիմ և ոչ մայր:

— Դուք, իհարկէ, այստեղ եկել էք որեւէ գործով:

— Հրամե՛լ էք: Ես եկել եմ թագուհուն խնդիր տալու:

— Դուք որք էք. երեւի Դուք գանգատուում էք Ձեր կրած անարդարութիւնների ու վիրաւորանքների վրայ:

— Ոչ, ես եկել եմ շնորհ խնդրելու և ոչ արդարադատութիւն:

— Ներեցէք հարցնել, Դուք ո՞վ էք:

— Ես կապիտան Միրօնովի աղջիկն եմ:

— Կապիտան Միրօնովի: Նրա արդեօք, որ բերգապետ էր Օրենբուրգի բերդերից մէկում:

— Հրամե՛լ էք:

Տիկինը կարծես զգածուեց:

— Ներեցէք ինձ, ասաց նա, աւելի ևս քաղցրհամբոյր ձայնով, որ ես խառնում եմ Ձեր գործերի մէջ. բայց ես երբեմն լինում եմ արքունիքում: Բացարեցէք ինձ ինչո՞ւմ է կալանում Ձեր խնդիրը, և գուցէ ինձ յաջողուի Ձեզ օգնել:

Մարիա Իվանովնան վեր կացաւ և յարգանք շնորհակալ եղաւ նրանից: Անձանօթ տիկնոջ վրայ ամենայն ինչ ակամայ գրաւում էր մարդու սիրտը և հաւատք էր ներշնչում:

Մարիա Իվանովնան գրպանից հանեց ծալած մի թուղթ և տուեց իւր անձանօթ պաշտպանուհուն, որը սկսեց մտաւոր մէջ կարդալ:

Սկիզբը նա կարդում էր ուշադիր ու բարեհաճ գէմքով, բայց յանկարծ նրա կերպարանքը փոխուեց և Մարիա Իվանովնան, որ աչքով հետևում էր նրա ամեն մի շարժման, վախեցաւ նրա՝ մի րոպէ առաջ այնպիսի հաճոյական ու հանդարտ գէմքի խստին արտայայտութիւնից:

— Դուք Գրինեվի համար էք խնդրում, սառն գէմքով ասաց տիկինը: Կայսրուհին չէ կարող ներել նրան: Նա ինքնակոչին յարեց ոչ տգիտութիւնից ու թեթեամտութիւնից, այլ որպէս մի անբարոյական ու վնասակար սրիկայ: — Այ, այդ ուղիղ չէ, բացականչեց Մարիա Իվանովնան:

— Ի՞նչպէս, ուղիղ չէ, կտրեց տիկինը բորբոքուելով:

— Ուղիղ չէ, վկայ է Աստուած, ուղիղ չէ: Ես գիտեմ բոլորը, ես կպատմեմ Ձեզ ամեն բան: Նա միմիակ ինձ համար ենթարկուեց իւր գլխի բոլոր եկածներին: Եւ եթէ նա դատաստանի առաջ չարդարացաւ, այդ միայն այն պատճառով, որ չկամեցաւ ինձ գործի մէջ խառնել:

Այնուհետև ազդու լեզուով նա պատմեց այն ամենը, ինչ որ արդէն յայտնի է ընթերցողին:

Տիկինը ուշադրութեամբ լսեց նրան:

— Ո՞ւր էք իջել, հարցրեց նա լետույ, և լսելով, որ Աննա Վլասեվնայի մօտ, ժպտալով աւելացրեց. «Այ, գիտեմ: Մնաք բարով. ոչ ոքի մի ասէք մեր հանդիպումի մասին: Ես յոյս ունիմ, որ Ձեր գրութեան պատասխանին երկար չէք սպասիլ»:

Այս խօսքերն ասելով, նա մտաւ ծածկուած ծառուղին, իսկ Մարիա Իվանովնան, բերկրառիթ յոյսերով լի, վերադարձաւ Աննա Վլասեվնայի մօտ:

Աննա Վլասեվնան յանդիմանեց նրան աշնանային կանուխ զբօսանքի համար, որ նրա ասելով, վնասակար է նորատի աղջիկների առողջութեան: Նա բերեց ինքնաեռը և թէյի բաժակը ձեռքին, այն է, սկսել էր իւր անվերջ պատմութիւնները արքունիքի մասին, երբ յանկարծ պատական կառքը կանգնեց պատշգամբի առաջ և արքունի սպասաւորը սերս մտնելով յայտնեց, որ թագուհին շնորհ է անում իւր մօտ կանչել Միրօնովա օրիորդին:

Աննա Վլասեվնան ապշեց ու իրար խառնուեց:

— Վայմէ, Տէր Աստուած, բացականչեց նա. թագուհին պահանջում է Ձեզ արքունիք գնալ: Այդ թնչպէս նա քո մասին տեղեկութիւն առաւ: Բայց, քոյրիկս, թնչպէս պիտի ներկայանաք կայսրուհուն: Դուք, ես կարծում եմ, արքունի քաջով քաջել էլ չէք իմանում: Ես ինքս արդեօք չառաջնորդեմ Ձեզ: Այնուամենայնիւ մի բանի մէջ էլ է կարող եմ Ձեզ նախագգուշացնել: Եւ թնչպէս պիտի գնաք ճանապարհի հագուստով: Զուգարկէնք արդեօք մէկին դայակի մօտ, նրա դեղին բոբրոնը բերելու:

Արքունի սպասաւորը յայտնեց, թէ թագուհին ցանկանում է, որ Մարիա Իվանովնան միայնակ ոչ իւր վրայ եղած հագուստով գնայ: Ել ինչ արած: Մարիա Իվանովնան կառք նստաւ և գնաց պալատը, Աննա Վլասեվնայի խորհուրդներով ու օրհնութիւններով ուղեկցուած:

Մարիա Իվանովնան նախագգում էր մեր բաղբի որոշումը: Նրա սիրտը սաստիկ բաբախում էր ու նուազում: Մի քանի րոպէից լետոյ կառքը կանգնեց պալատի մօտ: Մարիա Իվանովնան դողդողալով սկսեց բարձրանալ սանդուխքը: Դռները լայն բացուեցին նրա առաջ: Նա անցաւ մի երկար շարք հոյակապ ու դատարկ սենեակների միջով. արքունի սպասաւորը ցոյց էր տալիս նրան ճանապարհը: Վերջապէս մի փակ դրան մօտենալով սպասաւորը յայտնեց, որ իսկոյն նրա մասին կգեկուցանէ և նրան թողեց միայնակ: Կայսրուհու հետ երես առ երես տեսնուելու միտքը այնպէս զարհուրեցրեց նրան, որ նա դժուարութեամբ կարողանում էր ոտքի վրայ կանգնել: Մի րոպէից լետոյ դուռը բացուեց և նա ներս մտաւ թագուհու զգեստասենեակը:

Կայսրուհին նստած էր իւր զարդասեղանի առաջ: Մի քանի պալատականներ, որ շրջապատել էին նրան, յարգանք ճանապարհ տուին Մարիա Իվանովնային: Թագուհին քաղցրալիւր կերպով դարձաւ դէպի նա և Մարիա Իվանովնան ճանաչեց այն տիկնոջը, որին մի քանի րոպէ յառաջ

այնպիսի պարզութեամբ յայտնում էր իւր ցաւը: Թագուհին մօտ կանչեց նրան ու ժպտալով ասաց.

— Ես ուրախ եմ, որ կարողացայ խօսքս պահել և կատարել Ձեր խնդիրը: Ձեր գործը վերջացած է: Ես համոզուած եմ Ձեր նշանածի անմեղութեան մէջ: Ահա մի նամակ, որ ինքներդ նեղութիւն քաշեցէք հասցնել Ձեր ապագայ սկեսրայրին:

Մարիա Իվանովնան դողդոջուն ձեռքով առաւ նամակը և լալով ընկաւ կայսրուհու ոտքերը: Կայսրուհին բարձրացրեց նրան, համբուրեց և սկսեց խօսակցել նրա հետ:

— Գիտեմ, որ Դուք հարուստ չէք, ասաց նա. բայց ես պարտական եմ կապիտան Միրօնովի աղջկան: Ապագայի մասին անհանգիստ մի լինիք: Ես ինձ վրայ եմ առնում Ձեզ նիւթապէս ապահովեցնելու հոգսը:

Թագուհին խեղճ որբին փայփայելուց լետոյ արձակեց: Մարիա Իվանովնան լետ դարձաւ նոյն պալատական կառքով: Աննա Վլասեվնան, որ անհամբեր սպասում էր նրան, հարցեր էր, որ թափում էր իրար ետեւից, որոնց Մարիա Իվանովնան պատասխանում էր մի կերպ: Թէեւ Աննա Վլասեվնան դժգոհ էր նրա մոռացկոտութիւնից, բայց սոյն պակասութիւնը գաւառական ամօթխածութեան վերագրեց և մեծահոգութեամբ ներեց նրան: Հէնց նոյն օրը Մարիա Իվանովնան, Պետերբուրգը տեսնելու մտքից չհրապուրուելով, ճանապարհ ընկաւ դէպի Գիւղ...

Վ. Ե. Ր. Զ.

2921

4444

2013

209

138